

ՀՅՈՒՄՈՍԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Հ Յ Ո Ւ Ս Ի Ս Ա Փ Ա Յ Լ

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

1 (7)

2021

ԵՐԵՎԱՆ

ՀՅՈՒՄՈՍԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

2021

***Հրատարակության է երաշխավորել Հյուսիսային համալսարանի
գիտական խորհուրդը***

Խմբագրական խորհուրդ

Գլխավոր խմբագիր՝ **Արմեն Ճուղուրյան**, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, տնտեսագիտության և կառավարման ամբիոնի վարիչ, Հյուսիսային համալսարան

Խմբագրական խորհրդի անդամներ

Լուսինե Ֆլյան, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ուսումնահետազոտական և միջազգայնացման գծով պրոռեկտոր, Հյուսիսային համալսարան

Գայանե Հակոբյան, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, Հյուսիսային համալսարանի լրատվության և հասարակայնության հետ կապերի ուսումնապրակտիկ կենտրոնի ղեկավար

Արթուր Ղամբարյան, իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի վարիչ, Ռուս-հայկական (Սլավոնական) համալսարան

Վալերի Սիրգոյան, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան

Պիթեր Կոստա, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Սլավոնական լեզուների ամբիոնի վարիչ, Պոցդամի համալսարան Գերմանիա

Ռադովան Ստոյանովիչ, էլեկտրական ճարտարագիտության և համակարգչային գիտությունների դոկտոր, էլեկտրական ճարտարագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսոր, Մոնտենեգրոյի համալսարան

Վիտալիյ Կոպնով, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ռեկտորի խորհրդական, Ռուսական պետական մասնագիտական-մանկավարժական համալսարան, Ռուսաստանի Դաշնություն

Գոհար Պետրոսյան, իրավագիտության դոկտոր, դոցենտ «Միջազգային հանցագործություն և արդարադատություն» մագիստրոսական ծրագրի ղեկավար, Նյու-Յուրք Սիթի համալսարան ԱՄՆ

ЮСИСАПАЙЛ

(Северное сияние)

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ СЕВЕРНОГО УНИВЕРСИТЕТА

1 (7) 2021

Редакционная коллегия

Главный редактор – **Армен Джугурян**, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики и менеджмента, Северный университет

Лусине Флджян, доктор филологических наук, профессор, проректор по учебно-исследовательской работе и интернационализации, Северный университет

Гаяне Акопян, кандидат филологических наук, доцент, руководитель учебно-практического центра по связям с общественностью и СМИ, Северный университет

Артур Гамбарян, доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории государства и права, Российско-армянский (славянский) университет

Валерий Мирзоян, доктор философии, профессор, Армянский государственный экономический университет

Питер Коста – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой славянских языков, Поцдамский университет, Германия

Радован Стоянович, доктор инженерных и компьютерных наук, профессор факультета электрической инженерии, Университет Черногории, Черногория

Виталий Копнов, доктор технических наук, профессор, советник ректора, Российский государственный профессионально-педагогический университет, Россия

Гоар Петросян, доктор юриспруденции, доцент, директор магистерской программы “Международная преступность и правосудие”, Городской университет Нью-Йорка, Университет, США

HYUSISAPAYL

(Northern Lights)

SCIENTIFIC JOURNAL OF NORTHERN UNIVERSITY

1 (7) 2021

Editorial Board

Chief Editor` **Armen Tshughuryan**, Doctor of Sciences in Economics, Professor, Head of the Chair on Economic and Management, Northern University

Members of the Editorial Board

Lusine Fljyan, Doctor of Sciences in Philology, Professor, Vice-Rector for Education, Research and Internationalization, Northern University

Gayane Hakobyan, PhD in Philology, Associate Professor, Gayane Hakobyan, PhD in Philology, Associate Professor Head of Media and Public Relations Training Centre, Northern University

Artur Ghambaryan, Doctor in Law, Professor, Head of the Department of Theory and History of State and Law, Russian-Armenian (Slavonic) University

Valeriy Mirzoyan, Doctor of Philosophy, Professor, Armenian State Economical University

Peter Kosta, Professor Doctor phil. habil, Head of the Chair of Slavic languages, Potsdam University, Germany **Vitaliy Kopnov**, Doctor of Technical Sciences, Professor, Advisor to Rector, Russian State Professional Pedagogical University, Russia

Gohar Petrossian, PhD in Law, Associate Professor, Director of International Crime and Justice MA Program, City University of New York, USA

Radovan Stojanović, Doctor in Electrical Engineering and Computer Sciences, Professor at the Faculty of Electrical Engineering, University of Montenegro, Montenegro

ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԸ ԱԶՍԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ԳՈՎԵՐԳՈՒ

Նունե Մկրտչյան
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, Հյուսիսային
համալսարան
nunemkrtchyan.69@mail.ru

Ավետիք Իսահակյանի ստեղծագործությունների գեղանկար բազմակերպության մեջ առավել աչքի է ընկնում ազատագրական պայքարի հոգին: Վարպետը հենվել է այն խոյակին, որի մեջ գտել է հարազատ ժողովրդի բազմադարյան ողբերգությունն ու հերոսական պատմությունը, ճանաչել և ներկայացրել է հայի զարմանալի կենսունակության թաքնված խորհուրդը:

Հայաստանի մեծ երգչի հունձքը հայ ստեղծագործ ժողովրդի պրպտող ու անպարտելի հզոր ոգու փայլն էր ճառագում. այն երգ է Հայաստանի անցյալի, ներկայի և ապագայի մասին:

Մեր ուսումնասիրության արդիականությունը առավել քան ակնառու է. ցանկացել ենք ներկայացնել Վարպետի ազգային-ազատագրական մտորումները, պայքարի ոգին: Ավ. Իսահակյանը բազմիցս իր ստեղծագործություններում դիտարկում էր, որ Հայաստանը ՀԱՅ-ի հայրենիքն է և բնույթով ու էությամբ պիտի հայկական լինի՝ ծառայելով միմիայն հայության շահերին: Նման երկրում է, որ ազգային կեցակարգով հնարավոր է վերականգնել ու պահպանել համամարդկային անաղարտ արժեքները, մայրենի լեզուն: Վարպետը մեծ ոգևորությամբ նշում է. «Հայ ժողովուրդը ստեղծել է հոյակապ դասական լեզու, աննման էին դիցազնավեպերը Հայկի, Արամի, Արայի և Արտաշեսի մասին, ստեղծել է միջին դարերի հերոսական դիցազնավեպը Սասունցի Դավիթի և նրա որդու Մհերի մասին, ...որոնց մեջ մարմնացել է հայրենիքի հաղթության, նրա ազատության և աշխարհի վերակառուցման տենչանքը»:¹

Բազմակողմանի և մեծահարուստ ժողովրդական ստեղծագործության մեջ մարմնացած են եղել հայ ժողովրդի բնավորության լավագույն գծերը՝ հաղթանակելու անընկճելի կամքը և գործելու կորովը. «Դարերի ընթացքում արվեստի այս հրաշակերտները, ժողովրդի ստեղծագործությունները եղել են մեր պայքարի անխորտակելի զենքերը»:²

Վարպետի ազատագրական ոգու դրսևորումների բացահայտման համար կիրառել ենք վերլուծական և գրականագիտական մեկնության մեթոդները, որոնք հնարավորություն են ընձեռել մեզ բացահայտել բազմաթիվ գրականագիտական երևույթներ, որոնք մինչ այժմ

¹ «Արև» օրաթերթ, Կահիրե, 1943թ., թիվ 7330, էջ 2-3:

² Նույն տեղում:

խորությամբ ուսումնասիրված չեն եղել: Հեղինակի խոսքի և տեսակետի յուրահատկությունները, գրական կերպարների ինքնատիպությունը՝ միահյուսվելով իրար, դարձնում են Իսահակյանի ստեղծագործություններն ինքնատիպ, իսկ նրա կողմից առաջ քաշված թեմաները՝ իր ժամանակի համար արդիական և օրինաչափ: Նա արդար հպարտությամբ նշում է իր մարտնչող, հերոսացող և հավերժացող ժողովրդի գավակ լինելը: «Ես ծնվել եմ Հայաստանի Շիրակ գավառում: Այստեղ մանկական հասակիս իմ երևակայությունը թելաուրել են դարերի խորքից եկող բանաստեղծական ֆուկլորը, աշուղների և գյուղացիների երգերը, մեր անցյալ ազնվական հուշարձանները: Ջերմագին սիրել եմ մեր ճարտարարուեստի կոթողները, թեն կիսավեր, սակայն կանգուն, ոտքի վրա մեռնող քաջ զինվորի պես»:³

XIX դարավերջին և XX դարասկիզբը հայ ժողովրդի պատմության ամենադաժան ու արյունոտ ժամանակաշրջանն էր. «...Դարասկզբի հայ իրականության մեջ երևի թե չլինի մեկը, որ Ավ. Իսահակյանի չափ, Իսահակյանի մոլեգնությամբ ծառացած լինի ազգային հույսերի և արյան վրա վաճառականություն անող եվրոպական դիվանագետների, կեղծ բարեպաշտների, «հայրենասիրական» արցունքներով հարցը փակուղիների առաջ դրած մարդկանց դեմ, – գրում է գրականագետ Ս. Աղաբաբյանը»:⁴

Իր ապրած բարդ ու հարափոփոխ ժամանակաշրջանում ուշագրավ են գրողի դիտարկումները Հայաստան երկրի քաղաքական փոթորկահույզ իրադարձությունների մասին: «Իմ մայրս ինձ ուսուցանել է սիրել աշխատավոր մարդկությունը, ներշնչել է սեր դեպի հայրենի երկիրը....Ժողովրդավարությունը և քաղաքացիական գիտակցությունը: Համաշխարհային առաջավոր և ռուսական գրականությունը կրթել են ինձ հումանիստական գաղափարներով, իսկ ընդհատակի ռուս գրքերը ոգևորել են ինձ հեղափոխական պայքարով, անձնվիրաբար կռվել բռնության և շահագործման դեմ՝ աշխատավոր ժողովրդի ազատագրման համար»:⁵

Ավ. Իսահակյանի ստեղծագործությունների բազմակողմանի, իրատես ուսումնասիրությունը, նույն և բազմօրինակ ընկալում – մեկնությունները հիմք են տալիս ներկայացնելու Իսահակյանի այն համոզմունքը, որ հայ մարդը XX դ. մարտահրավերներին, համաշխարհային քաղաքական զարգացումներին չի կարող պատասխանել զուտ ազգային հենքի վրա զարգացող միաչափ վերաբերմունքով: «Հսկայական փոփոխություններ առաջ եկան....այս դեպքերը զարգացան

³ «Արև» օրաթերթ, Կահիրե, 1943թ., թիվ 7330, էջ 2-3:

⁴ Աղաբաբյան Ս., XX դարի գրականության գուգահեռներում, Գիրք 1, Երևան, 1983, էջ 64:

⁵ «Արև» օրաթերթ, Կահիրե, 1943թ., թիվ 7330, էջ 2-3:

բոլորովին հակառակ մեր տրամադրությանց՝ արտաքին իրողությունների թելադրությամբ:

Մենք անգոր եղանք ուղղություն տալ նրանց: Այս նշանակում է, թե ներքուստ մենք պատրաստ չէինք դեպքերի իմաստը հասկանալու, զանոնք մեր քաղաքական ձգտումներին համընթաց դարձնելու»:⁶

Իսահակյան մարդը և քաղաքացին՝ ազգային հենքով և եվրոպական կրթությամբ, խստորեն դատապարտել է «մարդկասեր» Եվրոպային և մեծ հիասթափությունն է ապրել «գարշելի մարդատեացություն և հակահումանիստական կրքեր ամեն տեղ: Այնքան խորապես ազդված էի ես Հայ երգից և ճարտարապետությունից, որ, ուր գնում էի, Հայաստանը կրում էի իմ սրտում: Նեպոլում լսում էի ես երգերը իմ հեռավոր հայրենիքի: Նայում էի չքնաղ Պարթենոնին, տեսնում էի գեղեցիկ Անին միայն»:⁷

Ժողովրդի տառապանքներով, հույսերով ու երազանքներով ապրող Ավ. Իսահակյանը բազմիցս դատապարտել է դիվանագիտական խարդավանքների թնջուկը, մեծ տերությունների ստոր ու երեսպաշտ դավերը հայ ժողովրդի նկատմամբ: Մտորում է Վարպետը՝ ինչու է այսօր Եվրոպան «քաղաքակիրթ», «լուսավոր» և «մարդկասեր» հռչակվում, ինչու մի թե նրա համար, որ այդ գունազարդ փետրավորած հատկությունները նա առաջ է տանում անգույն քաղաքակրթության երկաթե մագիլների և ճիրանների մեջ: Էլ ինչ «մարդասեր», երբ նա չի ծառայում ընդհանուր, լայն մարդասիրական գաղափարներին, բարոյական ազատությամբ տանջվող մարդկության վշտերը և թշվառությունները չի ամոքում, թեև դրա համար մեծ ձեռնահասություն ունի, սակայն նրան պակասում են մարդասիրական բարի կամք, բարի զգացմունք և բարի ցանկություն: Գրողը 1916 թ. գրառումներից մեկում արձանագրում է. «Հայոց բոլոր արյունի մեղքը եվրոպացիների խղճի վրա է ծանրացած...: Այս պատերազմը... ցույց տվեց, որ բոլորն էլ բորենիներ են, խաբողներ, փոքր ազգերի դահիճներ, և ամենքի դրոշակը հյուսված է կեղծիքներից, խոստումներից, խորամանկություններից և մեծ գաղափարների (եղբայրություն, քաղաքակրթություն, ազգերի ազատություն, իրավունք, արդարություն) անուններից»:⁸

Ավ. Իսահակյանն իր ազգային-քաղաքական անհանգիստ մտորումներն է ներկայացնում: Զարմանում է գրողը՝ ուր է կյանքի քուրայում մտքի ու սրտի կրթության և խղճի դաստիարակության սահմաններում իրավահավասարության, եղբայրասիրության և անձնական կատարելության բարձր գաղափարների մարմնացումն ու իրականացումը: Ամոթ է

⁶ Նժդեհ Գ., Հատընտիր, Երևան, 2000, էջ 114:

⁷ «Արև» օրաթերթ, Կահիրե, 1943թ., թիվ 7330, էջ 2-3:

⁸ Իսահակյան Ավ., Հիշատակարան, Երևան, 1977, էջ 318– 319:

Ժամանակակից Եվրոպային «մարդասեր» համարելը, նա ոչինչ չարեց հայերիս համար՝ որպես սուլթանական բռնակալ լծի տակ, թշվառության ծովում մի ճնշված, հեծեծող ազգի: Իսահակյանը գտնում է՝ մի ազգ, որ գեղեցիկ ձգտումն ունի իր անձեռնմխելի իրավունքները պաշտպանելու և գաղափարական քայլերն ուղղելու դեպի ազատագրական ոսկեճաճանչ արշավույթ, միթե խրախուսանքի և քաջալերության արժանի չէ: Այդ ժամանակահատվածում Եվրոպան հայկական հարցի շուրջ ցույց տվեց շատ տմարդի վարմունք: Իր քաղաքականությամբ, իր քաղաքակրթությամբ և լուսավորությամբ հանդերձ՝ նա մեր արդար դատի պաշտպանության հարցում քաղաքավարի դավաճան հանդիսացավ ամբողջ գիտակից-հասկացող աշխարհի առաջ:

Դատապարտելով եվրոպացիների բարոյական վարքագիծը՝ Ավ. Իսահակյանը 1921 թ. «Մայիսի 27, Վենետիկ» գրառման մեջ արձանագրում է, որ Եվրոպան իր սեփական սոցիալ-քաղաքական շահերի համար «բորենի Թուրքիային հռչակելով տվեց մի ժողովուրդ, որը ցեղակից է եվրոպացուն և հավատակից է եվրոպացուն... հիմա այդ Եվրոպան թուրքին գրկում է, համբուրում, ճաշեր տալիս, մամուլը գոլում է, փառաբանում...»⁹

Ազգային գրողը շեշտում է. «Մեզանից հիմա օգուտ չունեն. ունենին, երբ նեղն էին, պատերազմ կար, խոստումների շրջան էր, որ կռվեին հայերը, որ ջարդվեին... իսկ հենց որ պատերազմը վերջացավ... մեզնից ի՞նչ շահ. քանդված երկիր, ավեր, սով, ջարդված, մերկ ժողովուրդ... Լիրբ Ֆրանսիա. գնաց զինաթափ արեց հայերին, կամավորներին և զինեց քյուրդերին, թյուրքին...»¹⁰

Ու եթե Միամանթոն մարդկության դավանած ոճրագործ օրենքների դեմ ըմբոստացած, բողոքում էր՝ «Ո՛վ մարդկային արդարություն, թող ես թքնեմ քու ճակատիդ...»¹¹, ապա Իսահակյանը՝ փոքր ազգերի (հույներ, ասորիներ) հանդեպ աշխարհի հզորների նյութած դավերին 1918 թ. պատասխանում է. «Թու՛ք ու մու՛ր մարդկության խղճին...»:¹²

Հայոց ճակատագրի ողբերգական դեպքերի պատճառներին անդրադառնալիս Վարպետը մեղադրում է ոչ միայն եվրոպական քրիստոնյա երկրներին, այլև հայերին: Մեծագույն մեղադրանքը այդ երկրների հանդեպ տաժած անվերապահ, միամիտ հավատն է, որը և դարձավ մեր ժողովրդի ամենամեծ դժբախտությունը. հայերին մեծ խոստումներ շռայլեցին, նրանք էլ հավատացին. «...Կարծում էին, թե աշխարհը իրենց պես է - գաղափարական, հավատարիմ, զոհաբերող...»: ¹³

⁹Իսահակյան Ավ., Հիշատակարան, Երևան, 1977, էջ 346:

¹⁰Նույն տեղում, էջ 341:

¹¹ Միամանթո. Ընտիր երկեր, Երևան, 1979, էջ 135:

¹²Իսահակյան Ավ., Հիշատակարան, Երևան, 1977, էջ 334:

¹³Նույն տեղում, էջ 335:

Հայոց ճակատագրի ողբերգական դեպքերից իմաստնացած՝ Բսահակյանը գտնում է՝ մեր հույսը մեզ վրա պիտի լինի, պետք է ապավինել մեր սեփական հավատի, մեր սեփական ուժի և կարողության վրա, ասած է «ուրիշի ձեռքով սև փուշ քաղիր»: Մարդասեր գրողը հանրագումարում է այն տեսակետը, թե «Մարդու մոտ չկա ոչինչ առավել վեհ, քան մարդասիրական ոգին», ¹⁴ և գտնում, որ պիտի հառնենք, քաղաքակրթվենք ու լուսավորվենք, բայց ոչ բռնության և անմարդասիրության հենքի վրա: Մեր ազատության և կրթության սուրբ գործը պիտի իրականացնենք բարոյական հիմունքներով:

Իր հնչեղ գործերով հայրենիքի ազատագրությանը նվիրված՝ Վարպետը նշում է, որ դարերով Հայաստանը հանդիսացել է աշխարհակալ, հզոր պետությունների զարհուրելի բախումների ռազմաբեմը: «Շատ հաճախ հայ ժողովուրդը պայքարելով իր հողի և գոյության համար, կռվել է անձնվիրաբար, արյուն է թափել, հերոսություններ է գործել, զենքով պահպանել իր ազգային կուլտուրական գանձերը: Ես արդար հպարտություն ունեմ այդ մարտնչող, հերոսացող և յավերժացող ժողովրդի զավակը լինելու»: ¹⁵

1936 թվականին Ավ. Բսահակյանը վերադառնում է հայրենիք և հանդես գալիս որպես Խորհրդային Միության կողմնակից. «Քաղաքների հրդեհների, արեան հեղեղների, արցունքոտ և անհամար զոհերի վրայ հնչեց և հասա մեզ վերջապես...Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական մեծ Հեղափոխությունը, ազատեց և կյանքի կոչեց գերեզմանի ափին կանգնած հայ ժողովրդին»: ¹⁶

Գրողը մեկնաբանում է, որ հեղափոխությունից անցել է միայն քսանմեկ տարի, բայց նախկին ավերված Հայաստանը անճանաչելի է դարձել այսօր: «Նա իրավահավասար անդամ է Մեծ Միության ժողովուրդների ընտանիքում: Օրեցօր ամրանում են սիրոյ, և եղբայրութեան կապերը Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի ժողովուրդների միջև, որոնց իրարու դեմ լարել էր Ցարիզմը: Ցարիզմը ճնշում էր մեր ժողովրդին, արհեստական, թունավոր ատելություն էր սահմանում»: ¹⁷

Խրիմյան Հայրիկի՝ հետազայում մարգարեական խոսքեր դարձած հայտնի նգովքը. «Թող կործանվի այս աստվածընդդեմ ու բանտաժվար կայսրությունը» այդ ժամանակներում առավել քան արդիական էր:

Լինելով ակնառու դեմքերից մեկը՝ Վարպետը ամենաակտիվ մասնակցությունն է ունենում ազգային, քաղաքական կյանքի բուռն իրադարձություններին: «Առանձնապես հետաքրքրությամբ ու

¹⁴ Готфрид Г.И., Идеи и философии истории человечества, М., 1977, с.428.

¹⁵ «Արև» օրաթերթ, Կահիրե, 1943թ., թիվ 7330, էջ 2-3:

¹⁶ «Արև» օրաթերթ, Կահիրե, 1943թ., թիվ 7330, էջ 2-3:

¹⁷ Նույն տեղում:

աշխուժությամբ էր անցնում գրողների ընդհանուր ժողովի վերջին նիստը... Ընկ.Իսահակյանի ելույթը կրկին անգամ եկավ ապացուցելու, որ մեծ բանաստեղծն իրեն հարազատորեն կապված է զգում մեր սոցիալիստական հայրենիքի, նրա աշխատավոր մասսաների հետ»:¹⁸

Խորհրդային Միության մեջ՝ եղբայրական ժողովուրդների ընտանիքում, հայրենիքի «ազատության, բարօրության» գաղափարը սրտերում, բազմաթիվ մտավորականներ նորանոր հաջողություններ էին արձանագրում: Այդ ժամանակաշրջանը ամբողջությամբ բավարարում էր նաև հայ գրական, քաղաքական մտքի՝ ավանդույթի, հայրենասիրության դրսևորման ամենակարևոր պահանջը՝ Հայաստանում բարենորոգումներ անցկացնելու, գրական նոր գոհարներ ստեղծելու: Դրանցում ակտիվորեն ներգրավվում էին հատկապես առաջավոր մտավորականները, որոնցից մեկն էլ խոսքի մեծ վարպետ՝ Ավ. Իսահակյանն էր: «Մեծ Միությունը կազմող ժողովուրդները ոգևորուած են միևնույն գաղափարներով, պայքարում են միևնույն ընդհանուր նպատակի համար: Յուրաքանչյուրի կուլտուրական և տնտեսական նուաճումները ուրախացնում են միւս բոլորին: Չկայ մօտիկ և հեռու, բաժանումը բարձր և ստոր ցեղերի ոչնչացւած է հիմնովին, չկան այլևս ճնշողներ և ճնշուածներ»:¹⁹

Խորհրդային Միության մեջ «հետամնաց» ժողովուրդները ցույց տվեցին իրենց ողջ հարստությունը. «...ֆոլկլոր, դիւցազնավեպ, երգեր, արւեստ՝ արժանի խորին համակրանքի. Կարճ ժամանակաշրջանի մեջ նրանք յառաջադիմական ահագին ուղի կտրեցին անցան, շինեցին քաղաքներ, բացեցին բազմաթիվ դպրոցներ, ստեղծեցին թատրոն, գրականութիւն, նրանք սկսեցին տիրապետել տեխնիկային, որը կարծում էր թէ՛ պահուած է «ընտիր ցեղերին»: Խնամքով պահպանւում են հին ճարտարապետութեան յուշարձանները, նոր պեղումներ են կատարում, հավաքում են ֆոլկլորը, երգերը: Եւ օգտվելով մեր հարուստ ֆոլկլորից մշակեցի «Մասմա Մհեր» դիւցազնավեպը և այժմ էլ աշխատում եմ նրա վրա՝ լրացումներ անելով: Իմ տակաւին չավարտած «Ուստա Կարո» վեպը ֆոլկլորային շատ տարրեր է կրում իր մեջ»:²⁰

Խորհրդահայ ժողովրդի ձևավորումը, բնականաբար, պետք է բերեր մշակութային և ազգային ինքնագիտակցության վերելք: Հայ ժողովրդի դավանած հայրենասիրության, ազատատենչության և այլ արժեքները, միախառնվելով պատմական հիշողության հետ, արթնացրին սեփական ազգային պետություն ունենալու ձգտումը: Պատահական չէին Իսահակյան մտավորականի գրառումները, թե. «Սովետական Միության

¹⁸ «Արև» օրաթերթ, Կահիրե, 1937թ., թիվ 14, էջ 3:

¹⁹ «Արև» օրաթերթ, Կահիրե, 1943թ., թիվ 7330, էջ 2-3:

²⁰ Նույն տեղում:

մեջ ես վերագտայ իմ հայրենիքը, եղբայրական ժողովուրդների ընտանիքում»:²¹

Ավ. Իսահակյանը 30-ական թվականներն իր գրառումներում ուղղակի արտահայտում և բնութագրում է խորհրդանիշներով, որոնք ստալինյան բռնատիրական տարիները առավել կատարյալ տեսքով են ներկայացնում: «Ես անցել եմ երկար, կյանքի փորձով հարուստ ճանապարհ և իմ հայացքը սկսեցել ու ուղղել եմ Մեծ Ստալինին, որ միացնելով ժողովուրդները, տանում է մեզ այնտեղ, ուր ծաղկում է նոր աշխարհը ընդհանուր երջանկության համար ...աճում է հայ ժողովրդի տնտեսական բարեկեցությունը, քաղաքները բարեկարգվում են... ծաղկում են Համալսարանը, Կոնսերվատորիան/ երաժշտանոցը/, ամեն տիպի դպրոցները, հոյակապ օպերան, շքող թատրոնները, կինոները/շարժանկարային թատրոնները/, մուզեյները»:²²

Վարպետին ոգևորում է նաև այն փաստը, որ հայ գրքի հրատարակությունը Հայաստանում աննախընթաց չափերի էր հասել: «Լույս են տեսնում գիտական և գեղարվեստական բազմաթիվ գրքեր, թարգմանություններ ռուս և եղբայրական ժողովուրդների գրականությունից, վերահրատարակում են շատ գրքեր Հայ դասական երկերից: Հայ ժողովուրդը աճում է և զարգանում՝ ազատություն տալով դարերով խեղդուած իր ստեղծագործ ուժին... Հայ ժողովուրդը օգտագործելով իր պատմական լաւագոյն աւանդութիւնները և դասական ժառանգութիւնը- Խորենացի, Նարեկացի, Քուչակ, Մայաթ- Նովա, ստեղծում է նոր երկեր կոմունիզմի ոգով»:²³

Եվ որքան մեծ է լինում Վարպետի հիասթափությունը, երբ տեսնում է ժամանակի ողբերգությունը. արյունոտ բռնակալը ոչնչացնում էր ժողովրդի միտքն ու հոգին: Կարճ ժամանակ անց Իսահակյանը ականատես է լինում կրտսեր գործընկերների ողբերգական ճակատագրին՝ Ե. Չարենց, Ակ. Բակունց, Վ. Թոթովենց, Զ. Եսայան, Գ. Մահարի... Գրականագետ Լ. Հախվերդյանի հավաստմամբ՝ «...վկայել կարող եմ, թե Վարպետը ինչքան ծանր էր ապրում իր անազատ վիճակը... Երբեմն ասում էր նույնիսկ, թե իգուր եկավ հայրենիք, շատ թանկ գին վճարեց դրա համար՝ հոգու անկախությունը, բանաստեղծի ներքին ազատությունը, անհատականության կորուստը»:²⁴

Սակայն Իսահակյանը մինչև վերջ էլ հավատում էր հարազատ ժողովրդի լուսավոր ապագային: Իսահակյանի հունձքը ներծծված է մեղմ ու ջերմ լույսով: Ինչպես կասեր Պուշկինը, նրա թախիծը պայծառ է. վիշտն ու ցասումը նրա մոտ երբեք չեն վերածվում խավարի և չարության:

²¹ Նույն տեղում:

²² «Արև» օրաթերթ, Կահիրե, 1943թ., թիվ 7330, էջ 2-3:

²³ Նույն տեղում:

²⁴ Հախվերդյան Լ., Վարպետը, Երևան, 1990, էջ 175:

Վարպետի կարծիքով՝ մեր փրկության խարիսխը, մեր գորավիզը պետք է ապավինել մեր սեփական հավատի և ուժի կարողության վրա: Ուրեմն պետք է քաղաքակրթվենք ու լուսավորվենք, բայց ոչ ուրիշների նման բռնության և անմարդկասիրության շենքի վրա հիմնավորենք մեր այդ քաղաքակրթության ու լուսավորության սուրբ գործը: Մեր ազատության և կրթության գաղափարը պիտի ղեկավարենք բարոյական հիմունքներով:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Ավետիք Բասիակյանը իր ապրած պատմական ժամանակաշրջանի ազգային, հասարակական-քաղաքական կյանքի յուրօրինակ գործիչն էր, ցեղասպանության, հայրենիքի մեծ մասի հափշտակության ու կոռստի մրմուռների, Հայաստանի բարօրության հետ կապված հույսերի երգիչը: Ուշագրավ են գրողի ազգային-քաղաքական ընկալումների և ստեղծագործության քննությունը, քանի որ նա՝ Բասիակյան մարդը և քաղաքացին՝ ազգային հենքով և եվրոպական կրթությամբ, իր ապրած բարդ ու հարափոփոխ ժամանակաշրջանում դիտարկում էր Հայաստան երկրի քաղաքական փոթորկահույզ իրադարձությունները: Բասիակյանը մինչև վերջ էլ հավատում էր հարազատ ժողովրդի լուսավոր ճակատագրին: Հազարամյակների ժառանգություն ունեցող հայկական քաղաքակրթությունը ներկայումս կանգնած է լուրջ խնդիրների առջև, որոնցից անկարևոր չէ ազգային արժեքների պահպանումը համաշխարհայնացման արդի փուլում:

Հիմնաբառեր. արժեք, պայքար, ժողովուրդ, հայրենիք, ազատություն, ազգային պոեզ

Գրականության ցանկ

1. Աղաբաբյան Ս., XX դարի գրականության զուգահեռներում, Գիրք 1, Երևան, 1983:
2. «Արև» օրաթերթ, Կահիրե, 1943թ., թիվ 7330:
3. «Արև» օրաթերթ, Կահիրե, 1937թ., թիվ 14:
4. Բասիակյան Ավ., Հիշատակարան, Երևան, 1977:
5. Հախվերդյան Լ., Վարպետը, Երևան, 1990:
6. Նժդեհ Գ., Հատընտիր, Երևան, 2000:
7. Սիամանթո. Ընտիր երկեր, Երևան, 1979:
8. Готфрид Г.И., Идеи и философии истории человечества, М., 1977.

АВЕТИК ИСААКЯН КАК ВОСПЕВАТЕЛЬ НАЦИОНАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ

Нуне Мкртчян

канд. филол. наук, Северный университет

Аветик Исаакян был своеобразным деятелем в национальной, общественной и политической жизни того исторического периода, в

котором он жил, певцом, оплакивающим геноцид, разграбление и потерю большей части родины и надеющимся на благополучие Армении. Исследование творчества и национально-политических восприятий писателя примечательно тем, что, Исаакян, как человек и гражданин, как глубоко национальный поэт с европейским образованием, в этот сложный и переменчивый период своей жизни наблюдал за бурными и политическими событиями Армении. Исаакян до конца верил в светлую судьбу своего народа. Армянская цивилизация, имеющая тысячелетнее наследие, в настоящее время сталкивается с серьезными проблемами, среди которых на современном этапе глобализации немаловажным является сохранение национальных ценностей.

Ключевые слова: ценность, борьба, народ, родина, свобода, национальный поэт.

AVETIQ ISAHAKYAN AS THE PRAISER LIBERATION STRUGGLE

Nune Mkrtchyan

PhD in Philology, Northern University

Avetik Isahakyan was a unique figure in the national, social and political life of his historical period, mourning the abduction and loss of the homeland, and he also was the singer of hopes for the welfare of Armenia.

The examination of the writer's national-political perceptions is remarkable since Isahakyan as a citizen and human observed the turbulent political events in Armenia. Till the end Isahakyan believed in the bright destiny of his people.

The Armenian civilization, which has a heritage of millennia, is currently facing serious problems and it is crucial to preserve national values in the current stage of globalization.

Key words: value, struggle, nation, homeland, freedom, national poet.

Ներկայացվել է՝ 18.02.2021 թ.

Ընդունվել է՝ 25.03.2021 թ.

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՅԱՆԻ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԸ «ԱՐԵՒ»Ի 1915 ԹՎԻ ՀԱՄԱՐՆԵՐՈՒՄ

Վարդուհի Դավթյան

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, Հյուսիսային համալսարան

varduhidavtyan@mail.ru

Սփյուռքահայ գրականությունն արևմտահայ կյանքի բնատված ծառի վերընձյուղումն է, դիմակայության խիզախումը: Առաջին աշխարհամարտի տարիներին և դրանից հետո արևմտահայ ժողովուրդն անլուր տառապանքների գնով կարողացավ ուրիշների մեջ վերաձևավորել ու ընթացքի բերել ոչ միայն իր կենսագործունեությունը, այլև գրական սեփական հոսքը:

Փշրված ու բեկորված կյանքը շարունակում էր զարգանալ կեցութեան և գործունեության հիմնարժեքների առանցքի շուրջ: Այն, բացի հպարտ գոյատևումից, ենթադրում էր նաև հայակերպ հարատևելու համառություն:

Այստեղ հիացնողը սփյուռքացած արևմտահայ հեղինակների տոկոսությունն էր, թուրքական սրից մազապուրծ, մահախուճապ հայրենիքը լքած հայերին ուղղված սթափեցման ազդակները: Մշակութային տարագրության ալիքն ասպարեզ էր բերել գրական նոր սերունդ, որը, բացի ստեղծագործ ուժ լինելուց, աշխուժորեն սկսեց պտտել հասարակական-մշակութային կյանքի անիվը, լցնել կյանքի «պարապը»: Մեկը մյուսի հետևիդ սկսեցին հիմնավորվել քաղաքական կառույցներ, խմբագրություններ: Լույս տեսնող տասնյակ պարբերականները ոչ միայն աշխուժացնում էին գաղթօջախները, այլ նաև դառնում էին մի յուստեսակ ամբիոն, որտեղից բարձրաձայնվում էին հարահաս խնդիրները:

Ազգային, մշակութային հաստատություններն ակտիվորեն էին գործում Ամերիկայում, Եվրոպայում, ու եթե համայնքների ներազգային կյանքը արագ էր վերակազմավորվում, ասենք, ամերիկյան կամ ֆրանսիական միջավայրերում, ապա Մերձավոր Արևելքում՝ Սիրիայում, Լիբանանում, Եգիպտոսում, զարգացման ընթացքը հապաղած էր: Մասնավորապես Եգիպտոսում, ցավոք, չկար բազմացող հայության հարաճուն զարգացում: Սակայն 20-րդ դարի սկզբին եգիպտական կենտրոնական քաղաքներում աստիճանաբար հավաքվող մտավորականների շնորհիվ փոխվում է վիճակը: Մայրաքաղաք Կահիրեն, Ալեքսանդրիան, իրենց շրջակա տարածքներով դառնում են հասարակական-քաղաքական կյանքի բուռն անցուղարձերի արդյունավոր միջավայրեր: Ալեքսանդրիայում է 1904-ին հայտնվում նաև Վահան Թեքեյանը, որը հաղթելով իր մեջ առևտրականի պահանջներին՝ ձեռք զարկեց մի շարք պարբերականների, որոնցից «Արեւ»-ը ժողովրդի և ժամանակի հետ մեկտեղվելու, հայության հետ երկխոսելու հոյակապ ամբիոն էր: Այն

Ալեքսանդրիայում սկսում է լույս տեսնել 1915 թվականի մայիսի 11-ից՝ որպես եռօրյա անկախ լրագիր: Տնօրեն-խմբագիրը Վ. Թեքեյանն էր, իսկ արտոնատերը՝ Լևոն Մկրտիչյանը, աշխատակիցներն էին՝ Տիգրան Կամսարականը, Վահան Մալեգյանը, Միքայել Կյուրճյանը: 1921 թ. մայիսի 4-ին «Արև»-ը դառնում է Եգիպտոսի Շրջանակի Հայ ռամկավար կուսակցության պաշտոնաթերթը, որի տնօրեն-խմբագիրը դառնում է Միքայել Կյուրճյանը, իսկ 1921թ. հոկտեմբերի 7-ին՝ Եգիպտոսի շրջանակի Ռամկավար ազատական կուսակցության պաշտոնաթերթը՝ կրկին Մ. Կյուրճյանի խմբագրությամբ: 1922թ. դեկտեմբերի 11-ին դառնում է օրաթերթ՝ Հովհաննես Հակոբյանի խմբագրապետությամբ, իսկ 1924թ. օգոստոսի 9-ին փոխադրվում է Կահիրե: Վ. Թեքեյանը տարբեր շրջաններում ստանձնել է թերթի խմբագրապետի պաշտոնը. որոշակի ընդմիջումներով մինչև 1920թ. հուլիսի 2-ը եղել է դրա տնօրեն-խմբագրապետը: 1927թ. սեպտեմբերի 1-ից մինչև 1928թ. հուլիսի 6-ը, 1931թ. հունվարից մինչև հունիս և 1935թ. սեպտեմբերից մինչև իր մահը՝ 1945 թվականը, կարճ ընդմիջումներով վարել է թերթի անխափան ընթացքը: «Արև»-ն իր ծավալած գործունեությամբ ներդաշնակ էր իր անունին՝ որպես լույսի, ջերմության, գաղափարների և մտքերի նորաբաց արշալույսի խորհրդանիշ:

Շնորհիվ «Արև»-ի՝ Վ. Թեքեյանն իր մեջ հայտնաբերեց զգայուն խմբագրին:

Գրեթե բոլոր համարներում Վ. Թեքեյանը հանդես էր գալիս խմբագրական հոդվածներով՝ կամենալով ոչ միայն բարձրաձայնել հրատապ խնդիրները, այլև դրանց լուծման և հաղթահարման շուրջ համախմբել ընթերցող հայությանը:

1915թ. մայիսի 11-ին լույս տեսած թերթի անդրանիկ համարը բացվում էր Վ. Թեքեյանի «*Մեր առաջին խօսքը*» խմբագրականով, ուր նա նկատում է, որ թերթի հրատարակությունն օգտակար գործ է առանց հպարտության և առանց կեղծ անկեղծության: Այն ոչ քաղաքական կուսակցական մարմին է, ոչ էլ հակակուսակցական: Պատմական բախտորոշ ժամանակահատվածում թերթի հրատարակությունը կարևոր էր ազգային շահերի պաշտպանության տեսակետից ակնկալելով հայերի միացածությունը: «*Բարեբաղդաբար, ազգային շահերու պաշտպանություն գործ մըն է, որ սկսած է*»²⁵, - հայտարարում է Վ. Թեքեյանը: Ըստ խմբագրի, «*Արև*»-ի *հրատարակությունը մի յուրատեսակ ծառայություն էր՝ «թրթոացնելու Եգիպտոսի և արտասահմանի Հայության սիրտը և անոր կամքի, մտքի, դրամի ու ի հարկին բազուկի ուժը բերել աւելցնելու այդ գործին վրայ*»²⁶: Իհարկե, ժամանակը հետագայում ցույց պիտի տար, թե որքան արդարացված էր փայփայված հավատը: Ճանաչելով

²⁵ Արև, 1915, Ալեքսանդրիա, թիվ 1:

²⁶ Նույն տեղում:

գաղթականի բարդությից դեպի ինքնության հաստատման ճանապարհը հասնելու դժվարությունը՝ Վ. Թեքեյանը դառնում է նախանձնախնդրորեն պահանջկոտ մարդկային մտքի ու սրտի հատկությունների նկատմամբ, առանց որոնց ոչ նյութական, ոչ ընկերային դիրքը չեն կարող արժանանալ ժողովրդական հարգանքի, ավելին, իրենք չեն *«ծոիր բոլոր այս յատկութիւնները ունեցող ամենաբարձր անձնաւորութեան մըն ալ առջեւ, երբ ան զանոնք ի սպաս չի դներ, պէտք եղած պահուն իր ազգին ու իր հայրենիքին»*²⁷:

«Գրքի և մտքի տէրերը» չեն կարող գուրկ լինել ազնվությունից, զոհողությունից ժողովրդասիրության ոգուց.- սա ազգային բարոյականության գերխնդիրն էր Վ. Թեքեյանի համար, առաջնային ու կարևոր: Վատությունը, նկարագրի տկարությունը անընդունելի էին: Բախտորոշ այդ ժամանակահատվածում անհրաժեշտ ու *«խիզախ բնավորութիւններ, որոնք իրենց գաղափարին պաշտպանութեան համար ամէն նկատում ոտքի տակ կ'առնեն, իրենց բարեկամները վշտացնելէ չեն վախնար և անժողովրդական ըլլալը հոգերին չեն ըներ»*²⁸: Յավոք, այս առումով մեր ազգը *«քիչ մը դժբաղդ է»*, բայց թեքեյանական անհուսությունը տեղի է տալիս ազգին ուղղված պատերթիկ կոչի մեջ, որը դառնում է շարունակակն հույսի վկայությունը: *«Երեւան հանէ,- գրում է նա,- պանծացո՛ւր ու տարածէ՛ աշխարհի առջեւ հայրենիքիդ ազատութեան այն նախօրին, առաքինութիւններուդ ամբողջ ծածուկ ու հարուստ գանձերը և զսպէ՛, ստուերէ՛, սպանէ՛ բոլոր թերութիւններդ, բոլոր տկարութիւններդ»*²⁹: Վ. Թեքեյանը «վաղվա սեմին» առաջ կանգնած հայից պահանջում է մի կողմ թողնել չկամությունն ու անմիաբանությունը և պարապ ձեռքով չվերադառնալ ազատութեան սեղանի բաշխումից կամ կոնակ դարձնել ծագող արշալույսին, որ պիտի բացվի մեր դաշնակից ազգերի կողմից՝ հակառակ դեպքում պիտի մտնի գերեզման, որտեղից դուրս է եկել: Սա համազգային տագնապի ահագանգ էր, անընկրկելի խստապահանջություն՝ անխտոր, անսայթաք ընթացքի, փրկության վերագնաց ուղու:

Այդ ընթացքը կասեցնել ցանկացող թշնամին նգովքի արժան է, և Վ. Թեքեյանը զգացումի զորությամբ «Արեւ»-ի հերթական համարներից մեկում տպագրում է «Պիտի իյնաս» հնչյակը՝ ուղղված հայի թշնամուն: Քերթողը անիծում է ոսոխին չմեռնել, այլ գետնաքարշ ապրել, ճանկոել հողը:

*...Տունդ մոխիր եղած՝ ծածկէ պիտի քեզ, երբեմնի տունդ եռուզեռ...
Պիտի իյնաս, կ'իյնաս ալ...
Եւ չմեռած դեռ տեսնես պիտի, ահե՛ղ պատուհաս,*

²⁷ Նույն տեղում:

²⁸ Նույն տեղում:

²⁹ Նույն տեղում:

*Ծաղիկը մեր աշխարհին, գոր թողուցիր ամերակ,
Եւ մեր խայտանքը ազատ քու ըստրուկի աչքիդ տակ..³⁰ ..*

Նույն ժամանակում Հովհ. Թումանյանը գրեց «Հայրենիքիս հետ» բանաստեղծությունը՝ զգացումի և տրամադրության նույնատիպ սրությամբ։ Վ. Թեքեյանը Հովհ. Թումանյանի պես չէ։ Վերջինս իր հույսը կապում է այն բանաստեղծների հետ, որոնք դեռ չեն պղծել իրենց շուրթերն անեծքով, որովհետև հենց ազգային գրողները պիտի գովեն հզոր հայրենիքի նոր կյանքը՝ նոր երգերով, նոր խոսքով։ Սա գրողական խառնվածքի խնդիր է՝ ազգային ողբերգության նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի ոչ օրինաչափ արտահայտություն։ Երկու բանաստեղծների համար էլ կարևոր է «վաղը» բացվող արշալույսի աստվածային խորհուրդը։

«Արեւ»-ի 1915 թ. մայիսի 24-ի համարում Վ. Թեքեյանը հրատարակեց «Վաղը» բանաստեղծությունը։ Քերթողի համար այսօրը տգեղ է իր անհուն տրտմությամբ։ Քնարի լարերը, որոնց վրայով սահում են նրա մատները, հին են, ասել է թե՛ բանաստեղծական նյութը հնացած է, հիմա կարևոր է նորի փնտրտուքը։ Նորը՝ վաղը, իր կենարար արևներով ջերմացնելու է իր երագների աշխարհը։ Բանաստեղծի քնարի երկունքը վաղվա պատասխանատվությունը ունի։

*Ա՛հ, այդ Վաղուան լոյսի առատ աղբիւրին՝
Որ մեզ ամբողջ պիտի լրւար, ողողէր...,
Ահ, ուշացած այդ կաթին, որ Հայ հոգին
Պիտի նորոգ սընուցանէր...որ, ով Տէր,
Աշխարհի վրայ պիտի նետէր մեզի ալ...*

*Եւ՝ օ՛հ, արդէն՝ մինչ խաւարէն կ'երգեմ ես,
Քընարիս վրայ, տեսէի նուրբ շող մը կ'իյնայ...:*

Այդ «շող»-ը Վաղվա բերկրալի արթնության խորհրդանիշն է, ազատության մոտալուտ այգը, որը իր մեջ խտացնում է ազգային հույսի իսկատիպ արժեքը։

«Արեւ»-ում լույս տեսնող իրարահաջորդ հոգվածները օր առ օր բացահայտում են ոչ միայն օրվա, ժամանակի ճշգրիտ անցուդարձը, այլ նաև Վ. Թեքեյանի վերաբերմունքը դեպքերի և իրադարձությունների նկատմամբ։

Թերթի 1915թ. մայիսի 31-ի համարում Վ. Թեքեյանը հանդես է գալիս մի լրագրական հոդվածով՝ «Կովկասի կամավորներուն» տիտղոսով։ Այն, ինչ անում էին կովկասյան կամավորները, հիացնող էր և ոգեշնչող։ Հոդվածում Վ. Թեքեյանը մասնավորեցնում է «Արեւ»-ի վերաբերմունքը Կովկասահայ կամավոր գնդի հանդեպ, որը զմայլանքի, սփոփանքի և երախտագիտության բացառիկ վերաբերմունք էր։

³⁰ Արեւ, հինգշաբթի, Մայիս 13, 1915:

Հոգվածում ապշեցնողը Վ. Թեքեյանի հավասարակշռող միտքն է. կռվի բռնվելը իրեն բնորոշ չէ, թեև հարկ եղած դեպքում չէր հրաժարվի: Սկզբունքները ավելի քան առաջնային էին:

Վ. Թեքեյանի համար անձնական և խմբային գոհացումներից վեր՝ ողջ ազգն է, հայրենիքը: Պետք չէ շեշտել, թե ամեն մեկը որքան է սիրում նրանց: Կարևորը նրանց ցավի տեղն իմանալն է, վերքը բաց պահելը. *«Այսպես աւելի յոյս կրնայինք ունենալ անոր մաքրուելուն: Կը կրկնենք, թէ այստեղ մենք կռիւ մղել կամ մղել ուզուած կռիւի մը պատասխանել չենք փափաքիր: Եթէ տեղ-տեղ ձայներնիս քիչ մը սուր եղաւ, պատճառը այն է, որ վերքին ցաւը կ'զգայինք, և պէտք եղաւ, որ այսօր քիչ մը փորենք զայն...»*³¹:

«Վերքի ցաւը» ներքին անհամաձայնությունն ու անհաշտությունն են, որ զգալի են դառնում ժամանակ առ ժամանակ. այսպես էր, երբ նախաձեռնվել էր կամավորների համար զինվորական նպաստ հավաքել: Դա առաջացրեց ոմանց հակառակությունը: Վ. Թեքեյանը զայրանում է. հերիք չէ չեն օգնում, դեռ հակառակվում են:

Վ. Թեքեյանն առաջադեմ այն մտավորականներից էր, որոնք վաղվա բացվող օրվա անկորնչելի հույսերը կապում էին երիտասարդների հետ: «Արեւ»-ի հինգ համարներում նա հանդես եկավ իրարահաջորդ հոդվածներով՝ *«Մեր երիտասարդությունը»*³² խորագրով: Վ. Թեքեյանը միշտ կանգնած է եղել երիտասարդների կողքին: Նրա փնտրածը էքսցենտրիկ, օրինաչափություններից դուրս, չափ և օրենքի չենթարկվող երիտասարդն է՝ անգուսպ եռանդով, անհաշիվ խոյանքով, դժվարահաճ ու ինքնահավան, որը պատրաստ է իրենից առաջ կառուցած որեւէ շինվածք քանդել՝ ավելի նորը կառուցելու համարձակությամբ: Երիտասարդները բոլոր ժամանակներում եղել են դժգոհ, նորասեր ու բացարձակապաշտ: Այն մարդկությանն արգելում է լճանալ վնասակար իր հանգստի և անդորրության մեջ: Երիտասարդությունն է մարդկության մտավոր և հոգևոր ուժերի վերանորոգիչը: Կարևորելով երիտասարդների օգուտը՝ դրան սակայն հակադրում է այն աննշան վնասը, որ ունի նա: Ցավոք, մարդկությունը բնութենատուր սովոր է պայքարել ամեն մի գահավեժ նորության, չափազանց եռանդի դեմ: Հոգվածների մեջ Վ. Թեքեյանը փորձում է տալ հայ երիտասարդության ոգու մեծությունն ու չափը՝ համեմատության եզր բերելով ֆրանսիացի և իտալացի երիտասարդությանը, կամենում է նրանց նորասեր, դժգոհ և խիզախ հատկանիշները գտնել նաև մեր մեջ, մեր գրական-գեղարվեստական դպրոցների, խմբակների, հոսանքների, խմորվող քաղաքականության դաշտերում: Չթաքցնելով իր հիացմունքը *«պելճիքական»* (իմա՝ բելգիական.-Վ.Դ.) մի քանի տաղանդավոր անհա-

³¹ Արեւ, երկուշաբթի, Մայիս 31, 1915:

³² Տե՛ս «Արեւ»ի թիվ 14, 15, 17, 19, 22 համարները, 1915:

տականությունների նկատմամբ, որոնք երկրից դուրս՝ Ֆրանսիայում, Անգլիայում կամ Գերմանիայում գնահատված ու փնտրված էին, Վ. Թեքեյանը հաջորդիվ հոգաձոր են քննադատում է տարբեր քաղաքական թևերի մեջ տարորոշված մեր մտավորական երիտասարդության եսական ձգտումները, մտահոգվում նրանց՝ սեփական գոյության փափաքը գոհացնելու մղմամբ³³։ Երիտասարդությունն է պարզում բարոյական կյանքի պայմանները, իսկ բարոյական կյանքը տարբերվում է ֆիզիկական կյանքից։ Ըստ Վ. Թեքեյանի, միայն ֆիզիկական կյանքով ապրողները չեն բարձրանում ցեղային մակարդակից, ինչպես քրդերը, եզդիները, ասորիները ու շատ-շատ այլ ժողովուրդներ։ Հայը թեև թվով քիչ է, բայց ցեղ չէ, որովհետև ապրում է բարոյական կյանքով, որի գրավականը լավ երիտասարդությունն է։ Ողջ հողվածը անուղղա լավատեսություն է, արևի, հույսի, հավատքի սպասման հաճախանք։

Հողվածի Ե մասում մշակութապաշտ Վ. Թեքեյանին զբաղեցնում է այն իրողությունը, որ մեր անցյալի մշակութային արդյունքները չպետք է բավարերեն մեզ։ Լինել ոչ թե պարզ ընդօրինակող, այլ արտադրող։ Զգոհանալ, չբավարարվել, չհանդարտվել, *«չքնանանք անոր վրայ»*, - պատվիրում է նա։ *«Իր ազգային սեփական մշակույթն է, որ կ'ապրեցնէ ազգ մը և զայն արժանի կ'ընէ ապրելու։ Մնացեալ բոլորը՝ հարստութիւն, դպրոց, գիրք, բարեգործութիւն, յեղափոխութիւն և ազատութիւն, ոչինչ է, եթէ չի ձգտիր այս նպատակին»*³⁴։

Տարակարծ ու բազմադեմ երիտասարդությունը դառնում Հայ Հոգու, Հայ կյանքի, Հայ ինքնության համախորհուրդ արժեքների լինելության գրավականը։ Այս արժեքներին երիցս հավատարմորեն փարված Վ. Թեքեյանն ուղղորդում է դեպի հայության ճակատագրի հուսալիությունը։ *«Քիչ մը յոյս»*³⁵ի առկայծումը Վ. Թեքեյանի մշտաբերուն լավատեսութեան, վաղվա հույսով դիմակայելու բանաձևն է։ Խոշտանգվող հայրենիքի ցավի սուր աղաղակներին արձագանքում են սուրբ գործին լծվելու պատրաստ նորահաս երիտասարդները։ Այդ ազնիվ տրամադրություններն են, որ պետք է օգտագործվեն հոգուստ *«ամենակարօտ Հայութեան»*։

1915 թվականի եղերական իրադարձությունների մղձավանջը Վ. Թեքեյանին հաճախակի ստիպում են անդրադառնալ ազգային խեղճության կաշկանդիչ մեր գիտակցությանը։ Դեռ 1909 թ. նա իր *«Կռուկ երթ»* քերթվածում հարձակման երթի ելած, կոմի գնացող բանակի պես ուռչող հոգիով պաշարում է *«նսեհին կծծի»*։ Չարին, ստությանը, կեղծիքին պետք է դիմակայել անվիատ կովով. ապրելու թեքեյանական այս

³³ Տե՛ս «Արեւ», երկուշաբթի, Յունիս 21, 1915:

³⁴ Նույն տեղում:

³⁵ Այսպես է կոչվում «Արեւ»-ի օգոստոսի 2-ի (երկուշաբթի, 1915թ.) համարում լույս տեսած Վ. Թեքեյանի հոդվածը:

դավանանքը հետո պետ է վերաձևակերպվի «Արեւ»-ի էջերում լույս տեսած բազմաթիվ հոդվածներում:

1915թ. «Արեւ»-ի հերթական համարներից մեկում Վ. Թեքեյանը հանդես է գալիս «Փափուկ թէ բիրտ զգացումներ» հոդվածով, որից տեղեկանում ենք, որ 1915թ. օգոստոսի 18-ին Կահիրեում Քյուրսակի մեջ տեղի էր ունեցել կոփամարտի մրցում հայ և ավստրիացի երկու մրցակիցների միջև: Արամ Չատրյանը ավստրիացի զինվոր Ճ. Տյուկնենի դեմ տանում է 15 ռաունդ, հաջողությամբ դիմանում մինչև վերջ, թեև մրցակիցն ուներ տարիքի, հասակի և ծանրության առավելություններ: Հաղթում է ավստրիացին, որովհետև վերջինիս քաջալերում էին հայրենակիցները, այնինչ հայերի կողմից լռություն էր:

Այս առիթով Կահիրեի «Ազգային Սրահ»-ի հիմնադիր Ս. Պ. Հովսեփյանը, որը ևս ներկա էր եղել, իր մասնավոր կարծիքն է հայտնում, թե կոփամարտը վայրենի ժողովրդից ժառանգված վայրենի խաղ է, որը անհնար է դիտել առանց ջղագրգռության: Այն մարդկային փափուկ զգացումները բրտացնելու բնույթ ունի: Վ. Թեքեյանն իր հոդվածում անսպասելի հակադարձում է տիար Հովսեփյանին. *«Հոգ չէ, որ մեր զգացումները բրտանան, որովհետև պետք է, որ բրտանան, որովհետև կուզան վայրկեաններ թէ անհատներու և թէ ազգերու կեանքին մեջ, ուր փափուկ զգացումները չէ, որ կը փրկեն զիրենք... Կոի ինքն իր մեջ և կոի՛ւ արտաքին աշխարհին հետ... Նախ մեր փափուկ զգացումները, յետոյ մեր ջիղերն ու մեր մկանները կրնան հաւասար ըլլալ ամէն ինչի դէմ»*³⁶:

Խոսքի դիպուկ նշանառությամբ Վ. Թեքեյանը կարևորում է կովին կռվով պատասխանելու սթափությունը: Ցավոք, մենք անհամբեր ենք մեր տեսակի մեջ. *«Մենք մեր ամէն գործերուն մեջ հունձքը չհասած կը քաղենք արդէն ու յաճախ ալ հունձք առնել կ'սպասենք՝ առանց ցանելու»*³⁷, եզրակացնում է Վ. Թեքեյանը: Սա ենթակայական գնահատական չէ: Նա ցավով է նկատում հայի մարած ոգու, անտարբեր գոյության փաստը, անտեղի ու ապարդյուն շտապողականությունը:

«Արեւ»-ի հաջորդող համարում Վ. Թեքեյանը տպագրեց *«Ազգային Բիւրօյի» շուրջ»* հոդվածը: Բանն այն էր, որ կամավորական խմբերի կազմակերպման հարցերը դյուրացնելու համար անհրաժեշտ էր մի պաշտոնական մարմին, որը պատասխանատու կլիներ: Կազմվեց «Ազգային բիւրօ» անունով մարմինը, որի գործունեության շուրջ բողոքներն սկսեցին աճել սկսած 1914թ. դեկտեմբերից, իսկ 1915թ. փետրվարին Թիֆլիսում գումարված «կոնֆերենցիան» չկարողացավ փոխել իրավիճակը: «Ազգային Բիւրօ»-ի գործունեությունը մնաց նեղ կուսակցական շրջանակի մեջ, կամավորական խմբերի հրամանատար նշանակվեցին կուսակցական մարդիկ:

³⁶ Արեւ, երկուշաբթի, Օգոստոս 23, 1915:

³⁷ Նույն տեղում:

Ահա այս ամենի շուրջ բարձրացած աղմուկին է արձագանքում Վ. Թեքեյանը: Նույն համարում արտատպվում է «Մշակ»-ի պատասխանատու խմբագիր Հ. Առաքելյանի «*Մեր պատասխանը*» վերնագրով հոդվածը, ուր լուսաբանվում էին որոշ ճշմարտություններ և հերքվում որոշ ստություններ, ինչպես «Մշակ»-ի խմբագրի կապված լինելը **Բիւրոյի**, և **Բիւրոյի** անդամ լինելու հետ, նրա (իմա՝ **Բիւրոյի**, -Վ. Դ.) գործունեության միակողմանիության հետ: Վ. Թեքեյանն իրեն հատուկ ուղղամտությամբ, կողմերը հավասարակշռելու, արդարությամբ նրանց չնսեմացնող մեծահոգությամբ կամենում է վերացած տեսնել պառակտիչ անհամաձայնությունը, հորդորում է սթափվել, որովհետև ողջ հայությունն արտասահմանից իր աչքերը դարձրել է դեպի Կովկաս, ուստի ազգային տարրերի համաձայնությունը պետք է զորեղանա մանավանդ օրհասական այս պահին, երբ թուրքական յաթաղանից մազապուրծ հարյուրիակազարավոր հայերի քարավանները օգնություն են աղաղակում, երբ հազարավոր կռվողներ կամավորական բանակների օգնությունն են ակնկալում: Վ. Թեքեյանի համար հուսահատեցուցիչ և ցավալի է տեսնել ներքին ջլատիչ վեճերը, թուլացնող անհամերաշխությունն ու անվստահությունը: Բոլորը պետք է հասկանան, որ Թուրքիան դարձել է հայերի համար սպանդանոց, և հայը մղում է իր ապրելու, տնելու, ազատելու կռիվն ընդդեմ լայնորեն ու վճռորեն գործադրված բնաջնջումի, ինչպես Վ. Թեքեյանն է ձևակերպում՝ *«յոյսի կռիւն ընդդէմ մահուան»*:

Ազգային ողբերգության ահազանգը անընդմեջ հնչում է Վ. Թեքեյանի հոդվածներում: Նրա հատու արձագանքները անմիասնականության, մարդկային անտարբերության դեմ մշտարթուն են պահում «Արեւ»-ի ընթերցողին: Վ. Թեքեյանը «Արեւ»-ը դարձնում է «միջնորդ», կազմակերպվելիք դրամահավաքների, հանգանակությունների համար՝ ուղղված մազապուրծ հայության խլյակներին: Այդպիսին էր *«Հայկական գոյութեան կռիւ»*-ին անունով հանգանակությունը, ուր հավաքված գումարը մաս-մաս ուղարկվում է Էջմիածին, Վեհափառ կաթողիկոսին, որպեսզի այն գործածվի ինչպես պետք է:

«Արեւ»-ի հերթական համարում Վ. Թեքեյանը հանդես է գալիս պատասխանատու, արթնության կոչ անող մի հոդվածով՝ *«Անդին կը մեռնին, չեն սպասեր»*³⁸: Սա մտահոգիչ հոդված էր՝ ուղղված եգիպտահայերի անհոգ անտարբերությանը: Վ. Թեքեյանը չէր կարող ինքնահաշտ ապրել՝ իմանալով, որ ինչ-որ տեղ տեղի է ունենում հայերի անպաշտպան խողխողում: Նա ցավով է նկատում, որ փրկվածների անտուն, սարսափահար փախուստը չի ներթափանցում եգիպտահայերի *«գրահապատ մտքէն ու սրտէն ներս»*³⁹: Վ. Թեքեյանն արտասահմանը համեմատում է Նոյան տապանի հետ, ուր աստծո ընտրյալի

³⁸ Արեւ, ուրբաթ, Մեպտեմբեր 10, 1915:

³⁹ Նույն տեղում:

հայարտությամբ հավաքվել են աղետից մազապուրծները, որոնք սակայն միայն իրենց մասին մտածելուց զատ պետք է մտածեն նաև, թե ինչ կլինեն դրսում մնացողները, հեռու մնացողները: Այնինչ նրանք շարունակում են անքույթ, անվրդով ծփալ տապանի հետ իմանալով, որ կրկին Արարատի կողքերին հեղեղ է բարձրանում, արյան հեղեղ՝ իր հետ քշելով բերելով հարյուրհազարավոր կործանված և սրտից վիրավորներ: Ցավոք, կային մարդիկ, որոնք ասում էին, թե իրենց շապիկը պիտի ծախեն ու տան, բայց *«ուզող չկայ, դիմող չկայ...»*, իսկ նրանք, ովքեր պիտի ուզեն, տեղից չեն շարժվում, որ *«ուզող ըլլալով տուող չըլլան»*⁴⁰, - դառնորեն հեզնում է Վ. Թեքեյանը, ապա շարունակում. *«Ամենքս մէջ մէկ պատրուակով ինկած փռուած ենք մեր հեղգութեանը մէջ ու շարժումը չենք ըներ ազգին ահագնածաւալ աղէտին մեր դոյզն օգնութեան բաժին բերելու»*⁴¹:

Օրհասական այս ժամերին ազգային փրկությունը մեկտեղումի մեջ է, համագործակցության և միևնույն ուղղությամբ նայելու համառության մեջ: Դեռևս «Արեւ»-ի 1915թ. սեպտեմբերի 6-ի համարում հրատարակված *«Հայութիւնը թէ սկզբունքը»* Վ. Թեքեյանի հերթական քննախոյզ հոդվածը առիթ էր մի բաց նամակի հրատարակության, որի հեղինակը Բարսեղ Օհանյանը, արձագանքելով Վ. Թեքեյանի խմբագրականին, անդրադառնում է նաև Կովկասի Ազգային Բյուրոյի մասին Վ. Թեքեյանի ամբաստանություններին՝ նկատելով, որ նրա հոդվածները կարող են պատենշ լինել եզրիպտահայ հարուստների համար. քննադատելու փոխարեն համագործակցություն է անհրաժեշտ առաջ բերել, ճշտել, թե որն է մեր սկզբունքը, գաղափարը և պատասխանատվությունը. թողնել անցյալի հաշիվները քննելու սովորույթը:

«Արեւ»ի սեպտեմբերի 15-ի համարում Վ. Թեքեյանը հանդես եկավ *«Պատասխան մը»* խմբագրականով՝ պատասխանելով Բ. Օհանյանի քննադատությանը. *«Ուրիշ ամէն ազգի մէջ համագործակցութիւն, համերաշխութիւն կարելի է, բայց մեր մէջ՝ ոչ, որովհետեւ մէկ կողմը անձնուէրներ և միւս կողմը անտարբերներ, մէկ կողմը զոհողներ և միւս կողմը վայելողներ կան...»*⁴²: Ցավոք, կուսակցական բազմաթւության մեջ համերաշխություն և համագործակցություն դժվար էր գտնել, բայց Վ. Թեքեյանի մղումները վեր էին ամեն տեսակ կուսակցական սկզբունքներից. լինելով կուսակցական, այնուամենայնիվ նա կարևորում էր ազգային խնդրի լուծումը, ու որքան էլ ճշգրտվեն բարեգործության սահմանները, միևնույն է, անտարբերությունն անթաքույց է: Եվս այլ հոդվածում՝ *«Ազգային զգացումը»* վերնագրով և *«Մեր պզտիկ գաղութներուն մէջ»* ենթախորագրով, թեքեյանական խոսքն ուղղված է Կահիրեի և Ալեքսանդրիայի ունևոր և բարեկեցիկ հայության դասակարգին, որը չի

⁴⁰ Նույն տեղում:

⁴¹ Նույն տեղում:

⁴² Նույն տեղում:

հուզվում, չի փոթորկվում, իր ասիերից դուրս չի գալիս, չի հանում իր «մետաղի կամ թուղթի այն կտորները, որոնք հոս գոյութեան պերճանքն են միայն և հոն՝ Հայաստանի և Կովկասի մէջ, հազարաւոր կեանքերու և գրեթէ ամբողջ ազգի մը կեանքին գինն են»⁴³։ Վ. Թեքեյանը նկատում է՝ հակառակ մեծ գաղութների ձեռքը գոց լինելուն, փոքր գաղութները կարող են ունենալ ազգային զգացումի ավելի մեծ զորություն, նրանք ավելի գործունյա են, ինչպես Կահիրեի և Ալեքսանդրիայի միջև գտնվող Թանթայի փոքր գաղութը։ Իրողությունն այն է, որ փոքր գաղութները, օտար մեծ զանգվածներով շջապատված, ավելի բուռն, անխառն ու կարոտալի զգացումներ ունեն դեպի իրենց հայրենիքն ու ազգը։ Կարևորը սիրտ ունենալն է, որին ապահովապես կապված են քսակները։ «Միրտն է, որ կը բանայ անոնց բերանը, ամէն անգամ որ ինքնաբերաբար կը բացուին անոնք»⁴⁴, - նկատառում է Վ. Թեքեյանը «Ի նչ սիրտ է մերինը» հոդվածում՝ չղադարելով համախմբման, ոգևորության անընդհատական կոչերով միավորել հայության սփյուռքացած հատվածին՝ հուսահատ ճիգով նկատելով, որ Կովկասի և արտասահմանի հայերը ցավոք ծանրորեն թերանում են իրենց պարտականությունների մեջ, թողնում, որ հիվանդները մեռնեն, առողջները՝ հիվանդանան և «չէզոքարար իրենք ալ կ'ընեն այն, ինչ որ թուրքը կ'ընէ ներգործապէս, - բնաջնջել Հայութիւնը...»⁴⁵։ Վ. Թեքեյանը ներազգային այս աղետի պատճառը համարում է հայի մեջ Ոգևորության պակասը, ազգային հավաքական, ընդհանուր ոգևորության բացակայությունը։ Սակայն գլխավոր պատճառը ըստ Վ. Թեքեյանի հեղափոխական կուսակցությունների ինքնապառակտմամբ շատացումն է. «...Առաջին յեղափոխական կուսակցութեան յաջորդեց երկրորդը, յետոյ առաջինն ինքն իր մէջ պառակտեցաւ, կարծեմ քիչ մըն ալ երկրորդին ջանքովը-ու ծնունդ տեսաւ երրորդի մը և երրորդն ալ չորրորդի մը...: Այդ բաժանումների, կոիւնների, անջատորէն ունեցած գործունէութեան պատճառաւ կը վնասուեն», - խորապես համոզված է Վ. Թեքեյանը։ Հենց այդպես սպանվեց ազգային ոգևորությունը, և ծրագրերի օտարոտի վարդապետությունները հաջողված ճիգերը դարձան բզկտված, ծվեն-ծվեն եղած, խլրկված ազգային հավաքականության։ Վ. Թեքեյանը գրում է. «Զառանցանք է սա, թէ միութիւնը անկարելի է, կրնայ շատ-շատ համերաշխութիւն գոյանայ, և թէ համերաշխութիւնն ալ արդէն կը գոյանայ ինքնին, պէտք եղած պարագային, վտանգի մը պահուն, հոն, ուր որ պէտք ըլլայ անոր»⁴⁶։ Ցավոք, այս է, որ հաշմեցրեց, կոնծեց և չորացրեց Հայի հոգին։

⁴³ Արեւ, երկուշաբթի, Մեպտեմբեր 20, 1915:

⁴⁴ Արեւ, չորեքշաբթի, Մեպտեմբեր 29, 1915:

⁴⁵ Արեւ, ուրբաթ, Հոկտեմբեր 8, 1915, «Յաւին պատճառն ու դարմանը»:

⁴⁶ Նույն տեղում:

Վ. Թեքեյանը ոչինչ չուներ կուսակցությունների դեմ, ինքն էլ կուսակցության մարդ էր. չմոռանանք այն արդյունավոր գործունեությունը, որը բխում էր Ռամկավար կուսակցության հավատամքից, բայց մտահոգիչը կուսակցությունների անմիաբանությունն է մանավանդ ազգի օրհասական ժամին: *«Թշնամին կամենում է սպանել ազգին, բայց ազգը մարդոց տարբերվում է նրանով, որ մեկ գլուխ չունի և նրան մեկ անգամով չեն կարող սպանել... Գլուխն է ր, գլուխն է ր պետք է փրկենք... կրցածին չափ շատ կտրել կուզե կոր թշնամին...»*⁴⁷: Կուսակցությունների մեկդի քաշվելը աններելի է: Որքան էլ նրանցից ամեն մեկը աղաղակի հայրենասիրական իր ծրագիրը, այնուամենայնիվ Վ. Թեքեյանը չի կարծում, որ չորս կուսակցությունները չորսական անդամներով դեմ դիմաց կգան և իրար ձեռքից կկամենան խլել ավերակների տիրապետությունը: Հիշելով պատմական Արտավազդ թագավորին, որը այդպես էլ չհանդուրժեց հոր գերեզմանի վրա մարդկանց ինքնագոհությունը, *«մինչդեռ մեր կուսակցությունները իրենց խեղճ մորը՝ հոգևարքի Հայաստանին, մեյ մեկ կից ալ իրենք պիտի տային, որպեսզի շուտ մեռնի և պիտի ըստին»*:

- *Կը մեռնի՛ս կոր, մեռի՛ր, մենք քու ոսկորներդ ալ կրնանք իբրեւ զենք գործածել և իրարու գլխուն զարնել...»*⁴⁸: Քաղական անհուսույթյան պայմաններում ո՞րն է մեր ազգի փրկության միջոցը: Վ. Թեքեյանը թերթի 1915 նոյեմբերի 19 համարում տպագրելով հերթական խմբագրականը *«Փրկութեան միջոց»* վերնագրով, պատմական ճշմարտության ենթակայությամբ ներկայացնելով աղետի պատճառների առարկայական հիմքերը, նկատում է. *«Պէտք է արդեօք գառնուկի պէս մայել ու ըսել անընդհատ «Եղբայրանանք», պէտք չէ որոնել և գտնել չարիքին արմատը: Պէտք է ի սեր խաբուսիկ խաղաղութեան մը, որ խաղաղութիւն չէ... թողուլ, որ լրանայ ազգի փճացումը: Եթէ մեր մեծ Ուժը պակասած ու կոտրած չըլլար մենք այսպէս ոչխարներու նման կը քշուէինք Թիւրքիոյ մէկ ծայրէն միւսը ոչ թէ բանակներու, այլ քանի մը տասնեակ կամ հարիւրեակ ժանտարմներու առջեւէն միայն»*⁴⁹:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

1915 թվականի «Արեւ» թերթի մեջ արտացոլված թեքեյանական տրամադրությունների հիմնական ուղղությունը կարելի է բնութագրել՝ սթափ ու առարկայական: Ուղղախոս Վ. Թեքեյանն անտարբերներից չէ: Նա իրեն բնորոշ ամենատեսությամբ նկատում է հասարակական, քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային յուրաքանչյուր երևույթ, քննում, վերլուծում, շտկում և ուղղորդում:

⁴⁷ Արեւ, երեքշաբթի, Հոկտեմբեր 11, 1915:

⁴⁸ Արեւ, ուրբաթ, Հոկտեմբեր 15, 1915:

⁴⁹ Արեւ, ուրբաթ, Նոյեմբեր 19, 1915:

Հիմնադրանք- «Արև» օրաթերթ, Ազգային Բյուրո, Բ. Օհանյան, Թանրայի գաղութ

СТАТЬИ В. ТЕКЕЯНА В ГАЗЕТЕ «АРЕВ» ЗА 1915 г.

Вардуи Давтян

канд. филол. наук, Северный университет

На страницах газеты «Арев» практически каждый день В.Текеян выступает с ведущими статьями, откликаясь на повседневные проблемы времени. Часто можно заметить скрытые или очевидные опасения за судьбу западных армян и неопределенность в завтрашнем дне. Из статьи в статью становится заметной готовность В.Текеяна помочь и поддержать армян в диаспоре. В этой статье представлены опубликованные только в 1915 году редакционные статьи, в которых отражены заботы, тревоги В.Текеяна, а также инициативы, связанные со спасением родины.

Ключевые слова: газета «Арев», национальное бюро, Б. Оганян, колония Тантов.

VAHAN TEKEYANS ARTICLES IN 1915 NUMBERS

Varduhi Davtyan

PhD in Philology, Northern University

On the pages of this magazine V. Tekeyan acts himself as a leader with his articles, responses of the daily life problems.

Only the unwon editorial of 1915 are represented in the given article, where Tekeyan expressed his worriedness and anxiety often his initiatives were concerning to the save of his motherland. From article to Article we see Tekeyans readiness for helping and contributing the Armenian Diaspora. Here we can often notice the hidden and unknown alarms concerning with East-Armenian destiny, the uncertainty of the coming day.

Keywords: the daily, National Bureau, B. Ohanyan, Banta Colony

Ներկայացվել է՝ 22.03.2021 թ.

Ընդունվել է՝ 28.04.2021 թ.

МОТИВАЦИЯ ВЫБОРА ИМЕН ПЕРСОНАЖЕЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ (на материале романов Д. Демирчяна «Вардананк» и Х.Абовяна «Раны Армении»)

канд. филол. наук, Северный университет

Гаяне Оганнисян

hovhannisyangayane@yahoo.com

Мотивировки ИС (имена собственные) персонажей в художественном тексте многообразны. Они могут быть автобиографическими, культурно-историческими, символическими и пр., но почти всегда содержат установку автора на характеризующую роль имени персонажа [Гореликова, Магометова 1993: 35]. Процесс работы писателя над именами и образами сопровождается кропотливыми поисками антропонимических единиц для своих персонажей, поскольку «фамилии, имена, наименования должны быть стилистически верны и точны, должны отвечать всему духу, целям, идее произведения, должны нести характерный колорит, а иногда и какой-то специальный смысл, особое значение» [Горбаневский 1988: 4].

Культурно-исторический принцип выбора имен Д. Демирчяном и Х. Абовяном обусловлен жанровой принадлежностью и идейно-тематической направленностью романа. Поскольку оба исследуемых нами романа – произведения исторического жанра, то превалируют в них реальные исторические лица.

Как известно, в качестве основного источника Д. Демирчян использовал книгу Егишэ «История Вардана и Армянской войны». Автор, типизируя действительность рассматриваемой эпохи, удивительно точно переносит имена армянских и некоторых персидских князей из первоисточника в роман. В романе фигурируют в основном исторические лица: вельможи, знатные армянские князья, феодалы, которые упоминаются в родовых княжеских книгах (Гахнамаке).

Подгруппа антропонимов, включающие имена реальных исторических личностей, является самой многочисленной из всех анализируемых персонажей. Так, только на стр. 97 Х.Абовяном (Раны Армении. Скорбь патриота.) перечислено 26 исторических имен, с помощью которых писатель лаконично описал историю Армении (начиная с древнейших времен – Гайка до династии Багратуни). Такое же перечисление имен исторических лиц находим и на стр. 99-102, где автором проводится краткий антропонимический экскурс в историю правления Ереванского ханства.

Центральным персонажем в романе «Вардананк» является *Вардан Мамиконян*, один из известных и любимых в истории армянского народа исторических лиц. И Егишэ, и Д. Демирчян большое внимание уделяют характеристикам *Вардана* и *Васака*. Егишэ приверженцев их наделяет только эпитетами, определяя

основные качества той или иной личности: «*изумительный Тачат*», «*стремительный Гарегин*», «*мудрый Амаяк*», «*праведный Арсен*», «*злой старик*» (о Микхнерсе) и т.д. Д. Демирчян же, заимствуя из источника имена, наполняет их художественно достоверным смыслом так, что они оживают на страницах романа и максимально приближают читателя к исторической правде. При этом сам Егишэ в романе является действующим персонажем, который фигурирует дважды в начале и в конце романа. В конце романа Д.Демирчян полностью копирует отрывок из книги Егишэ. В тексте: «Артак слышит голос Егишэ, слышит, как он рассказывает: «...Из рода *Мамиконянов храбрый Вардан*, из рода *Хорхоруни мужественный Хорен*, из рода *Палуни доблестный Артак*...» [Демирчян 1985: 720].

Если в романе «Вардананк» историческое лицо Вардана Мамиконяна воспроизводится через призму собственного мировосприятия, как реальное лицо, то в романе «Раны Армении» это же имя выполняет функции сравнения или метафоры. В тексте: «Если бы вы только знали, какой он породы!... Ведь он по крови от нашего храброго *Вардана Мамиконяна* происходит» [Абовян 1977: 152].

Большинство действующих и эпизодических персонажей в романе «Раны Армении» являются реальными историческими лицами, соотносящимися с действительно жившими людьми. Главный герой романа «Раны Армении» *Агаси* был реальной личностью, «родом из Канакера, дальний родственник Абовяна и его современник» [Акопян 1955: 162]. Если, воспроизводя жизнь Агаси, Абовян, «перередактировал факты, частным случаем дал общественное значение, то, обращаясь к остальным персонажам, от реальных биографий почти не уклонялся» (*Григор Манучарян, Арцапеци Манук, Соси* или *Оган*). Однако мастер не просто «слепо копирует протоним, он художественно переосмысливает его, заимствуя у прототипа либо имя, да и то видоизмененное, либо какие-либо духовные и физические качества». Так, *Манук* был широко известен. Он достиг такой славы в Баязете, что по свидетельству Абовяна, курды о его подвигах слагали песни [Акопян 1955: 181-184]. *Григор Тарханян*, который в предисловии восхваляется за природный ум и остроумие, в 40-х гг. XIX века был начальником провинции Гекчай [Акопян 1955: 198]. Прототипом *Овакима Туманяна Меграбяна* был прадед великого армянского поэта Ов.Туманяна. Он часто помогал русским властям в защите Лори-Борчалу и в боях против мятежных вражеских сил, что подтверждается официальным документом» [Акопян 1977: 308].

Один из второстепенных персонажей - *Назлу*. Чтобы она запомнилась читателю, Абовян обратился к оригинальной выдумке

– письмам. «Мы мало видим ее, очень мало слышим ее голос, однако письмо такое впечатляющее, что из мыслей читателя никогда не выходит» [Акопян 1955: 189]. Выбор этого имени может быть связан также с семантикой и эстетичностью имени (Назлу созвучно армянскому прилагательному назели «нежная», «грациозная», «любимая, милая»), что могло служить дополнительным средством характеристики персонажа. Несмотря на редкое появление этого персонажа на страницах романа, притом только в письмах, Х. Абовян рисует ее как верную, преданную и любящую жену Агаси. Интересно, что в начале романа этот персонаж появляется случайно под именем *Вардитер*. Возможно, как отмечает П. Акопян, это «имя той женщины, которое стало прототипом Назлу» [Акопян 1967: 301].

Из 25 женских наименований романа «Вардананк» только несколько персонажей являются протонимами реальных исторических личностей. *Шушаник* – «дочь Вардана Мамиконяна, которая именовалась также Вардуи или Вардануи, была женой бдэшха Ашуши» [Ачарян 1948: 180]. *Дестрик* – жена Вардана Мамиконяна [Ачарян 1944: 180]. *Парандзем* – «армянская царица, жена Аршака II, тетя по отцовской линии марзпана Васака Сюни» [Ачарян 1962: 190] в романе Д. Демирчяном выведена как жена Васака Сюни.

Автор приводит ономастический ряд фамилий, называющих русских и армянских по происхождению генералов и полководцев того времени и играющих исключительную роль в этой войне. Х. Абовян в романе восхваляет русских генералов – *Ермолова, Цицианова, Мадатова, Красовского, Бебутова*, хотя в сравнении с образами остальных действующих персонажей, они не конкретизированы, менее активны. Однако в романе чувствуется особо доброжелательное отношение автора к генералу *Паскевичу*. Х. Абовян называет его «ангелом-благовестником», «спасителем Армении». Русский генерал *Муравьев Николай Николаевич* выступает в романе как *паша Карсский* [Потто 1993: 435], настоящее имя которого не упоминается и не расшифровывается в примечании. В тексте: «Все я перепробовал и перестал, наконец, надеяться ни на *пашу Карсского*, ни на обещанную должность,...» [Абовян 1977: 259]. Для *Монтрезора* Абовян выбрал прозвище *Кара*. В тексте: «Русские тем временем только что успели занять Памбак, и был там *майор* по прозвищу «*Кара*», что значит «Черный» [Абовян 1977: 101].

Другие русские и армянские персонажи, судя по роману «Раны Армении», обозначены только фамилиями, имена и отчества которых представлены в примечании П. Акопяна: *Бебутов* Василий (Барсег) Осипович, *Гудович* Иван Васильевич, *Ермолов* Алексей

Петрович, *Мадатов* (Мадатян) Валериан (Ростом) Григорьевич, *Паскевич* Иван Федорович, *Симонич* Иван Осипович, *Цицианов* Павел Дмитриевич и др. [Акопян 1977: 304-311]. Об эпизодическом персонаже *хане Макинском* Х.Абовян намекает в тексте только на его родственные связи с персидским ханом. В тексте: «Немного спустя прибыл в Ереван *хан Макинский* и взял власть в свои руки как родственник Магомет-хана» [Абовян 1977: 101]. Под оттопонимным наименованием *хан Макинский* скрывается *Али-хан* [Абовян 1956: 79].

Имена персидских правителей, сардаров и ханов Х.Абовян сохраняет в подлинной огласовке, изобличая их чрезвычайный фанатизм и ненависть к армянам и христианской религии: *Гасан-хан*, *Магомет-хан*, *Надир-шах*, *Фат-Али-шах*, *Али-Кули-хан* и др.

Автором в романе выведены также имена римских полководцев, изменившие ход мировой истории и повлиявшие на историческое и мировое наследие. Для именования римских полководцев Абовян использует их настоящие имена и фамилии: В тексте: «*Камилл*, правда, освободил Рим, *Сципион* воткнул римский меч в Африку, *Цезарь* покорил Галлию и Британию, *Наполеон* обещал свободу Италии, Испании и Египту» [Абовян 1977: 264]. Византийского императора *Маркиана* Демирчян выводит под фамильным именованием *Фракиец*, а его предшественника *Феодосия* - обозначает прозвищем *Багрянородный*. Исторический факт смерти Феодосия и приход к власти императора Маркиана сообщается в самом тексте перевода: «- По воле господ бога и желанию народа, императором Византии избран сенатор *Маркиан Фракиец* <...> Целую ночь разносили глашатаи весть о смерти одного и избрании другого императора» [Демирчян 1985: 626].

В романе «Раны Армении» наличествуют также «полуреальные» имена, т.е. построенные писателем по типовой языковой модели с некоторым фонетическим изменением реальной исторической формы имени и фамилии. Выделяется несколько приемов зашифровки протонимов:

1) замена фамилиеобразующих суффиксов прототипов другими. *Саварзамирза* – «командующий войсками Памбакской пограничной линии, полковник Леонтий Якулович Саварсамидзе» [Акопян 1967: 308]. Автор в имени протонима заменил грузинский финаль *-идзе* на персидский компонент сложносоставного имени *мирза*. «Начальником всей пограничной линии был тогда командир Тифлисского полка, полковник князь Леонтий Яковлевич Северсемидзе». «Грузин по происхождению, ...имел возможность наблюдать за всем, что делалось в Эриванском ханстве...» [Потто 1993: 29,38]. Как отмечает П. Акопян, «местные армяне его фамилию произносили как Заварья мирза, Сэварсимизов,

Саварзамирза» [Акопян 1967: 232]. Наблюдается и замена армянского суффикса **-յн(ц)** русским фамилиеобразующим суффиксом **-ов**: *Завров – Завриянц, Херединов – Херединянц, Тер-Григоров – Тер-Григорян, Тамамшев – Тамамшян, Тарханов – Тарханян*.

2) Мена персидских по происхождению имен христианскими либо арменизированными. Так, персидское по происхождению имя своего друга *Агабек* Абовян сменил на христианское - *Агафон*. В тексте: «Одним из первых, кто по достоинству признал и оценил роман «Раны Армении» это школьный друг Агафон Смбалян» [Акопян 1955: 197]. Имена сыновей Васака Сюни - *Бабик* и *Нерсик* в источниках имеют персидское происхождение, а автор исходя из художественных задач, их видоизменил. Их настоящие имена упоминаются в книге Егишэ «Из рода Сюни два брата *Бабгэн* и *Бакур*» [Егишэ 1971: 166].

3) Образование имени от фамилии протонима. В предисловии в поэме, автор имя *Смбат* выбрал путем сохранения основы фамилии протонима Смбаляна и выкидки фамилиеобразующего суффикса **-ян**. В тексте: «Высокородному военачальнику, доблестному патриоту, благородному потомку Гайка, венценосному рыцарю *Смбату*. С заверениями в глубочайшем почтении» [Абовян 1977: 21]. В примечании: «... роман «Раны Армении» посвящен последнему управляющему Армянской области полковнику Геворку Степановичу *Смбаляну* (*Сумбатову*). В тексте: «Не написал я и одной страницы, как мой любезный друг детства и благородный армянин, господин *доктор Агафон Смбалян*, зашел ко мне» [Абовян 1977: 28].

4) Сохранение инициальной буквы от полного имени прототипа. В тексте: «Вон у золотых дел *мастера П.* много денег...» [Абовян 1977: 52]. Под фразеологическим сочетанием «*золотых дел мастер*» подразумевается «ереванский богач, ювелир Погос». По мнению П. Акопяна, под этим криптонимом скрывается Заргар Погос. В чистовике полное имя не дается, поскольку этот ростовщик тогда еще был жив (фамилия Бабаджанян). Абовян имел в виду ереванского богача, ювелира Погоса, имя которого впервые встречается в купчей, составленной 18 апреля 1814 г. в списке свидетелей: «Я, Заргар Погос...». [Акопян 1955: 187-188]. Второй криптоним *ага Н. П.* Акопян считает не конкретной личностью, а литературным образом. В действительности в 1821-24 гг. старостой села Парни был некий Костанд» [Акопян 1967: 313].

Социальные мотивы выбора имен со всей очевидностью просматриваются в тексте Д. Демирчяна. Параллельно с подлинным именем персонажа Д. Демирчян нередко использует прозвище либо титул, оформленные с прописной буквы, например, Спарпет, Магхаз. Данным титулом Демирчян обозначил князя Врива

Хорхоруни. В романе он фигурирует как *Магхаз Врив*. Х. Абовян подбирает имена своим персонажам также согласно социальным критериям. Например, крестьяне наделяются только личными именами, а некоторые вообще функционируют на протяжении романа либо гипокористическими, либо вокативными формами имен: друзья Агаси – *Каро, Вато, Вани, Муса*.

Роман «Раны Армении» наполнен именами, связанными с личной жизнью автора, поэтому анализ антропонимов в романе без учета биографических данных невозможен. Русско-персидская война, легшая в основу романа, коснулась и биографии самого автора. В тексте: «Ты тоже ушел с ними, мой дорогой *брат Моси*, мой ягненок, братец ты мой! На груди нашей матери, всего трех лет от роду, погиб ты голодной смертью, – да будет светла память!» [Абовян 1977: 142]. «Автобиографичные имена» в романе выступают как объекты воспоминаний и ссылок на прошлое. Например, по данным П. Акопяна бабушка Х. Абовяна носила имя *Сарахатун* [Акопян 1967: 299]. В тексте: «... не дала Агаси даже пошевелиться, пока бабушка *Сарахатун* не вернулась домой...» [Абовян 1977: 46]. В романе Абовяном упоминается и дед автора. В тексте: «Сто лет тому, как блаженной памяти *Алов* скончался, а его все поминают,...» [Абовян 1977: 54].

В романе Агаси с особой теплотой относится к младшему из своих друзей *Мусе*, что возможно является отражением чувств писателя к своему брату Моси. Об этом может сказать и переключка гипокористических имен *Муса – Моси*. Одноименным прототипом «*свата Арутюна*» послужил дядя Абовяна. Его подпись есть в документе, представленном католику Эчмиадзина от имени ереванских армян, благодаря чему народ выражал свою признательность России ... [Акопян 1955: 187]. В тексте: «*Аветик*, дай бог сына твоей красной повязочкой к венцу повязать» [Абовян 1977: 68]. П. Акопян предполагает, что здесь Абовян имел в виду своего отца Аветика Абовяна [Акопян 1967: 300]. В подлинном смысле художественным образом является *Такуи*, для которого прототипом служили с физиологической точки зрения сестра Агаси, а именем – мать Абовяна. Такуи – типическое обобщение тех армянских девушек, которых персы и турки похищали из родного крова и делали жертвой своей страсти [Акопян 1955: 188].

Обилие имен библейских персонажей, строк из Евангелия может быть связано и с биографией писателя. Х. Абовян с 9 лет жил и воспитывался в монастыре в Эчмиадзине. В отношении религии Абовян однозначно был против тех священников, которые проповедовали смирение и покорность персидскому насилию.

Поэтому и образы реальных духовных лиц изображены слабо. Это епископы *Барсег, Иоаннес, Нерсес, Григор* и католикос *Ефрем*. Некоторые из них выступают объектом иронических характеристик. Наиболее резко нарисован автором священник *Маркос*. В тексте: «А вот хоть бы наш священник *Маркос*: накинёт ризу на плечи, подберет штаны, - и бегаёт с утра до вечера по улицам... Ещё саван не сшит и покойника-то ещё не обмыли, а уж он спешит потребовать плату за похороны и что ему полагается из вещей скончавшегося. Бог не стерпит!» [Абовян 1977: 41]. У Д. Демирчяна же реальные духовные лица *иерей Гевонд, католикос Овсеп* и *епископ Саак* являются воплощением преданности к родине. Основной упор авторы сделали на выходцев из народа, которые и вместе с князьями, меликами и священниками боролись против насилия. В тексте: «- Хорошо изволишь говорить, отец святой, - головой за тебя пожертвую... Пока дело-то сладишь, нож - гляди - в кость упрётся, и не вытащишь!» [Абовян 1977: 130].

Что касается имен вымышленных персонажей, то в обоих романах они изъятые из реального именника (*Абел-Наапет, Аракэл, Арцви, Саак, Мариам, Погос, Оваким*). В романе «Вардананк» это в основном крестьяне, ремесленники, которые автором выведены уже в первой части романа. При этом заметно, что Д. Демирчян вымышленным персонажам даёт имена в основном, христианские (*Аракэл, Езрас, Мариам, Саак, Сого, Симон*), может быть, подчеркивая значимую роль «выходцев из народа» в духовном освобождении от насильственной политики персов - склонить армян к зороастризму.

Таким образом, можно отметить, что антропонимы в исследуемых нами романах выступают как активные элементы художественного пространства романа, играя важную стилистическую роль в тексте. Превалирующие в романах реальные имена обозначают и выделяют историческое лицо, выступают в качестве объекта сравнения и элемента эпохи, имеют особое значение в создании художественного образа, а отбор антропонимов в исследуемых произведениях осуществлялся мотивированно в соответствии с замыслами авторов.

Абстракт: В статье рассматриваются мотивы выборов антропонимов и особенности функционирования имен исторических личностей в романах Д. Демирчяна «Вардананк» и Х.Абовяна «Раны Армении». В ходе исследования антропонимической системы романов было выявлено, что выбор антропонимов в исследуемых

нами романах определяется спецификой жанра, идейно-тематическим содержанием произведений и мировоззрением писателя.

Ключевые слова: антропоним, антропонимическое пространство, имена исторических личностей, протоним, мотивация, функция.

Список литературы

1. Акопян, П. Творческая история романа Х. Абовяна «Раны Армении». Ереван: АН АРМ ССР, 1955. - 257 с.
2. Акопян, П. Жизнь, деятельность, время. - Ереван, 1967. - 761 с.
3. Абовян, Х. Полное собрание сочинений в 8 т. - Ереван: АН Арм ССР, 1956. Т. 7. - 524 с.
4. Ачарян, Гр. Словарь армянских личных имен, в 5 тт. / Гр. Ачарян. - Ереван, 1942-1962.
5. Гореликова, М.И. Лингвистический анализ художественного текста. М.: Русский язык, 1983. - 124 с.
6. Горбаневский, М.В. Ономастика в художественной литературе: Филологические этюды / М.В. Горбаневский. - М.: Изд-во УДН, 1988. - 88 с.
7. Егише. О Вардане и войне армянской / Пер. с др.арм. акад. И.А. Орбели. - Ереван, АН Арм ССР, 1971. - 192 с.
8. Потто, В.А. Кавказская война: В 5 т. Т.3. Персидская война (1826-1828). - Ставрополь: «Кавказский край», 1993. - 608 с.

ИСТОЧНИКИ

1. Абовян, Х. Раны Армении. Скорбь патриота. Ист. роман в 3-х ч. Пер. с арм. С. Шервинского. Ред., предисл. и примеч. П. Акопяна. - Ереван: Советакан грох, 1977. - 320 с.
2. Абовян, Х. Раны Армении. Скорбь патриота. Ист. роман. - Ереван: Айпетрат, 1955. - 299 с. (на арм. яз.)
3. Демирчян, Д.К. Вардананк. Ист. роман в 2-х книгах. Пер. с арм. А. Тадеосян, послесл. В. Налбандяна. - Ереван: Советакан грох, 1985. - 736 с.
4. Демирчян, Д.К. Вардананк. Ист. роман. Сост-ль примеч. и слов. топон. К.К. Тиратурян (1 кн.), А.А. Бежанян (2 кн.). - Ереван: Луйс, 1987. - 1004 с. (на арм. яз.).

**ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԲՆԱԳՐՈՒՄ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆԵՐԻ
ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՆ (Դ. Դեմիրճյանի «Վարդանանք» և Խ.
Արևիկյանի «Վերք Հայաստանի» վեպերի նյութերով)**

Գայանե Հովհաննիսյան

բանասիրական գիտությունների թեկնածու՝ Հյուսիսային համալսարան

Հոդվածն ուսումնասիրում է անձնանունների ընտրության դրդապատճառները և պատմական դեմքերի անունների գործառության առանձնահատկությունները Դ. Դեմիրճյանի «Վարդանանք» և Խ. Աբովյանի «Հայաստանի վերքերը» վեպերում: Վեպերի անձնանունների համակարգի ուսումնասիրության ընթացքում պարզվել է, որ մեր ուսումնասիրած վեպերում անձնանունների ընտրությունը որոշվում է ժանրի առանձնահատկություններով, ստեղծագործությունների գաղափարական և թեմատիկ բովանդակությամբ և գրողի աշխարհընկալմամբ:

Հիմնաբառեր. բառեր-անձնանուն, անձնանունների տիրույթ, պատմական կերպարների անվանումներ, նախատիպ, մոտիվացիա, գործառույթ

THE MOTIVATION OF CHOICE OF NAMES IN FICTION

(on the materials of “The Vardanank” by D. Demirchyan and “The Wounds of Armenia” by Kh. Abovyan)

Hovhannisyan Gayane

PhD in Philology, Northern University

The motives of antroponyms and the peculiarities of name functionings of historical peculiarities are touched upon in this article. The issue is concerned with the poems by D.Demirchyan in the novel of “Vardanank” and Kh. Abovyan in the novel “The Wounds of Armenia”. During the process of investigation of antroponymic system in both novels, it was found out, that the choice of antroponyms in the given novels a specific genre is separated with ideo-thematic content of work and the outlook of the writer.

Keywords: antroponyms, antroponym space, historical figure names prototype, motivation, function

Ներկայացվել է՝ 15.01.2021 թ.

Ընդունվել է՝ 27.02.2021 թ.

СТРУКТУРА ПРОИЗВОДСТВА И РАСПРОСТРАНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПОТОКОВ

Серго Ерицян

доктор филологических наук, профессор кафедры журналистики
Российско-Армянского университета
hayoclezu18@mail.ru

Мери Тадевосян
аспирант кафедры журналистики Российско-Армянского
университета
mary.tadevosyan@rau.am

Процесс получения и передачи информации сегодня идет очень стремительно и непрерывно. Регулировать данный ход практически невозможно, как бы того ни желали участники информационного процесса – передающая и принимающая стороны. Мы оказываемся в окружении *потока* новостей.

Как справедливо отмечает медиаисследователь Е.В. Черникова, метафора *поток* наиболее полно и обстоятельно передает смысл массового информационного процесса [1]. Так, если, например, найдется та или иная сила, стремившая остановить поток, то неизбежно появится другая, которая воспрепятствует этому, и из их конфронтации тотчас же возникнет новая ветвь информационного потока. Даже если прекратить передачу актуальных новостей по традиционным каналам СМИ или попытаться создать свой собственный национальный изолированный Интернет, тем не менее, новости все равно найдут своих читателей, если у тех уже сформировалась привычка по получению в постоянном режиме свежих новостей. Наглядной иллюстрацией этому станут митинги в декабре 2011 года на Болотной площади или совсем новой пример московских митингов августа 2019 года. Без сопровождающего информационного потока нельзя представить день современного человека, информация в нашем мире, действительно, «уподобилась второму телу человека и человечества».

Будучи представителями информационного общества, у нас сформировались свои собственные, порой интуитивные, представления о том, какой должна быть норма информирования как всего социума, так и его отдельных членов, а также каким должно быть отклонение от нормы. Во многих странах мира сегодня ведутся научные дискуссии по этому поводу. Естественное, что представления о норме разнятся: кто-то предпочитает весь день со всех возможных платформ получать новости, а иным достаточно и пары минут и одного ресурса, и каждый из них считает подобную форму потребления нормальной. И в итоге такие дискуссии упираются в споры об этике – что верно, а что нет. Самая жестокая полемика

разворачивается вокруг позиций, воззрений, трактовки. По этой причине журналисты, понимая, что люди в любом случае будут стремиться к достижению истины, должны, во-первых, обеспечить аудиторию достоверной информацией и, во-вторых, представить ей широкую палитру взвешенных мнений. Но справиться с этой задачей в полной мере не сможет ни отдельный журналист, ни конкретное издание. В большей или меньшей степени это под силу системе СМИ.

Основу информации в СМИ составляют сообщения о фактах и их комментарии или оценки. Отсюда следует, что важнейшей характеристикой дискурса в этой сфере является категория информационного поля, под которым понимается информационное пространство, охватывающее тот или иной объем фактов и событий реального мира и представленный репертуаром тем. Информационное поле – категория аксиологическая, она связана с понятием информационной нормы: в идеале СМИ должны сообщать о всех возможных фрагментах действительности [2].

Получается, что, с одной стороны, мы сталкиваемся с конкретно устоявшимися представлениями о норме, а с другой – есть постоянно движущийся поток, который вбирает в себя множество источников и который в принципе не может подчиняться той или иной норме. Это, как говорится, планетарная картина, с которой нам необходимо разобраться.

Информационные потоки мы именуем массовыми потому, что они направлены на охват максимально большой аудитории. И это, по мнению ряда медиаспециалистов, отличает их от СМИ, у каждого из которых есть целевая аудитория. СМИ распространяют свои медиапродукты периодически, а массовые информационные потоки формируются и тиражируются непрерывно. Согласимся с тем, что тезис, относящийся к средствам массовой информации, весьма спорен: с переходом на онлайн-площадки СМИ вещают в режиме нон-стоп и понятие «периодичность» для медиа уже трансформировалось. При этом исследователи справедливо подмечают, что если пользователи дают себе отчет во взаимодействии со СМИ – посмотрели телевизионную программу, послушали новостную радиопередачу, приобрели журнал или газету, – то присутствие МИП аудиторией не всегда осознается.

Ряд ученых разделяют информационные потоки на нейтральные, запрашиваемые и требуемые. Естественно, и мы, вслед за данными специалистами, согласимся с тем, что границы между ними весьма расплывчаты, но интуитивно каждый из нас способен их распознать. К примеру, во время распространения нового типа коронавирусной инфекции мы сами не столько искали, а сколько

требовали от СМИ прогнозов, статистических данных, советов и рекомендаций от врачей, однако в «стабильное время» потребители информации вряд ли запрашивали подобного рода информацию и подписывались на официальные страницы известных вирусологов (но при этом на всякий случай все же следят за новостями о сезонном гриппе или ОРВИ).

Сегодня не совсем верно считать, будто система средств массовой информации формируют информационные потоки. Такой вывод является ошибочным еще и потому, что система СМИ занимается не только производством (если бы только производством, то это утверждение в какой-то степени можно было считать верным), но и распространением информационных потоков.

Система распространения МИП полиструктурна. В зависимости от того, какой критерий мы берем в качестве основания классификации, можно выделить следующие компоненты. Одним из оснований может являться вид деятельности, при помощи которого реализуются функции структуры. Исходя из этого критерия, Лазутина выделяет следующие три взаимосвязанных элемента:

- 1) тиражирование информационных продуктов;
- 2) хранение их;
- 3) доставка получателю.

С точки зрения каналов распространения МИП картина выглядит следующим образом:

- 1) книга;
- 2) периодическая печать;
- 3) радио;
- 4) телевидение;
- 5) кино;
- 6) компьютерные сети.

Система по производству массовых информационных потоков также состоит из нескольких структур. Если в качестве основания мы возьмем тот же критерий, который использовался при первой классификации системы распространения МИП, то здесь также можно выделить несколько видов деятельности:

- деятельность организаторская, направленная на организацию духовного сотрудничества в обществе во имя создания массовых информационных потоков;
- деятельность моделирования, подчиненная задаче выявления содержания и создания формы для тех или иных фрагментов массовых информационных потоков (номер газеты, программа радио или телевидения) – так сказать, задаче создания средств для организации разных видов массовых информационных продуктов в единое целое;

- деятельность редактирования, цель которой – привести все привлеченные информационные продукты в соответствие с нормативами, обеспечивающими восприятие их массовой аудиторией;
- деятельность по выпуску массовых информационных потоков (точнее, их соответствующих фрагментов).

По средствам производства выделим следующие элементы:

- книжное;
- газетно-журнальное;
- телевизионное;
- радиийное;
- кинопроизводство;
- компьютерное производство [3].

Таким образом можно заметить, что структура системы производства массовых информационных потоков совпадает со структурой системы распространения МИП. Подобная ситуация не должна настораживать, поскольку это обусловлено закономерностью системы СМИ, что, в свою очередь, определяется особенностями техники, которая служит как в целях производства, так и распространения контента (в эпоху конвергентной журналистики этот тезис особо актуален).

Для наглядности обратимся, к примеру, который приводит Лазутина: «Телевизионная компания (назовем ее N) подготовила передачу на 40 минут эфирного времени, задействовав определенные творческие силы, материалы, технику. Продукт для массовых информационных потоков произведен. Но телекомпания N не вещатель, у нее нет ни лицензии на определенные частоты, ни лицензии на право вещания, ни оборудования для вещания. Иначе говоря, нет канала распространения информации. Периодическая печать, радиовещание, кинопрокат для выхода на аудиторию в данном случае не годятся: параметры продукта не совпадают с параметрами этих каналов. Для того чтобы передача вышла в эфир, надо найти именно телевизионный канал, что и делается: производитель вступает в договорные отношения с вещателем, который намерен ее купить» [2]. Или же обрисуем следующую ситуацию: допустим, нами было проведено расследование и подготовлена соответствующая статья, но до поры до времени она будет храниться на компьютере. Получается, продукт создан, но пока еще не включен в поток. Хранение – пассивная форма существования. Но как только мы разместим данную статью на каком-либо сайте, она непременно найдет свою аудиторию. Таким образом, оба примера демонстрируют, каковы отношения между структурами производства и распространения. Существует

относительная суверенность, но и есть симметрия, нуждающаяся во связи с определенным каналом распространения.

Говоря о системе производства информационных потоков, необходимо также выделить ряд направлений деятельности в этом процессе. Прежде всего, каждый журналист принимает участие в планировании ИП. Планирование – это ключевой метод, который обеспечивает непрерывное поступление в редакции произведение от всех возможных источников и создателей массовой информации и наладить рабочий режим таким образом, чтобы обеспечить высокий уровень качества актуальной информационной картины дня. Система планирования – это именно та составляющая медиаинструментария, без которого невозможно сформировать ИП как, например, нельзя отлить деталь без формовки. Разработка плана – это отнюдь не формальность, которую нужно соблюдать, а весьма сложный, ответственный и творческий процесс. Его цель – прогнозирование, предсказание и предвидение, создание опережающих моделей потоков. По этой причине планирование можно отнести к одной из разновидностей моделирования, которая, кстати, имеет свои закономерности и которые необходимо освоить на практике, например, уметь ориентироваться и применять динамику предпочтений и потребностей аудитории, исходить из конъюнктуры информационного рынка и т.д. Также важно отметить, что мы имеем дело с двумя видами планирования: в первом случае речь идет о планировании как о разработке более или менее определенной опережающей модели медиапродукта, во втором – как о методе организации деятельности редакционного коллектива (последний реализуется через систему планерок или т.н. летучек, во время на которых обсуждаются итоги планирования как творческой деятельности).

Под вторым направлением деятельности подразумевается работа по инициированию в обществе духовного сотрудничества во благо создания ИП, способствующие бесперебойному функционированию механизмов общественного саморегуляции. Сюда относится – и создание и поддержание связей с представителями разных сфер деятельности, которые могут выступить в роли «поставщика» или «держателя» новостей, кто может оповестить о тех или иных событиях, прокомментировать соответствующие сообщения, рассказать о предстоящих ивентах и т.д.; и проведение пресс-конференций, брифингов, различных массовых акций, а также акций по поддержанию обратной связи с читателями («прямая линия», «горячая линия») и т.д.

Третье направление деятельности предполагает участие в подготовке и выпуске информационных потоков, например, создание конкретных фрагментов ИП – статьи для электронного издания, программы для радио или телевидения, номера газеты или журнала. И в этом контексте есть смысл обратиться к понятиям «притоки» и «потоки», поскольку «притоками» оказываются те дискретные порции информации, которые в виде новых выпусков теле- и радиопередач, новых номеров газет и журналов с определенной периодичностью поступают в информационные потоки. То обстоятельство, что их множество, что они выходят с разной периодичностью и затрагивают разные области и сферы, обеспечивает непрерывность ИП. Подобная журналистская работа, в свою очередь, также складывается из нескольких обязанностей. Первый ряд обязанностей связан с процессом редактирования текстов, предназначенных для опубликования: привести подобные тексты в соответствии с общепринятыми стандартами и нормами стилистики, орфографии и пунктуации; «подстроить» их под требования того канала распространения, посредством которого предполагается их публикация и т.д.

Второй блок обязанностей – участие в конструировании номера или выпуска. Конечно, вопросами дизайна программы, издания занимаются отдельные специалисты, но и журналисты, готовя свои тексты, включаются в процессы обсуждения макетов передач, эфира, номеров, таким образом, внося свою лепту, творческую, в формирование контента и облика ИП. Выше мы уже говорили о такой разновидности моделирования, как планирование. Макетирование – это еще одна его разновидность, подразумевающая разработку в оперативном режиме графической модели номера, а вот конструирование – это процесс «встраивания» информационного потока, расположение его элементов и частей (у газетчиков даже есть профессиональный термин – «верстка»). Кроме того, система дежурств также способствует подключению журналиста к самому процессу выхода новостей в свет, оперативно реагируя на возникающие проблемы и подстраховывая от ошибок и «перебоев».

И, наконец, третий ряд обязанностей – это собственно журналистское творчество. Будучи хроникально-репортерским, в журналистском творчестве сегодня намечается весьма интересная тенденция – журналистский текст оказывается многофункциональным. Журналистика вбирает в себя технологии и логику других видов производства информационных потоков и оказывается способной их заменять в информационном процессе (например, насколько тесные отношения сложились и складываются между журналистикой и

публицистикой, между журналистикой и рекламой, между журналистикой и сферой IT).

Стоит сказать и о следующем интересном моменте. Ряд ученых, в том числе Е.В. Черникова, информационные потоки разделяет на следующие два вида – естественные и искусственные. Естественные потоки окружают нас с момента рождения. Когда учимся говорить, впитывая речь окружающих, когда входим в социальное пространство, мы становимся частью среды и транслируем содержание продуктов этой среды. Именно такие потоки, стихийные, спонтанные, безадресные и не имеющие авторов, принято условно именовать естественными. «Продукты» этих потоков не предназначены для широкого распространения. Это частные продукты, они единичны и уникальны.

Искусственными, напротив, называются информационные потоки, специально созданные и тиражируемые для потребителей с определенными мотивами и целями (немалое количество как научных, так и публицистических работ посвящено технологиям формирования информационных потоков, при этом важно помнить, что авторы подобных исследований так же находятся в потоке, по этой причине они, как собственно и мы, не можем претендовать и представить объективную картину относительно изучаемой проблемы).

Е.В. Черникова в своей работе обращается к весьма интересному случаю, который наиболее точно раскрывает суть и понятие искусственных и естественных потоков, к которому также обратимся и мы. «В “Обращении редколлегии журнала ГРАНИ к русской эмиграции, литературной молодежи и студенчеству стран Европы, Америки, Азии и Австралии” (2001, № 197) содержится просьба помочь в распространении журнала “в 2001 году от Р. Х.”. Она мотивируется ценностью журнала для будущего России, «а также для русской эмиграции». Просьбу предваряет текст, напоминающий читателям об «удивительной, прекрасной и трагической» судьбе журнала. Вот фрагмент этого напоминающего текста.

“Творцы журнала никогда не знали, какое количество экземпляров – порой с риском для жизни тех, кто это делал, – пересечет границу. Но они были твердо уверены в том, что каждая их строка обязательно будет прочитана ТАМ. И что от первого читателя журнал попадет ко второму, третьему, четвертому... и по цепочке окажется у человека, который перепечатает его в нескольких копиях.

Если в гробовой атмосфере официального единомыслия тоталитарного мира эффект ГРАНЕЙ и ПОСЕВА был эффектом громкого шепота среди тишины, то сегодня, когда сотни независимых источников предлагают свои — увы! — часто совершенно

безответственные версии, объяснения, программы и прогнозы на будущее, информационный шум стал ревом Ниагары.

Для тысяч и тысяч российских интеллигентов логотип ГРАНЕЙ – знак качества высшей пробы. Этих людей не стоит недооценивать. Их влияние не пропорционально их количеству. Все мы помним, что куда меньшее число диссидентов совершило в нашей стране то, что когда-нибудь будет названо «чудом конца восьмидесятых»» [1].

Согласимся с Е.В. Черниковой, что это весьма показательный пример, раскрывающий суть сегодняшних процессов в СМИ и в то же время рассказывающий об истории одного из самых важных информационных потоков, созданных сознательно. Говоря о «сознательности», мы имеем в виду и идейную политику редакции, и то, что «каждая строка» адресована, и верное представление о созданном «за свою более чем полувековую жизнь» эффекте журнала. Журнал «Грани» – это далеко не просто журнал.

Авторы письма прибегают к метафоре «рев Ниагары», который образно и полно описывает «информационный поток», который скорее уже стал «квазиестественным», нежели искусственным, так как включает в себя множество разнотипных и разнообъемных частей и элементов, создаваемых, естественно, людьми, но участники данного процесса уже не являются сотрудниками одной редакции и даже не коллегами одной медиакомпании, а – носителями, возможно, совершенно противоборствующих идей. Они, вероятно, и незнакомы друг с другом, но одновременно совершают одни и те же действия: заполняют информационное пространство все новыми медиапродуктами. Данный процесс уже не во власти личной воли или групповой. Искусственно формируемому потоку становятся свойственными признаки естественного: неуправляемость, спонтанность, стихийность.

Как из этой «ревушей» реки подобрать именно тот медиапродукт, который на самом деле необходим потребителю информации? Какими фильтрующими возможностями должен обладать индивидуум, чтобы суметь оценить данный поток и извлечь из него самое важное, при этом не захватив подсовывающее и злобное? К сожалению, на эти вопросы нет четкого и однозначного ответа и ни одна дисциплина – будь то политология, психология или кибернетика и т.д. – изучающая эти проблемы и имеющая в этих потоках свои интересы и представительства, не могут в полной мере восполнить существующие пробелы.

Помимо прочего, в эпоху лавинообразного увеличения информационных потоков огромное количество событий становится преградой не только для получателей информации, но и для

отправителей. Отбор событий для освещения в СМИ превращается в масштабную проблему. Какие новости подавать? Кукую информацию вбрасывать в этот самый поток? И что, кстати, является журналистским сообщением? Кажется, что ответ очевиден, однако не для теории журналистики. Поставленные вопросы делают актуальным размышления о природе медийного события. Медийный модуль, будучи реальным обозначением идеи медийности, порожден вариативными представлениями о характере функции журналистской профессии, создающей, по меткому выражению профессора В.В. Хорольского, «памятник моменту», запечатляющий проходящий день в жизни социума с его значительными и незначительными событиями. Данное положение совпадает с тезисом Ж. Бодрийара о «неврозе исчезновений», с болезненным осмыслением преходящности всего существующего. Журналистская информация – это то, что должно заинтересовать как можно больше людей и то, что можно представить/продать в виде «новости», т.е. это, в первую очередь, социально важные события и факты, и потом уже – «утилизированные» массмедиа сообщения о личной жизни частных граждан. Хроника больших событий необходима для истории, незначительные сообщения о незначительных явлениях не могут стать хорошим инфоповодом, поскольку аудитория желает узнать о чем-то очень важном и внушительном, она просит сенсационности и эксклюзивности. Так устроены не только каноны массовой культуры, таков всеобщий закон бытия. Повседневность сложно запечатлеть в документальном тексте. Она растворяется вместе с текстом, а новость, как мы знаем, есть «продукт скоропортящийся». И, говоря высокопарно вслед за процитированным выше профессором Хорольским, «журналисты выплескивают с водой обыденности ребенка вечности» [4]. Растворение моментов текущего дня сказывается и на процессе отбора информации: журналисты обращаются только к самому «топовому» и «громкому». Однако, поскольку, в итоге суть журналистской профессии подвергается профанации, сотрудники редакции вынуждены много пространства отводить различного рода комментариям и воззрениям, тем самым отчасти «возместить» общественный невроз.

Медийные события весьма часто формируются вне связи с реальностью, вследствие организации «псевдоинфоповодов», как их интерпретирует и преподносит современная коммуникативистика. С другой стороны, по мнению Н. Лумана, «для культуры и памяти человечества важнее мир первичных событий и фактов, при этом анализ именно атомарных фактов и событий, действительно происшедших и адекватно воспринятых, предельно важен для

самореализации журналиста: это та практика, которая служит точкой отсчета в профессиональном росте» [5]. Как мы знаем, журналисты гораздо чаще работают и имеют дело с чужим словом и мышлением, чем со своей собственной позицией по тому или иному событию. А из этого положения следует, что оригинальные и самобытные, экстравагантные и стилистически маркированные тексты в тех же журналах или газетах встречаются весьма редко, по этой причине медиаэксперты чаще соприкасаются с функциональными стилями языка, со штампованными примерами речевых актов (между тем, и о понятии «авторское начало» они забывают и не уделяют этому вопросу достаточное внимание в своих исследованиях).

Журналистские тексты, как типичные для нас кванты событийности и социальности, по идее, призваны быть объективными и достоверными. В реальности же они не всегда соответствуют этим параметрам. Однако, важнее, чтобы правда некоторых деталей не маскировала ложные положения. Неполная правда или же полуистина – это куда большая проблема и куда более опасное для современной журналистики явление, нежели прямой обман. Изучение тезиса «медийная правда – медийная ложь» демонстрирует, что в массовой культуре утвердился концепт «ризоматичности» (определение В.В. Хорольского), релятивизирующий ценности. Результатом такой релятивизации становится трудноуследимое искажение картины реальности в массмедиа, едва неощутимое в обыденной жизни, но создающее угрозу для всей мировой культуры. Ж. Бодрийар, рассуждая о роли «симулякров» в современной постмодернистской культуре, обращается к понятию «тени мелочей», замещающих в сознании «среднего» человека основные концепты бытия [6]. Естественно, мозг человека не способен осилить и тысячной части того, что передается по каналам медиа, а попадает в эти каналы, кстати, далеко не все. Формируется весьма противоречивое и парадоксальное явление одновременного переизбытка и дефицита информации. Факты не поддаются проверке и процессу верификации, что говорит о том, что даже в теории факты перестают обладать правовым иммунитетом. Интерпретация фактов приобретает настолько фривольный и своевольный характер, что правдивость и достоверность деталей не дает возможности проследить целенаправленного или случайного искажения сути проблем.

Иной стороной изучаемого вопроса является сингулярность журналистских атомарных фактов и первичных событий. События сингулярны постольку, поскольку они исключительны и одномоментны, но не только поэтому. В противном случае и определения не стоило бы придумывать. Речь в изучаемых статьях

идет и об эмерджентности, как мгновенности и скачкообразности первичных событий. Сингулярность атомарных фактов говорит сама за себя: всё течёт, все меняется, и ничто не остаётся на месте. Сюжеты и мотивы повторяются, но опять-таки изоморфно. Профессор А. Веселовский называет мотив «матрицей» сюжета, в нашем случае – журналистского повествования, включающего в себя события и факты текущей повседневности. Мотив (не следует ставить знак равенства между понятиями «мотив» и «причина», в значении как «причина» понятие «мотив» распространено в психологии, в том числе в социальной психологии) выступает константой почти всех первичных событий. Он становится частью сюжетной линии дискурсов и рассказов, но выбивается из нее, поскольку является в этом случае иерархизированным элементом. Таким образом, медийный мотив – это основа любого сюжета, несмотря даже на то, что часто говорят, будто сюжеты выстраивают мотивы. Количество сюжетов не поддается подсчету, а вот мотивов, если придерживаться известной трактовки, не столь уж много. Константы медийного дискурса – это мотивы постоянного повторяющихся явлений, централизующие типологию событийности. Отставка (15 августа 2019 г.) двух главных советников премьера Армении – Арсена Гаспаряна и Арама Гарибяна – привычная процедура в системе управления за неисполнение должностных и трудовых обязанностей. Снятие Артура Ванецяна с поста директора Службы национальной безопасности 16 сентября того же года – для разъяснения данного эпизода можно вновь сослаться на вышеприведенное обстоятельство. Однако отставка спустя два дня начальника полиции Валерия Осипяна, а через несколько дней – председателя Госкомитета кадастра недвижимости Сархата Петросяна – можно уже интерпретировать как возможную политику по кадровой «чистке» в структуре госаппарата. Журналист не обращается к той или иной теме без информационного\событийного повода. Порой повод возникает случайно и сам «находит» автора, а в иные разы действительность требует определенного толкования первичных событий и метода исследования, склоняя к расследованию «проблемы», но все же гораздо чаще журналисты сами подбирают факты и истории. Из вышеприведенных положений можно прийти к изложению ряда аксиом (согласно предложенной концепции В.В. Хорольского).

Аксиома № 1. Событий безмерное количество, и ни один медийный факт не может быть приравнен к факту жизненному. Основные постулаты теории журналистики предусматривают, что средства массовой информации представляют и освещают происходящие события максимально достоверно и правдиво. Но шквал

событий и требование о срочности и оперативности их освещения вынуждает журналистов быть «небрежными» по отношению к ним, по этой причине (и не только) журналисты не в силах воссоздать жизнь во всей ее полноте и поместить бесконечность сообщений в ограниченном количестве текстов.

Аксиома № 2. Ни один медийный факт невозможно разграничить от мнения о нем. Подбор фактов в СМИ является результатом чьей-то субъективной деятельности. Из этого положения следует, что в СМИ, прежде всего, хорошо представлен мир позиций и мнений, а только потом уже – реальность, по поводу которой у участников коммуникационного процесса, обычно, мало единодушия. Данная норма, видимо, и объясняет столь модную тенденцию релятивизирующего миропонимания постмодернистов, защищающие идеи о плюрализме как идею непризнания самой вероятности социальной конвенции.

Принципы по отбору мотивных групп и их систематизации обусловлены методологией исследования. Наша система отсчета такова: 1) характер произошедшего с позиции его значения для мировой общественности и для грядущих событий; 2) количество людей, задействованных в событии, и их социальный статус; 3) фактор новизны произошедшего, экстраординарность случившегося; 4) обоснованность и доказуемость реальности события. Исходя из данных принципов, можно выстроить следующую шестиуровневую систему медийных событий и мотивных установок, в соответствии с которыми наполняется информационный поток:

- ✓ Прежде всего, это блок эксклюзивных и сенсационных событий: например, запуск в космос первой частной ракеты Dragon Crew компании SpaceX Илона Маска с двумя астронавтами на борту – Робертом Бенкеном и Дугласом Херли. В этот же блок входят новости о больших катастрофах и войнах, такие, как: сирийская проблематика, украинский конфликт и т.д. Именно такие новости составляют хлеб-соль журналисткой профессии.
- ✓ Следующий по значимости следует блок новостей, относящихся к международным и государственным общественно-экономическим реалиям: а) борьба за экономические ресурсы и за власть, дипломатическая хроника, процессы приватизации и национализации; б) предвыборная хроника и партийная борьба в разных странах мира, деятельность политиков; в) передел собственности, деятельность судебных органов и силовых структур; г) группа экономических новостей, финансовые кризисы и реформы, курсы валют и цены на энергоносители; д) войны и геополитические разногласия, региональные и локальные

столкновения, революции и перевороты, религиозные конфликты, терроризм, наркотрафик и т.д.

- ✓ Блок социальных новостей, события, порожденные повседневностью и носящие в себе важные для социума мотивы, наподобие: образование, здравоохранение, наука, технический прогресс, изобретения, бизнес, производство, пенсии, ЖКХ, семья, спорт, культура, искусство, музыка и литература, масскультура, погода, бытовая хроника и т.п.
- ✓ Блок криминальной хроники: а) бандитизм, воровство, взяточничество, коррупционные скандалы, хулиганство, Полиция, СНБ и т.п.; б) бытовые преступления, пьянство, пожары, «звездные» разводы; в) убийцы, маньяки, фальшивомонетчики и т.п.; д) обстоятельства судебное и внесудебной расплаты и т.д.
- ✓ Блок «желтых новостей»: семейные и брачные отношения знаменитых людей, звезд шоу-бизнеса, артистов и больших чиновников, интересные истории о судьбах людей, рассказы о счастливых семьях, ранние браки, женская мода и т.д.
- ✓ Блок экстраординарных\паранормальных тем: инопланетные создания, привидения, снежные люди, астрологи, хироманты, мистические явления, редкие находки, загадочные предметы, сверхъестественные возможности, паранаучные технологии.

Безусловно, в представленной схеме мотивных блоков опущено многое, и она не охватывает всего спектра событий и явлений, ее можно и нужно качественно преобразить и существенно расширить. Однако типология событийности в ней очевидна, она, по нашему мнению, демонстрирует, что теория фактов и событий, предложенная нам средствами массовой информации, необходима. Повторяющиеся ежедневно все эти событийные блоки, пропитываясь все новым контентом, содержанием, приобретают мифологические свойства и мифологическую ценность, становясь для обычного пользователя своего рода отдушиной. Отчерченная схема событийного базиса СМИ представляется важной и полезной как исходная точка для изучения исторически сложившихся интересов и предпочтений аудитории, но она, конечно же, не претендует на абсолютность и обязательность, тем более для той категории населения, которая требует качественного истолкования и освещения текущих дел.

Размышляя над концептом формирования медийных событий и наличия мотивов-инвариантов в массмедиа, необходимо отметить определенную рекурентность и повторяемость фабульных схем в истории журналистики. Помимо прочего, стоит также определить ряд основных, доминантных мотивов в сюжетном пласте мирового

медийного дискурса, подразумевая именно цикличность событий в медиа.

К сожалению, в массмедиа весьма часто посредственное и заурядное представляются в виде чего-то важного и значимого, а порой и вечного. СМИ, как правило, деструктурируют картину дня в угоду «массовой» аудитории, говоря словами философа Х. Ортеги-и-Гассета, «среднего человека» – к такому выводу приходят исследователи с мировыми именами (тот же Х. Ортеги-и-Гассет, Ж. Бодрийар, Э. Тоффлер, Н. Луман). Все прошлое столетие, да и нынешнее подтверждают тезис о возрастании роли медиа в жизни социума. Причем, роль-то эта двусмысленного характера. Почему? Почему к журналистской братии до сих пор относятся как к чему-то порочному и лживому? Наверное, потому, что по-прежнему на медийном рынке можно «купить» и «продать» практически любую информацию. И да, как верно замечает В. Хорольский, сегодняшние СМИ – это вселенная иллюзий. Это мир символов, «симулякров», «копий» или же, как рассуждал главный герой фильма иранского режиссера Аббаса Киаростами, «*Copie conforme*», «копии копий», которые разрастаются до бесконечности. Но ведет ли это, и приведет ли это в конце концов к разрушению и уничтожению серьезных и авторитетных массмедиа, оказавшись заложниками сложившейся ситуации? Надеемся, что нет. Гарантом «непотопляемости» и жизнеспособности журналистики как профессии является любопытство человека, его стремление узнавать и знать все больше о себе, об окружающих и окружающем, а без серьезной и качественной журналистики здесь едва ли удастся справиться. Черпать как можно больше информации и расширять горизонты знаний – это важнейшая потребность человека, и ничто не способно отменить этот глобальной закон бытия, привнеся, таким образом, в мир логику порядка, а не хаоса.

Принципы по отбору мотивных групп и их систематизации обусловлены методологией исследования. Наша система отсчета такова: 1) характер произошедшего с позиции его значения для мировой общественности и для грядущих событий; 2) количество людей, задействованных в событии, и их социальный статус; 3) фактор новизны произошедшего, экстраординарность случившегося; 4) обоснованность и доказуемость реальности события. Исходя из данных принципов можно выстроить следующую шестиуровневую систему медийных событий и мотивных установок, в соответствии с которыми наполняется информационный поток:

Абстракт: В эпоху лавинообразного увеличения информационных потоков огромное количество событий становится преградой не только для получателей информации (как, например, из этой «ревущей» реки подобрать именно тот медиапродукт, который на самом деле необходим потребителю информации), но и для отправителей. Отбор событий для освещения в СМИ превращается в масштабную проблему. Какие новости подавать? Какую информацию вбрасывать в этот самый поток? Поставленные вопросы делают актуальными размышления о природе медийного события и медийного мотива. Изучение данных вопросов позволило нам выделить ключевые принципы по отбору мотивных групп и попытаться их систематизировать.

Ключевые слова: информационные потоки, СМИ, медийный мотив, аудитория.

ЛИТЕРАТУРА

1. Черникова Е.А. Основы творческой деятельности журналиста: учеб. пособие / 2-е изд., испр. и доп. М.: Школа издательского и медиа бизнеса, 2012г. СС. 49–50.
2. Культура речи: Учебник для вузов // Отв. ред. Л.К. Граудина, Е.Н. Ширяев. М.: НОРМА, 2004. С. 241.
3. Лазутина Г.В. Основы творческой деятельности журналиста // Учебник для вузов М.: «Аспект Пресс», 2001г. С.51.
4. Хорольский В.В. Коммуникативистика и теория журналистики в контексте медийной глобализации: методологические загадки // Вестник ВолГУ. Серия 8. Вып. 8. 2009г. С. 84. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kommunikativistika-i-teoriya-zhurnalistiki-v-kontekste-mediynoy-globalizatsii-metodologicheskie-zagadki/viewer> (дата обращения 17.02.2020г.).
5. Луман Н. Невероятность коммуникации // Проблемы теоретической социологии. Вып. 3. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2000г. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2972> (дата обращения 17.02.2020г.).
6. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства или конец социального. Гуманитарный портал, 27.08.2006г. URL: <https://ethicaljournalismnetwork.org/resources/publications/ethics-in-the-news/%> (дата обращения 18.02.2020г.).

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀՈՍՔԵՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԲԱՇԽՄԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Սերգո Երիցյան

բանասիրական գիտությունների դոկտոր, Հայ-Ռուսական
(սլավոնական) համալսարանի լրագրության ամբիոնի պրոֆեսոր

Մերի Թադևոսյան

Հայ - Ռուսական (սլավոնական) համալսարանի ասպիրանտ

Տեղեկատվական հոսքերի ձևահյուսության նման աճի դարաշրջանում հսկայական քանակությամբ իրադարձություններ խոչընդոտ են դառնում ոչ միայն տեղեկատվություն ստացողների, այլև ուղարկողների համար: Լրատվամիջոցների լուսաբանման համար իրադարձությունների ընտրությունը դառնում է հսկայական խնդիր: Ի՞նչ նորություն ներկայացնել: Ի՞նչ տեղեկատվություն պետք է գցել հենց այս հոսքի մեջ: Բարձրացված հարցերն արդիական են դարձնում մտորումները մեդիայի իրադարձության բնույթի և մեդիայի շարժառիթի վերաբերյալ: Այս հարցերի ուսումնասիրությունը թույլ տվեց առանձնացնել մոտիվացիոն խմբերի ընտրության հիմնական սկզբունքները և փորձել դրանք համակարգել:

Հիմնաբաներ. տեղեկատվական հոսքեր, ՁԼՄ-ներ, լրատվամիջոցների շարժառիթ, լսարան

THE STRUCTURE OF PRODUCTION AND DISTRIBUTION OF INFORMATION FLOWS

Sergo Yeritsyan

Doctor of Philology, Russian Armenian University

Mary Tadevosyan
PhD student, Russian Armenian University

In the era of an avalanche-like increase in information flows, a huge number of events become an obstacle not only for the recipients of information (as, for example, from this “roaring” river to pick up exactly the media product that is actually needed by the consumer of information), but also for senders. Selecting events for media coverage is becoming a massive problem. What news to submit? What information should be thrown into this very stream? The questions raised make it relevant to reflect on the nature of the media event and the media motive. The study of these issues allowed us to highlight the key principles for the selection of motivational groups and try to systematize them.

Keywords: information flows, mass media, mass media, media motive, audience.

Ներկայացվել է՝ 07.03.2021 թ.

Ընդունվել է՝ 15.04.2021 թ.

ON THE IMPACT OF COVID-19 ON HIGHER EDUCATION IN ARMENIA

Lusine Fljyan

Doctor of Philology, Professor, Northern University

fljyan@mail.ru

Introduction

The quality and equity of education have remained the key topics in the content of higher education institutions in the European Higher Education Area and across the world.

With the focus on the study of the situation in higher education system in the time of the COVID-19 crisis, the attempt was made to analyze different scenarios the Armenian universities developed after the lockdown in March, 2020, and continued to make the subsequent changes to enable their universities to work after a week's closure so as to follow the mandatory measures, to avoid the delays in teaching and exam sessions and to provide their students with quality teaching and learning.

The coronavirus outbreak was and has still been remaining a major threat to the universities almost in all the aspects starting from organization of online teaching, admission and enrollment procedures and ending with financial revenues including the collection of the tuition fees from the students.

The spring semester of the academic year of 2019-2020 and the fall semester of the academic year of 2020-2021 were held online at all the higher education institutions in Armenia with a few exceptions of face-to-face classes at the Medical State University of Armenia and some other institutions where the hybrid mode of learning was also provided especially over the fall semester of the academic year of 2020-2021, which may be qualified as the most important success of the universities in Armenia. The move to online mode was accompanied by significant changes in the quality of teaching and learning in the initial stage which also has made a positive impact on the administrative and leadership capacities of the universities.

To adjust the teaching and learning to the digital mode the universities published hundreds of toolkits and guidelines, and also set up numerous new regulations on conducting online education, online assessment, admission of the students, and even the online internships of the students according to the learning outcomes specified in the study programs which ensured consistency and effectiveness of online teaching and learning in Armenia.

The aim of the article is to study the state of things in the higher education in the world in the COVID-19 crisis time and to capture the experiences of the Armenian higher education institutions regarding their

shift from the face-to-face to online teaching and learning mode with its impact on the leadership, quality, inclusion and internationalization of the universities. The study is a personal research and observations of the author, based on the desk research of the university websites, university, national or international surveys, the social media and the press, on the impact of the pandemic on the higher education system. It goes without saying, that most of the universities were unprepared to meet the challenge in early 2020, however, they managed to establish robust and resilient systems of teaching and learning, organized two semesters of education in the lockdown mode (the second semester of the academic year of 2019-2020 and the first semester of the academic year of 2020-2021) when the face-to-face communication was fully replaced by online teaching and learning. No doubt, the pandemic will continue to change the landscape of higher education population with the focus on increasing the number of distance learning programs and the number of students studying via distance mode, creating new university positions with the focus on teaching and managing various processes virtually and to develop new forms of international collaboration between the universities and the academia, designing new digital tools for assessing the students' skills and competences, setting up numerous hybrid forms of university activities which may renew the traditional modes and give a new impetus to the development of the universities in Armenia.

No one could imagine in early March, 2020, that the quarantine measures would last so long, and in order to avoid a massive closure of the universities and a collapse of the higher education system in the country, the universities made a decision to continue their teaching and learning activities and replaced face-to-face aching by alternative modes of education.

Now we can say with a great confidence that the Armenian universities have added new capacities to their university portfolios concerning the access of students to education, which may regarded as a sufficient growth of the quality of higher education institutions that managed to survive by adapting their staff and the students to work and study online. The COVID-19 pandemic has developed a new education culture with new priorities which can significantly contribute to the post-pandemic education in the world.

The COVID-19 is a global challenge for the whole world not only because it potentially threatens the health and the wellbeing of all the people on the planet, but it also created economic and health, as well as education crisis. According to the UNESCO data, around 60% of world's student population, with the ratio of 1-19 billion learners, have been affected by the coronavirus by the increase of the drop-out rates, loss of access to

education, restriction of student mobility and other negative impacts on the education. The responses to the pandemic were not the same in different countries of the world¹.

According to “The Impact of Covid-19 on Higher Education around the world IAU Global Survey Report”, which is the first global research on the impact of the coronavirus on the higher education published in May, 2020, on April 1, 2020, schools and higher education institutions were closed in 185 countries affecting 154241200 learners, which constituted 89.4% of total enrolled students. On May, 7, 2020, the schools and higher education institutions were still closed in 177 countries (Giorgio Marioni, Hilligje van’t Land, Trine Jensen: 2020: 8)².

It has also had an impact on the international students, and though according to the survey executed by the European Student Network (ESN), “almost two-thirds of the student mobility periods continued, a quarter of them were cancelled, the proportion of students who have stayed in their exchange destination decreased slowly during the time that the survey was open, and half of the students whose mobility continued have moved to online classes³.”

In “Understanding America Study” the researchers, based on the results of the survey, mentioned the need to provide more institutional grant aids to students, planning budgets of the universities so as to attract more students than they had in the past years, re-enroll the students from low-income families so as to reduce inequalities caused by the COVID-19 pandemic. Thus, the whole discourse in the US is about increasing the social dimension so as to help the students with financial difficulties go on with their studies⁴.

The situation was not the same in different parts of the world. The study “The Impact of Covid-19 on Africa’s Higher Education system”

¹ Covid-19 as a global challenge: towards an inclusive and sustainable future, June 2020, [https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2542-5196\(20\)30168-6&fbclid=IwAR3LsU9EIofsKxQluuNOsHMTgVY7ABG4poXLtWrOQD8j2usApl_OYrhZYKs](https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2542-5196(20)30168-6&fbclid=IwAR3LsU9EIofsKxQluuNOsHMTgVY7ABG4poXLtWrOQD8j2usApl_OYrhZYKs)

² Marioni G., Land van’t H., Jensen T. The Impact of Covid-19 on Higher Education around the world IAU Global Survey Report. International Association of Universities, May, 2020.

³ The ESN Releases the Biggest Research Report on the Impact of COVID-19 on Student Exchanges in Europe, 9 April, 2020, https://esn.org/covidimpact-report?fbclid=IwAR0ilx0PhnP-NXAriIErT86GfiVBC4etS1wNyt_8L6PJ_0uWTv8C9DypFIE

⁴ Polikoff M., Silver D., Kom S., What’s the Likely Impact of Covid-19 on Higher Ed? // August 4, 2020, https://www.insidehighered.com/views/2020/08/04/analysis-data-national-survey-impact-pandemic-higher-ed-opinion?fbclid=IwAR2cYubRE5lvX0srNsBVCXf1x794SbPuEiBLpkErFLD0Cs4OFV_Oo t7gVL4

launched by the MAWAZO Institute, revealed that around 82.6% of students experienced course interruptions, lab or field work was suspended for 72.5%, and the students in African higher education institutions answered that the COVID-19 changed their lives, as the home environment was not always conducive for work and it dampened research morale drastically⁵.

The higher education institutions in Latin America and the Caribbean found the COVID-19 as a new opportunity for the social transformations and the change in the region. However, their range of action was limited due to the scarcity of public funding mechanisms, and they still face political-institutional obstacles in the exercise of autonomy. One of the challenges to face was the distance that existed between society and academia, as there is a mismatch between the objectives of the universities and the society, and the universities also needed to support the society effectively in order to have the capacity to anticipate the natural and social phenomena⁶.

“Survey on the impact of COVID-19 on European Universities” studies the common challenges brought by the crisis in 114 higher education institutions in 17 European countries, and highlights the further steps of European Universities to better cope with the COVID-19 as well as the goals to achieve through deeper institutional cooperation, virtual campuses and blended mobility for all students and staff.

The European universities started from “brainstorming on common challenges, sharing good practices and solutions, pooling together IT tools for distance learning and sharing online resources, maximizing the on-line courses on offer to all their students and keeping the international links, creating a joint environment for sharing online teaching and good practices related to online teaching and virtual mobility, engaging students from the

⁵ Survey Report: The Impact of COVID-19 on Africa’s Higher Education by MAWAZO Institute, May 2020, [https://static1.squarespace.com/static/57d0650220099eacd505d3fc/t/5eb244ca0f220170d7b2a86/1588741398462/Mawazo+COVID-](https://static1.squarespace.com/static/57d0650220099eacd505d3fc/t/5eb244ca0f220170d7b2a86/1588741398462/Mawazo+COVID-19+Survey+Findings.pdf?fbclid=IwAR1WdCXaTkWgWkT1cZCV6mx2zvWAof_DdR71l rhAK1NljgDxqWHe2LXXBVY&irgwc=1&clickid=XVL2Kg3SRxyLUtzwUx0Mo3EvUk ERb01zzSJXxM0&utm_medium=pp&utm_source=adgoal%20GmbH&utm_campaign=adgoal%20GmbH&channel=pp&subchannel=adgoal%20GmbH&source=adgoal%20GmbH)

[19+Survey+Findings.pdf?fbclid=IwAR1WdCXaTkWgWkT1cZCV6mx2zvWAof_DdR71l rhAK1NljgDxqWHe2LXXBVY&irgwc=1&clickid=XVL2Kg3SRxyLUtzwUx0Mo3EvUk ERb01zzSJXxM0&utm_medium=pp&utm_source=adgoal%20GmbH&utm_campaign=adgoal%20GmbH&channel=pp&subchannel=adgoal%20GmbH&source=adgoal%20GmbH](https://static1.squarespace.com/static/57d0650220099eacd505d3fc/t/5eb244ca0f220170d7b2a86/1588741398462/Mawazo+COVID-19+Survey+Findings.pdf?fbclid=IwAR1WdCXaTkWgWkT1cZCV6mx2zvWAof_DdR71l rhAK1NljgDxqWHe2LXXBVY&irgwc=1&clickid=XVL2Kg3SRxyLUtzwUx0Mo3EvUk ERb01zzSJXxM0&utm_medium=pp&utm_source=adgoal%20GmbH&utm_campaign=adgoal%20GmbH&channel=pp&subchannel=adgoal%20GmbH&source=adgoal%20GmbH)

⁶ The Covid-19 Pandemic drives the Latin Universities to research the Effects of the Pandemic, 23 December, 2020, <https://www.iesalc.unesco.org/en/2020/12/23/the-covid-19-pandemic-drives-latin-american-universities-to-research-the-effects-of-the-pandemic/>

different universities in finding solutions to pandemic related challenges, organizing virtual/blended mobility for the next academic semester”⁷.

The start of the COVID-19 pandemic at Armenian universities

The COVID-19 pandemic was started with the cessation of the classes at all the universities in Armenia for a week from the 7th of March until the 14th, 2020, and neither the senior leadership nor the professors had any clear idea on what they were going to do after reopening of the universities, how they were going to add extra classes so as to fit the syllabi and the requirements they all had for completing the full range of obligations they prescribed in university bilateral contracts signed with their students regarding the provision of the students with quality education and research. The professors were concerned about the future of their lectures and seminars, their workload they had to complete by the end of the semester to reach the education goals they had set up within their courses. So were the students which were also inexperienced in studying in other than face-to-face mode though most of the universities had labs for distance learning developed different capacities of their administrative and teaching staff to work in the distance mode, yet, for most of the universities it was a shock, and they had gone through re-planning of most of their activities, organized extra support online sessions for their teachers and students to switch to an online mode of education. Almost all the universities made similar decisions:

“Based on the requirements of the state of emergency defined by the Government of the Republic of Armenia, Y. Vardanyan, Rector of the Armenian National University of Architecture and Construction of Armenia (NUACA), convened a special session of the Rector’s Council on March 17. According to the decision of the Rector’s Council, from March, 24, the university will switch to online courses.

Students and lecturers are given an opportunity to organize training, deliver lectures, organize “question and answer” sessions online. This process will be carried out in different ways, through MOODLE, by e-mail and Facebook.

The examination sessions will also be carried out online. The direct communication will also be provided on the website of the university.

⁷ European Universities Initiative Survey on the impact of COVID-19 on European Universities. Main Conclusions, 2020, https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/documents/coronavirus-european-universities-initiative-impact-survey-results_en

At the moment it is being discussed to create a platform on the university website, where the lectures will be available for each student of the university.”⁸

The American University of Armenia (AUA) published on its website in early April, 2020, about the additional benefits of online teaching for the AUA students, such as taking e-journals and e-books from the university library, transitioning to online platforms, instructing students to be active in discussion forums, e-workshops and other education-related online activities⁹.

Many universities had struggled for a long time to establish online platforms, to provide the students from the remote areas with the access to the university online platforms and even provide some students with laptops and tabs to enable them to attend the online classes.

The massive digitization was an inevitable process, and the universities initiated the upgrading of the digital skills of the teaching staff. The generation gap in the teaching population was another challenge. Some professors were lack of such skills. Even there were many professors at Yerevan State University (YSU) who didn't have prior digital teaching skills¹⁰.

The situation both at public and private universities was the same, and the private universities also took the similar measures to switch to an online mode:

“Based on the situation in the country, on the instructions of the Academic Council of Eurasia International University (EIU), the Academic Council improved the format of the online teaching and will switch to online mode of teaching from March, 18.

We work on the smooth running of the learning process so as no obstacle may hinder the functioning of the university.

Further instructions will be given to professors and students via email.”¹¹

Most of the universities started to develop COVID-19 response plans for the semester in Mid-April, 2020 when it has become obvious that

⁸ Vilyan Z., They switched to online teaching /in the Armenian language/, 18 March, 2020 <https://hraparak.am/post/b69e6de2779fda8511686c254d0b00de>

⁹ AUA Online Distance Learning in the Time of COVID-19 <https://newsroom.aua.am/2020/04/07/aua-online-distance-learning-covid-19/>

¹⁰ Gharibyan T.L., How Covid-19 is sending Armenian education online, 6, May, 2020, <https://www.eaie.org/blog/covid-19-online-education-armenia.html?fbclid=IwAR2kc-dqgPSa5XPOoVnC-KrzD5xBrEhyTIXBV1x6m-XMhiw8PyHSB9VbpZE>

¹¹ Eurasia International University will switch to an online mode, http://www.eiu.am/online-learning/?fbclid=IwAR2w6a-GU4HBrFbtfJid6PByPe_Qos-90jtP4dHZZ3CdwtXP8YTFSIF3VI

the universities should continue their teaching and learning online until the end of the semester. And it was equally very well organized in the "capital" and regional universities of Armenia.

Vanadzor State University (VSU), instructed the e-learning technology management and service department to compile a schedule for organizing the educational process online:

Several universities undertook studies on the impact of the online teaching on the quality of learning.

Armenian National Agrarian University (ANAU) undertook a study on the attitude of the students to the online teaching and learning. The survey was conducted among graduate and undergraduate students dwelling both in the capital city of Yerevan and in the regions.

On the whole, the respondents were satisfied with the quality of online teaching at the university saying that the online education had broader opportunities than the face-to-face teaching. The students mentioned the teacher-student relationship through online communication have become more intensive, as the lecturers are available in space and over time, and there are a great variety of opportunities for students to address their questions to the students. Among the benefits of higher education the students marked the lack of psychological tension, a chance to sleep longer in the morning. However, the students highlighted several barriers that hindered the smooth implementation and the use of the digital resources:

1. Technical barriers → This problem was especially actual in the first months of the COVID-19 pandemic, as some students and faculty did not have technical capacities to join the classes (the absence of the internet, a computer, and even the Wi-Fi connection etc.)
2. Time management skills of students were poorly expressed,
3. Some professors were lack of digital skills,
4. Lack of online test-taking skills and competence¹²

The Northern University Quality Assurance Department also conducted a survey for students on the quality of organization and implementation of online teaching and learning immediately after a week the students were engage in online classes:

According to the results of the study around 55% of the participants of the survey positively assessed the quality of online teaching,

¹² The Attitude of the ANAU Students towards online teaching and learning, June 2020, https://anau.am/wp-content/uploads/2020/07/QAAC_Online-learning_Survey-Report_June-2020.pdf

92% replied that they are satisfied with the learning resources, more than 90% of the students said that they got support from the professors when needed upon request, around 40% mentioned they needed extracurricular support within various courses as they had difficulties with the comprehension of new learning material¹³.

The Armenian State University of Economics dedicated the full volume of scientific publications to the study of the coronavirus and entitled the issue “Coronavirus and the World”:

The researchers from the university touched upon several questions such as crisis prevention issues (in the article “Fight against Pandemic: to Economic Crisis or Crisis Prevention?” H. Bejanyan, PhD in Economics, Expert from AMBERD Research Center, ASUE, discusses possible ways of overcoming the COVID-19 crisis based on the experience the humanity gained during the past crises. (Bejanyan: 2020, 17-23). N. Karapetyan, PhD student from ASUE, in his article “Flattening” the Recession Curve: Coordinated Fiscal and Monetary Policies against Consequences of Covid-19” proposed to avoid from drastic downturn with the help of the deployment of fiscal, monetary and macro-prudential tools. R. Tadevosyan, Junior Researcher at AMBERD Research Center, ASUE, ASUE PhD student “Coronavirus has Undermined the Unity of the European Union” highlights the importance of the consolidation of the EU countries otherwise, as the young Armenian scientist states, “this will add one more crack to the cracks caused by euro crisis, migration crisis and Brexit” (Tadevosyan: 2020: 30:34). E. Aghabekyan, Expert at AMBERD Research Center, ASUE, PhD in Economics, in “The Threat of Crisis Caused by the Covid-19 Pandemic or what to Expect in The Financial Markets Of Armenia?” analyzes the threat of the COVID-19 on the financial market of Armenia seeks to identify the risks of the current situation, the main expectations of further development (Aghabekyan: 2020: 35-44). The article of by V. Bulanikyan, Senior Researcher at AMBERD Research Center, ASUE, PhD in Economics, discusses the impact of COVID-19 on the global economy, and on the health infrastructure, food self-sufficiency of Armenia.

The contribution of the university researchers to resolve various COVID-19 related problems is sufficient; however, it is important to engage new researchers, to set up collaborative research teams to develop new approaches to minimize the negative effects of the pandemic. No one can predict the future in the post-pandemic world, however higher education institutions should be on the frontline of the COVID-19 research through the increase of the scientific dialogue, organization of scientific conferences and publication of the results of their research endeavors.

¹³ See Source 9

Thus, the universities in Armenia should adapt to the changes rapidly and even manage to discuss future-oriented research problems.

However, the sudden transition to the online mode was not smooth, and many universities were not ready to explore online classes. We can speak about the real evolution of the tools and methods that were used by the professors in March-April, 2020, and in November-December of 2020. The universities started in Facebook, Whatsapp and Viber, Skype groups and moved towards using open-source learning management systems such as TEAMS, Google platform, ZOOM, Jitsi, Moodle. The professors at all the Armenian universities were not equally skilled in using digital teaching and learning tools, and the universities organized short trainings of teachers both on upgrading their online teaching skills as well as supporting them to digitalize their teaching resources as well as encouraging them to use the materials that were openly available on online platforms of all the universities across the world. By mid-May the universities were already ready to organize online defenses of graduate bachelor and master papers with parallel taking care of the quality education and research. The universities have established the positions of digital mentors that helped the professors and the students to resolve any question related to online education.

In less than nine months the Armenian universities evolved, and now manage to provide large group online classes with recording, demonstration of the screen, using the whiteboard and other digital classroom tools. The universities saved millions of videos, power point presentations, lectures which contributed to the development of the transparency of education, its more inclusiveness and student-centeredness. It has even become possible to organize extracurricular activities on the online platforms and foster open discussions, debates, interactions and training activities. One of the most significant achievements of the COVID-19 is that the universities managed to set up another form of “a real classroom” which has become as interesting and functional as the traditional classrooms in the university buildings. It means that all the universities managed to efficiently utilize the technologies, train the teaching staff and the students and come out of this world challenge even stronger.

From Disruption to Recovery and Development

The fall semester of the academic year of 2021 was marked by the significant changes that the Armenian universities made to adapt their curricula, programs and time-tables to online teaching mode.

The universities, alongside providing online teaching and learning, are on their way to create digital repositories of the records of their classes, and they may be provided to other students upon request.

The digital time-table of Northern University (NU) looks like a usual face-to-face time table, simply by pushing the link of the academic subject, one may appear in an online classroom. The students or teachers do not need to bother about technical problems, as a new department was created to administer the whole teaching process via ZOOM¹⁴. The COVID-19 pandemic, in fact, has forced to the development of the infrastructure of the universities and additional capacities which directly fosters the quality of academic services at the institution, and the Northern University has established the new “Department for Distance Learning and Technological Management” which is responsible for the organization of online classes in the COVID-19 time, promotion of distance learning programs at the university¹⁵.

The Armenian HEIs try to pace up with the world in terms of using the modern disinfection appliances. The NUACA installed a disinfectant arch which, due to the complex disinfectant composition of ethyl alcohol, hydrogen peroxide, glycerin, distilled water, three-dimensional release of liquid, completely prevents the spread of new coronavirus bacilli, ensures safe entry of the person passing through the device to the university¹⁶.

The whole period from March 7, 2020 until recently may be characterized as an organizational path to innovation which the Armenian universities passed with ups and downs but strongly assured that any crisis may force the new development and create new opportunities for their students and the staff.

Conclusions

As it is clear from the survey, numerous innovative approaches and modifications have been used by the Armenian universities to adapt their systems to work in the COVID-19 time. The long-term consequences will still be available over the next couple or even more years, and the joint efforts of the Armenian higher education institutions as well as their close collaboration with foreign universities will help the universities to construct the education we need for today and for the future.

The economic crisis which is a part of the coronavirus disaster, may negatively affect the admission rates of the new students as disruption in

¹⁴ The Academic Year of 2020-2021, the first semester, https://northern.am/index.php/hy/for-student-philology/schedule-philology?fbclid=IwAR2ilIWHfT_TZPC25pe2YNTLqU0pMLXfTc7UqVu6LwXDYZPWXgMgcYVqsaU

¹⁵ New Department at Northern University, <https://www.northern.am/index.php/en/news/409-nor-storabajanum>

¹⁶ Disinfectant Arch at National University of Architecture and Construction, 21 May, 2020, <https://www.usanogh.am/glxavor/axtahanman-kamar-koronavirus-chartarapetakan-hamalsaran/>

many jobs impacted the students' home budgets, and many students and their parents will still have problems for many years to come. Yet, it is an excellent moment to think about the invention of new jobs and professions which will be more on demand in the years to come in the post-pandemic world, and the universities should foster creativity, critical and systemic thinking to develop new study programs which will interest the local and international labor market.

However, higher education in post-Covid-19 world will not be very different from the pre-Covid-19 time regarding fundamental research, and for achieving more tangible results the universities should reconsider the teaching, learning and assessment methods, improve technologies and foster closer collaboration with other universities and the labor market.

It has become obvious, that the universities should go on with working in the direction of eliminating inequalities and increasing the social dimension at the universities so as support the right of education of each individual who wants to get a tertiary education. The Government of Armenia and the universities should develop new modes of financial, psychological support of the students to increase the number of students who can get financial support from the state budget, and in this way to increase the student population in the country.

One of the achievements of the COVID-19 crisis is the fast development of the teaching profession all over the world and in Armenia, in particular.

The universities should encourage innovative teaching, advancement of teaching skills and competences that were rather facilitators not teachers in the traditional sense of the word in the COVID -19 time. The digitization requires more collaborative work with other teachers to create shared open resources and to make the education process more engaging and interactive.

The new forms of classroom space have been developed as a result of the pandemic, and the universities in Armenia have designed new forms of social distancing which fostered the development of new educational technologies, information dissemination and knowledge creation. The universities should expand the opportunities of citizens to get a university degree face-to-face, online or in a hybrid mode, through improving their legislation, revising the content of the programs, increasing the flexibility of admission routes and reshaping the mind of the students towards accepting the new challenges of a more personalized and more inclusive global world.

Covid-19 is still a real challenge, threat and a responsibility for educators, policy makers in Armenia, and the state government and the higher education institutions should work together to find solutions to the new problems as well as to foster the innovative methods and approaches in the Armenian higher education system to pace up with the world.

Abstract: The article is based on the desk research that was undertaken by the author to analyze the state of things at the universities after the lockdown caused by the Covid-19 outbreak which led to the reconsideration of the capacities of the universities and their rapid transformation and adaptation to the new environment. The author discusses different scenarios the universities used to shift from face-to-face mode to online teaching and learning, various changes they had to make when moving to the digital learning space as well as diverse teaching and learning tools that were implemented in the two semesters of online education in Armenia.

The author comes to the conclusion that the disruption was an opportunity for innovating the universities, developing new resources, and training the staff and students not only to survive but also to make a step forward so as to meet the new challenges of the world.

Keywords: Covid-19, higher education system, university, on-line education, digitalization, challenge

REFERENCES

1. Aghabekyan E. The Threat of Crisis Caused by the COVID-19 Pandemic or What to Expect in the Financial Markets of Armenia? // Coronavirus and the World –Amberd Bulletin, Yerevan, 2020 1 (2), “Tntesaget” Publishing House, 2020, pp. 35-44, https://asue.am/upload/files/amberd/Amberd%202020.1.pdf?fbclid=IwAR1w5sg7OKKd2ig1JwX678_vDFDBFdCpVgmuOaKL-hxzswOGC9N0N7dQoqQ
2. AUA Online Distance Learning in the Time of COVID-19 <https://newsroom.aua.am/2020/04/07/aua-online-distance-learning-covid-19/>
3. Bejanyan H. Fight against pandemic: to economic crisis or crisis prevention? // Coronavirus and the World –Amberd Bulletin, Yerevan, 2020 1 (2), “Tntesaget” Publishing House, 2020, pp. 17-24, https://asue.am/upload/files/amberd/Amberd%202020.1.pdf?fbclid=IwAR1w5sg7OKKd2ig1JwX678_vDFDBFdCpVgmuOaKL-hxzswOGC9N0N7dQoqQ
4. Bulanikyan V. Economic Security in the COVID-19 Goal // Coronavirus and the World –Amberd Bulletin, Yerevan, 2020 1 (2), “Tntesaget” Publishing House, 2020, pp. 46-51, https://asue.am/upload/files/amberd/Amberd%202020.1.pdf?fbclid=IwAR1w5sg7OKKd2ig1JwX678_vDFDBFdCpVgmuOaKL-hxzswOGC9N0N7dQoqQ

5. Command to create a distance learning schedule,
<https://www.vsu.am/karg/2020/hraman.jpeg>
6. Coronavirus and the World – Amberd Bulletin, Yerevan, 2020 1 (2), “Tntesaget” Publishing House, 2020,
https://asue.am/upload/files/amberd/Amberd%202020.1.pdf?fbclid=IwAR1w5sg7OKKd2ig1JwX678_vDFDBFdCpVgmuOaKL-hxzswOGC9N0N7dQoqQ
7. Covid-19 as a global challenge: towards an inclusive and sustainable future, June 2020, [https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2542-5196\(20\)30168-6&fbclid=IwAR3LsU9EIofsKxQluuNOsHMTgVY7ABG4poXLtWrOQD8j2usApl_OYrhZYKs](https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2542-5196(20)30168-6&fbclid=IwAR3LsU9EIofsKxQluuNOsHMTgVY7ABG4poXLtWrOQD8j2usApl_OYrhZYKs)
8. Covid-19 Impact on Erasmus+ ICM students from and to and from Armenia Prepared by Student Network Yerevan CS, 2020,
https://erasmusplus.am/home/wp-content/uploads/2020/12/COVID-19_Impact-ESN_Yerevan_CS_ENG.pdf
9. Eurasia International University will switch to an online mode (in the Armenian language), http://www.eiu.am/online-learning/?fbclid=IwAR2w6a-GU4HBrFbtFJid6PByPe_Qos-90jtP4dHZZ3CdwtSXP8YTFSIF3VI
10. European Universities Initiative Survey on the impact of COVID-19 on European Universities. Main Conclusions, 2020,
https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/documents/coronavirus-european-universities-initiative-impact-survey-results_en
11. Gharibyan T.L., How Covid-19 is sending Armenian education online, 6, May, 2020, <https://www.eaie.org/blog/covid-19-online-education-armenia.html?fbclid=IwAR2kc-dqgPSa5XP0oVnCKrzD5xBrEhyTIxBV1x6m-XMhiw8PyHSB9VbpZE>
12. Guidelines for the Practical Evaluation of Learning Based on Laboratory-Clinical in Epidemic Conditions, Yerevan, July, 2020 (in the Armenian language), Karapetyan N. “Flattening” the Recession Curve: Coordinated Fiscal and Monetary Policies Against Consequences of COVID-19, // Coronavirus and the World –Amberd Bulletin, Yerevan, 2020 1 (2), “Tntesaget” Publishing House, 2020, pp. 24-30,
https://asue.am/upload/files/amberd/Amberd%202020.1.pdf?fbclid=IwAR1w5sg7OKKd2ig1JwX678_vDFDBFdCpVgmuOaKL-hxzswOGC9N0N7dQoqQ
13. Marioni G., Land van’t H., Jensen T. The Impact of Covid-19 on Higher Education around the world IAU Global Survey Report. International Association of Universities, May, 2020.

14. New Department at Northern University (in the Armenian language), <https://www.northern.am/index.php/en/news/409-nor-storabajanum>

15. “Optimal human behavior in the crisis situations” webinar with Psychologist Tigran Grigoryan, November, 23, 2020, <https://erasmusplus.am/optimal-human-behavior-in-the-crisis-situations-webinar-with-psychologist-tygran-grygorian/>

16. Polikoff M., Silver D., Kom S., What’s the Likely Impact of Covid-19 on Higher Ed? // August 4, 2020, https://www.insidehighered.com/views/2020/08/04/analysis-data-national-survey-impact-pandemic-higher-ed-opinion?fbclid=IwAR2cYubRE5lvX0srNsBVCXf1x794SbPuEiBLpkErFLD0Cs4OFV_Oot7gVL4

17. Results of student survey of Northern University on online learning, Analysis and Conclusion (in the Armenian language), https://www.northern.am/images/NEWS/arcanc_verlucutyun_usanogh.pdf

18. Tadevosyan R.. Coronavirus has Undermined the Unity of the European Union, // Coronavirus and the World –Amberd Bulletin, Yerevan, 2020 1 (2), “Tntesaget” Publishing House, 2020, pp. 30-35, https://asue.am/upload/files/amberd/Amberd%202020.1.pdf?fbclid=IwAR1w5sg7OKKd2ig1JwX678_vDFDBFdCpVgmuOaKL-hxzswOGC9N0N7dQoqQ

19. Survey Report: The Impact of COVID-19 on Africa’s Higher Education by MAWAZO Institute, May 2020, https://static1.squarespace.com/static/57d0650220099eacd505d3fc/t/5eb244ca0f220170d7bb2a86/1588741398462/Mawazo+COVID-19+Survey+Findings.pdf?fbclid=IwAR1WdCXaTkWgWkT1cZCV6mx2zvWAof_DdR71lrhAK1NljgDxqWHe2LXXBVY&irgwc=1&clickid=XVL2Kg3SRxyLUtzwUx0Mo3EvUkERb01zzSJXxM0&utm_medium=pp&utm_source=adgoal%20GmbH&utm_campaign=adgoal%20GmbH&channel=pp&subchannel=adgoal%20GmbH&source=adgoal%20GmbH

20. The Attitude of the ANAU Students towards online teaching and learning, June 2020, https://anau.am/wp-content/uploads/2020/07/QAAC_Online-learning_Survey-Report_June-2020.pdf

21. The Covid-19 Pandemic drives the Latin Universities to research the Effects of the Pandemic, 23 December, 2020, <https://www.iesalc.unesco.org/en/2020/12/23/the-covid-19-pandemic-drives-latin-american-universities-to-research-the-effects-of-the-pandemic/>

22. The ESN Releases the Biggest Research Report on the Impact of COVID-19 on Student Exchanges in Europe, 9 April, 2020,

https://esn.org/covidimpact-report?fbclid=IwAR0ilx0PhnP-NXAriIErT86GfiVBC4etS1wNyt_8L6PJ_0uWTv8C9DypFIE

23. The higher education system in Armenia,
<https://supporthere.org/page/higher-education-armenia>

24. Vilyan Z., They switched to online teaching (in the Armenian language), 18 March, 2020
<https://hrparak.am/post/b69e6de2779fda8511686c254d0b00de>

ՔՈՎԻԴ-19-Ի ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՎՐԱ

Լուսինե Ֆլջյան,

բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Հյուսիսային
 համալսարան

Հոդվածը հիմնված է փաստաթղթային հետազոտության վրա, որը հեղինակը ձեռնարկել է համալսարաններում իրավիճակը վերլուծելու համար՝ կորոնավիրուսային համավարակի (Covid-19) բռնկմամբ առաջացած սահմանափակումների պատճառով, ինչը հանգեցրել է հնարավորությունների պարտադրված վերանայման, հայաստանյան համալսարաններում դրանց արագ վերափոխման և հարմարեցման նոր միջավայրում: Հեղինակը քննարկում է տարբեր սցենարներ, որոնք համալսարանները կիրառել են երկու կիսամյակ առկա ուսուցումից հեռավար կրթությանն անցնելու ճանապարհին՝ դասավանդման և ուսուցման տարբեր գործիքների ներդրման և կիրառման միջոցով:

Հեղինակը եզրակացնում է, որ հանկարծակի խափանումը առիթ հանդիսացավ համալսարանների համար նորարարությունների ներդրման, նոր ռեսուրսների զարգացման, աշխատակիցների և ուսանողների վերապատրաստման ոչ միայն համավարակի պայմաններում գոյատևելու, այլև մեկ քայլ առաջ կատարելու և նոր համաշխարհային մարտահրավերներին դիմակայելու համար:

Հիմնաբառեր. Covid-19, բարձրագույն կրթական համակարգ, համալսարան, առցանց ուսուցում, թվայնացում, մարտահրավեր

ВЛИЯНИЕ КОВИД-19 НА СИСТЕМУ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В АРМЕНИИ

Лусине Флджян

доктор филологических наук, профессор Северного
университета

Статья основана на документальном исследовании, которое было предпринято автором для анализа положения дел в университетах в условиях ограничения передвижения, вызванной вспышкой коронавирусной инфекции (Covid-19), которая привела к вынужденному пересмотру возможностей университетов и их быстрой трансформации и адаптации к новой среде. Автор обсуждает различные сценарии, которые университеты использовали для перехода от очного режима к онлайн-обучению, различные изменения, которые им пришлось предпринять при переходе к дистанционному обучению, а также разнообразные инструменты преподавания и обучения, которые были внедрены в течение двух семестров обучения в условиях пандемии в Армении.

Автор приходит к выводу, что внезапный подрыв перешел в возможность для внедрения инноваций для университетов, разработки новых ресурсов, обучения сотрудников и студентов не только для выживания в условиях пандемии, но и для того, чтобы сделать шаг вперед на пути к противостоянию новых мировых вызовов.

Ключевые слова: ковид-19, система высшего образования, университет, онлайн обучение, цифровизация, вызов.

Ներկայացվել է՝ 11.03.2021 թ.

Ընդունվել է՝ 29.04.2021 թ.

ОСОБЕННОСТИ РОССИЙСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Эмиль Бурангулов

кандидат политических наук, «Уфимский государственный нефтяной
технический университет»

emilburangulov@mail.ru

Введение

Ориентация на извлечение прибыли стала одной из основных в стратегиях современных высших школ [Ридингс, 2010]. В США и многих других ведущих странах университеты (и контролирующие их государственные органы при наличии таковых) все чаще руководствуются идеями «академического капитализма»: учебный процесс и научные исследования становятся прямо зависимыми от перспектив их доходности. Вузы приобретают черты бизнес-структур, что отражается в концепции «предпринимательского университета».

Коммерциализации высшего образования способствуют информатизация и цифровизация, предоставляющие новые технологии, в т.ч. дистанционного обучения, что расширяет круг обучающихся (потребителей) и дает доступ на новые рынки, расширяя и углубляя процесс интернационализации, в т.ч. в рамках Болонского соглашения [Махов А.А., Усманова А.Т., 2013].

Особо актуальными и востребованными дистанционные технологии в высшем образовании стали с началом пандемии COVID-19.

В связи с изложенным возникает необходимость определения и критического анализа специфических черт государственной политики в сфере высшего образования России в условиях цифровизации, ориентации на прибыльность, интернационализации.

Методология исследования сочетает классические подходы к науке и образованию В. Гумбольдта, Р.К. Мертона, а также современные концепции «академического капитализма», «предпринимательского университета», «нового менеджериализма», рассмотренные сквозь концептуальную призму теоретических положений Д. Диксона, М. Кастельса, Б. Ридингса, Г. Шиллера.

Ведущими в исследовании стали методы сравнительного, системного, неоинституционального и статистического анализа, методы экспертного опроса, анкетирования и фокус-группы, в организации и проведении которых участвовал автор.

В январе 2019 г. в 9 российских регионах, входящих в состав Приволжского федерального округа, был проведен экспертный опрос.

Тридцать четыре работника сферы высшего образования на условиях анонимности ответили на вопросы о современных возможностях высшего образования России.

В декабре 2018 г. состоялось анкетирование 220 студентов Башкирского государственного педагогического университета им. М. Акмуллы (БГПУ) и Уфимского государственного нефтяного технического университета (УГНТУ) с целью выявить их специфику поведения и предпочтения.

В марте 2018 г. для рассмотрения возможностей привлечения иностранных студентов и факторов развития российского высшего образования были проведены три фокус-группы, в которых приняли участие 20 сотрудников вузов и колледжей, министерств и ведомств России.

Результаты. В ходе обсуждений, состоявшегося в рамках фокус-группы, участники определили следующие основные проблемы современного высшего образования России: кардинальный отход от социальной направленности высшей школы (в сочетании с постепенным отказом от ее массового характера), сосредоточенность на финансово-экономической деятельности, чрезмерный акцент на наукометрию, неопределенность компетентностного подхода, утрату национальных традиций, негативное влияние экономического упадка и технико-технологической отсталости.

При раскрытии сущности перечисленного, диспутанты отметили, что на сегодняшний день российскую высшую школу по большому счету можно рассматривать как вспомогательную структуру, которая предназначена для обслуживания текущих задач экономики по подготовке узкоспециализированных кадров из сравнительного небольшого числа граждан в рамках узковедомственной образовательной политики. Последняя в общих чертах характеризуется курсом на построение «вертикали вузов», ставкой на вызывающий споры компетентностный подход (в том виде, в каком он был понят российскими восприимчивыми оригинальными идеями Н. Хомского, Дж. Равена и др.), а также ориентацией на сугубо количественные показатели деятельности профессорско-преподавательского состава (индексы цитирования, Хирша).

В ходе анкетирования студентов, проведенного в декабре 2018 г., были получены дополнительные ответы на ряд вопросов, которые обсуждались ранее в фокус-группе. Так, например, подтвердились сведения о снижении социального статуса преподавателя высшей школы среди студенческой молодежи. Опрошенных заботит большое число ежедневных аудиторных занятий, некоторые из которых явно неэффективны. Отдельно было высказано мнение иностранных

студентов об имеющихся резервах по поддержке со стороны администрации вузов.

Представленную картину дополняет и расширяет экспертный опрос. Более половины экспертов определяют роль российской высшей школы в современном социально-политическом процессе как низкую (54,2%) и скорее низкую, чем высокую (22,7%), часть опрошенных считает такую роль скорее высокой, чем низкой (12,1%) и высокой (7,2%), затруднились ответить (3,8%).

Большинство экспертов указали на серьезное ведомственное давление на высшую школу (78,3%), часто приобретающее облик бюрократического произвола (20,1%).

Эксперты полагают, что в современных условиях российская высшая школа выполняет следующие функции: удовлетворение потребности личности и общества в профессиональных образовательных услугах, профессиональная социализация (подготовка квалифицированных работников, способных обеспечить все потребности экономической и социальной сфер жизнедеятельности общества, профессиональное определение личности), воспроизводство социальной структуры, передачу накопленного в обществе социокультурного опыта всем его членам, просветительство, проведение научных исследований, воспитание.

Треть респондентов считают, что текущее развитие конкурентоспособной высшей школы в России и государственная образовательная политика вполне эффективны, другая треть полагает, что это не так; около 10% усматривают негативные тенденции, связанные с утратой национальных традиций в высшем образовании, снижением социального статуса преподавателей, массовым оттоком наиболее успешных выпускников за рубеж.

Основными проблемами современной российской высшей школы были названы: 32,1% – отход от национальных традиций высшего образования и отказ от прошлого опыта; 24,9% – вхождение в Болонскую систему; 15,4% – давление правительства и государственной бюрократии; 12,8% – отъезд выпускников в другие страны; 8,6% – слабое финансирование; 4% – несоответствие требованиям Болонской системы; 2,2% – затруднились ответить.

К числу сохраняющихся (хотя и постепенно утрачиваемых) преимуществ российского высшего образования опрошенные отнесли фундаментальность подготовки, относительно низкую стоимость (в сравнении с вузами Западной Европы и США), значительный опыт и потенциал по обучению направлениям естественных наук и массовым специальностям (врачей, инженеров и др.).

Ряд особенностей государственной политики в сфере высшего образования России отмечается в исследованиях Журавлевой Л.А., Костина Н.Б., Дуран Т.В., Костиной Л.В., Трофимова К.В. [Журавлева, 2016; Костина, Дуран, 2016; Трофимов, 2017; Шестопалова, 2016].

Обсуждение. Рассмотрение итогов исследования и формулирование выводов наталкивается на трудность, которую непросто обойти, – разрыв между классическим видением университетского образования и неуклонной коммерциализацией высшей школы.

Авторы исходят из тезиса В. Гумбольдта о том, что «высшее учебное заведение – не что иное, как духовная жизнь людей, которых досуг или внутреннее стремление приводят к науке и исследованиям» [Гумбольдт, 2000, с. 24]. В такой организации профессора, преподаватели, научные сотрудники, студенты сообща служат обществу и науке, вносят вклад в научный прогресс согласно провозглашенным Р. Мертоном принципам универсализма, коллективизма, бескорыстности и организованного скептицизма [Merton, 1973]. Однако современные реалии размыли представления о традиционной миссии университета и способствовали переходу к иной парадигме – «академическому капитализму».

Создатели концепции «академического капитализма» Ш. Слотер и Л. Лесли рассматривают вузы как активно конкурирующие на рынке коммерческие компании, специализирующиеся на оказании платных образовательных услуг, продаже результатов исследований и разработок (лицензий, патентов), создании малых предприятий, привлечении грантов, пожертвований, заключении торговых контрактов [RhoadesG., Slaughter, 1997; SlaughterS., LeslieL., 2003]. Б. Кларк предложил называть такие структуры «предпринимательскими университетами» [Clark, 2000, p. 10].

Вследствие экспансии «академического капитализма» с его требованиями финансово-экономической эффективности трансформируются состав и структура университетского управления путем передачи полномочий менеджерам технократического толка. На это указывает, например, Д. Роджеро, анализируя реалии итальянских университетов, которые сейчас стали очень похожи на коммерческие корпорации [Роджеро, 2011, с. 88].

Автор статьи разделяет опасения Д. Диксона и др., кто подчеркивает, что упор на извлечение прибыли неизбежно приводит к тому, что университеты изменяют своей изначально ориентированной на общественный прогресс и бескорыстный поиск нового знания (классической) стратегии развития и встают на службу обладателям

крупного капитала и их экономическим потребностям [Dicson, 1998, p. 17].

Кроме того, цифровизация капиталистического общества ведет к ограничению доступа к информации, усилению информационного контроля, нарастанию разного рода манипуляций информацией в интересах правительств и корпораций [Кастельс, 2004; Шиллер, 1980], вследствие чего сокращается публичное пространство и сужается область доступной и достоверной информации [Хабермас, 2000].

Разрешением сложившегося противоречия между традиционным видением университета и капиталистической экспансией может стать конструктивное совмещение интересов общества и науки и общей тенденции коммерциализации. Удачный пример этому дает О. Юлийоки, который убедительно показывает, как в ряде вузов Финляндии продуктивно сосуществуют традиционные ценности, общественно значимые практики, идеалы и нормы науки и рыночная ориентация [Ylijoki, 2003].

Стоит добавить, что указанный путь будет способствовать и демократизации России с учетом ее специфики [Яковлев, 2013, с. 218].

Заключение. На основе изложенного можно сделать вывод о том, что основными особенностями российской государственной политики высшего образования в современных условиях являются: ведомственный характер, недоработанность проектов в сфере высшего образования (наподобие «компетентностного подхода»), утрата национальных традиций (фундаментальности, специалитета и др.), необходимость выполнения требований Болонского соглашения, снижение статуса высшей школы, ставка на финансово-экономическую эффективность и наукометрию.

Зарубежный опыт совмещения тенденций академического капитализма и классической университетской традиции целесообразно осуществлять в России. Вместе с тем, на российскую высшую школу влияет ряд факторов, которые, как полагают авторы, прямо коррелируют со спецификой развития ее потенциала.

Речь идет, во-первых, о том, что в настоящее время наблюдается, видимо, беспрецедентное падение международного престижа России, связанное с известными политическими, экономическими и другими обстоятельствами.

Во-вторых, Российское государство, пожалуй, впервые с имперских времен Петра I и Елизаветы Петровны, практически полностью уподобила свою систему высшего образования зарубежным схемам – согласно Болонскому соглашению и другим моделям, разработанным в странах Запада.

Далеко на задний план оказались отодвинуты результаты трудной и долгой разработки оптимальной системы высшего образования в России, которая велась умнейшими представителями российского народа в целях национального развития. Вследствие этого происходит утрата национальных традиций (фундаментальности, специалитета и др.) в сфере образования, которые на протяжении длительного периода являлись отличительными особенностями и конкурентными преимуществами российской высшей школы во всем мире.

В связи с изложенным на передний план вновь выдвигается задача выработки отечественной формы и содержания системы высшей школы, которая, как это было раньше, отражала бы уникальные достижения культуры нашего общества на протяжении всего его истории. Это можно делать и в Болонском формате.

И только в фарватере такого подхода можно разрабатывать эффективную стратегию развития российского высшего образования – такую стратегию, которая позволила бы наполнить Болонскую форму отечественным содержанием, включающим сумму достижений и традиций российской высшей школы и учитывающей реалии «академического капитализма» и цифровизации. Здесь стоит обратиться к положениям, которые применительно к образованию сформулировали Н.А. Бердяев, С.Н. Булгаков, М.О. Гершензон, С.Л. Франк и др. [Вехи, 1991].

На основе этих соображений и результатов исследований предлагается следующая модель эффективной государственной политики в сфере российского высшего образования: развитие электронного обучения (позволяющего избежать проблем с адаптацией иностранцев) в виде коротких модульных программ с упором на практические навыки, востребованные в ежедневной работе на базе традиционных университетов. Движущими силами, конкурентными преимуществами и особенностями развития данной модели являются учет советского опыта обучения иностранных студентов, фундаментальность подготовки, относительно низкая стоимость услуг, ориентация на обучение по направлениям естественных наук (математика, физика, биология и др.) и массовым специальностям (врачи, инженеры и т.д.) студентов из Китая, Индии, стран Средней Азии и Ближнего Востока (впоследствии и Южной Америки).

Представляется, что основанная на этих особенностях и модели стратегия вполне может стать экономически эффективной в современных условиях.

Библиографический список

1. Вехи. Интеллигенция в России. М. : Молодая гвардия, 1991. 462 с.
2. Гумбольдт В. О внутренней и внешней организации высших научных учреждений в Берлине // Современные стратегии культурологических исследований: сборник. М. : РГГУ, 2000. С. 68-83.
3. Журавлева Л.А. Перспективные направления развития государственной образовательной политики в России // Среднерусский вестник общественных наук. 2016. № 1. Т. 11. С. 118-125.
4. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе, У-фактория, Екатеринбург, 2004. 328 с.
5. Костина Н.Б., Дуран Т.В. Государственные стратегии в сфере высшего образования: содержание, виды, субъекты // Вопросы управления. 2016. № 3. С.124-132.
6. Кузнецова Л.В. Социально-проектная деятельность в сфере государственной образовательной политики в российской федерации // Вестник государственного и муниципального управления. 2016. № 1. Т. 5. С. 49-52.
7. Махов А.А., Усманова А.Т. Роль университета XXI века в формировании человеческого капитала // Педагогика и психология: актуальные проблемы исследований на современном этапе: Сборник материалов 1-й международной науч.-практ. конф., 1 марта 2013 г./ НИЦ "Апробация" – М.: Изд-во Перо, 2013.-192 с.; С. 75-83.
8. Ридингс Б. Университет в руинах. М.: Изд. дом ВШЭ, 2010. 304 с.
9. Роджеро Д. Из руин в кризис: об основных трендах в жизни глобального университета // Неприкосновенный запас, 2011. № 3. С. 88-102.
10. Трофимов К.В. Политологический анализ государственной образовательной политики России: теоретико-методологические подходы // Вестник Забайкальского государственного университета. 2017. № 2. Т. 23. С. 86-94.
11. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. Наука, СПб.: Наука, 2000. 382 с.
12. Шестопалова А.В. Рейтинги вузов как инструмент государственной образовательной политики // Власть. 2016. № 9. С. 62-71.
13. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием. М.: Мысль, 1980. 326 с.
14. Яковлев М.В. Российская демократия: особенности концепта // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2013. № 1-2 (27). С. 216-218.
15. Clark B. Collegial Entrepreneurialism in Proactive Universities: Lessons from Europe // Change. 2000. Vol. 32. № 1. Pp. 10-19.

16. Dickson D. The new politics of science. University of Chicago press, 1988. 404 p.

17. Merton R. The Sociology of Science. Chicago: Chicago University Press, 1973. 606 p.

18. Rhoades G., Slaughter, S. Academic Capitalism, Managed Professionals, and Supply-Side Higher Education // Social Text. 1997. № 51. Pp. 9-38.

19. Slaughter, S., Leslie, L. Academic Capitalism: Politics, Policies and the Entrepreneurial University. Johns Hopkins University Press, 1997. 276 p.

20. Ylijoki O.-H. Entangled in Academic Capitalism? A Case-study on Changing Ideals and Practices of University // Higher Education. 2003. 45(3). P. 307-335.

Аннотация. В статье на материалах авторских исследований при помощи системного, неоинституционального, исторического, сравнительного анализа, определяется и критически осмысливается проблематика и специфика российской государственной политики в сфере высшего образования в условиях академического капитализма, цифровизации, интернационализации, формулируется модель эффективного развития российской высшей школы в современных условиях. Делаются выводы о том, что необходимо искать возможности и внедрять способы конструктивного совмещения ориентированной на интересы общества и науки классической университетской стратегии и принципов «академического капитализма»; необходима выработка в рамках Болонской модели отечественной формы и содержания системы высшей школы, которая отражала бы уникальные достижения культуры нашего общества. В этом направлении перспективным представляется расширение электронного обучения в виде коротких модульных программ с упором на практические навыки, востребованные в ежедневной работе на базе традиционных университетов.

Движущими силами, конкурентными преимуществами и особенностями развития данной модели являются учет прошлого (советского) опыта обучения иностранных студентов, фундаментальность подготовки, относительно низкая стоимость услуг (в сравнении со странами Запада), ориентация на обучение по направлениям естественных наук и массовым специальностям студентов из Китая, Индии, стран Средней Азии и Ближнего Востока, Южной Америки.

Для усиления конкурентных преимуществ российской системы высшего образования на международном уровне предлагается использовать теоретические и практические разработки вопросов содержания и формы образования виднейших российских исследователей (Н.А. Бердяев, С.Н. Булгаков, М.О. Гершензон, С.Л. Франк и др.).

Ключевые слова: «академический капитализм», высшее образование, государственная политика, интернационализация, образовательные услуги, цифровизация.

FEATURES OF THE RUSSIAN STATE POLICY IN THE SPHERE HIGHER EDUCATION IN MODERN CONDITIONS

Emil Burangulov

PhD in Political Science, Ufa State Petroleum Technological University

In article on materials of investigations using a systematic, neo-institutional, historical, and comparative analysis, defines and critically analyzes the issues and the specifics of Russian state policy in the sphere of higher education in terms of academic capitalism, of digitalization, internationalization, formulated a model of efficient development of the potential of Russian higher education in modern conditions.

Conclusions are made about the need to look for opportunities and ways to implement constructive alignment-oriented society and science classical University strategy and principles of "academic capitalism"; it is necessary to develop in the framework of the Bologna model of domestic form and content of the higher school system that reflects the unique cultural achievements of our society. In this direction,

It is promising to expand e-learning in the form of short modular programs with an emphasis on practical skills, that are in demand in daily work on the basis of traditional universities. The driving forces, competitive advantages and features of the development of this model are taking into account the past (Soviet) experience of teaching foreign students, the fundamental nature of training, the relatively low cost of services (in comparison with Western countries), the focus on training in the areas of natural sciences and mass specialties of students from China, India, Central Asia and the Middle East, South America.

To strengthen the competitive advantages of the Russian higher education system at the international level, it is proposed to use theoretical and practical developments of the content and form of education of the most prominent Russian researchers (N. A. Berdyaev, S. N. Bulgakov, M. O. Gershenzon, S. L. Frank, etc.).

Keywords: “academic capitalism”, educational services, digitalization, higher education, internationalization, state policy.

**ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԿԱՅԻՄ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Էմիլ Բուրանգուլով
քաղաքական գիտությունների թեկնածու, Ուֆայի
նավթամթերքների պետական տեխնիկական համալսարան

Հոդվածում հեղինակային հետազոտության նյութերի հիման վրա համակարգված, նոր ինստիտուցիոնալ, պատմական, համեմատական վերլուծության, ակադեմիական կապիտալիզմի, թվայնացման, միջազգայնացման համատեքստում որոշվում է բարձրագույն կրթության ոլորտում Ռուսաստանի պետական քաղաքականության առանձնահատկությունը և քննադատորեն մեկնաբանվում է, որ ձևակերպված է ժամանակակից պայմաններում Ռուսաստանի բարձրագույն կրթության արդյունավետ զարգացման մոդել: Առաջարկություններ են արվում, որ անհրաժեշտ է փնտրել հնարավորություններ և ներկայացնել հասարակության և գիտության շահերին ուղղված «համալսարանական կապիտալիզմի» սկզբունքներին միտված դասական համալսարանական ռազմավարությունը կառուցողականորեն համատեղելու ուղիներ: Անհրաժեշտ է համարվում Բոլոնիայի մոդելի շրջանակներում զարգացնել բարձրագույն կրթության համակարգի կենցաղային ձև և բովանդակություն, որը կարտացոլի մեր հասարակության մշակույթի եզակի նվաճումները: Այս ուղղությամբ հեռանկարային է թվում ընդլայնել էլեկտրոնային ուսուցումը կարճ մոդուլային ծրագրերի տեսքով՝ շեշտը դնելով գործնական հմտությունների վրա, որոնք պահանջարկ ունեն ամենօրյա աշխատանքում:

Հիմնադր. «ակադեմիական կապիտալիզմ», բարձրագույն կրթություն, պետական քաղաքականություն, միջազգայնացում, կրթական ծառայություններ, թվայնացում

Ներկայացվել է՝ 02.04.2021 թ.

Ընդունվել է՝ 04.05.2021 թ.

ՄԱՐԴՈՒ ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ՀԵԳԵԼՅԱՆ ԸՄԲՈՒՆՈՒՄԸ

Գրիգոր Ասատրյան

փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, Հյուսիսային
համալսարանegorovicgrigorij@gmail.com

«Մարդը չի դառնա բնության տերը, քանի
դեռ նա չի դարձել իր իսկ տերը»:
Հեգել¹

Գերմանական դասական փիլիսոփայության հումանիստական միտումներին հավատարիմ՝ Հեգելն իր փիլիսոփայական համակարգում բացառիկ տեղ է հատկացնում մարդու հիմնախնդրին: Չափազանցություն չի լինի ասել, որ այդ հիմնախնդիրը, որպես յուրահատուկ լայնմտիվ, անցնում է նրա ամբողջ փիլիսոփայության միջով:

Թեև իդեալիստական հիմքի վրա՝ Հեգելն ստեղծել է մարդու և մարդկային հասարակության մասին ինքնատիպ ու հարուստ ուսմունք, որի միջուկը մարդու ռացիոնալիստական ըմբռնումն է:

Հեգելն, առաջին անգամ ամբողջ բնական, պատմական ու հոգևոր աշխարհը ներկայացնելով որպես գործընթաց, այդ ընդհանուր մեթոդաբանական դիրքերից էլ մոտեցավ մարդու հիմնախնդրի քննությանը:

Համաշխարհային ոգին համարելով բնական գորավոր ուժ և աշխարհի սկիզբ՝ նա մարդուն դիտում է որպես այդ ոգու զարգացման երրորդ՝ բարձրագույն աստիճան: Նա գտնում է, որ մարդուն՝ որպես բնական էակի, սոցիալ-պատմական գործընթացում վերապահված է բացառիկ դեր: Այդ գործընթացում, որն իրականանում է որպես մարդկանց համատեղ գործունեություն, տեղի է ունենում մարդու հոգևոր էության առարկայացումը, և ստեղծվում է շրջապատող աշխարհը, որի և՛ արարիչը, և՛ արգասիքը ինքը մարդն է:

Հնարավորության և իրականության փոխհարաբերության հարցի լուծումը հոգուտ իրականի տարածելով մարդու էության ըմբռնման վրա և սկզբունքային քննադատության ենթարկելով «սուբյեկտիվության կեղծ սնապարծությունը», մարդու էությունը որոշելիս ուշադրության կենտրոնը նրա ներքնաշխարհը տեղափոխելու ռոմանտիկական միտումները՝ Հեգելը գտնում էր, որ մարդուն պետք է ճանաչել ոչ թե ըստ այն բանի, թե ինչ հնարավորություններ են թաքնված նրա ներքնաշխարհում, թե նա ինչ է իրենից ներկայացնում որպես **հնարավորություն**, այլ այն բանով, թե նա ինչպես է իրեն դրսևորում առարկայորեն, ինչպիսին են նրա գործերն ու արարքները, ինչպիսին է նրա **իրականությունը, առկա կեցությունը**: «Ինչ որ մարդն անում է, նա

¹ Гегель, Лекции по истории философии, М., 2018, стр. 255.

այնպիսին է,- գրում է նա այդ կապակցությամբ,- և կեղծ սնապարծությանը, որը զվարճանում է իր ներքին բնավորության առավելության գիտակցությամբ, մենք պետք է հակադրենք ավետարանական ասույթը՝ «ճանաչեցեք նրանց իրենց սեփական պտուղներով»²:

Հեգելը կռահեց աշխատանքի դերը մարդու ծագման, նրա ընդունակությունների զարգացման գործում՝ այն համարելով մարդու առաջացման հիմնական գործոնը³: Հետաքրքիր է, որ Մարքսը հեգելյան «Ոգու ֆենոմենոլոգիայի» ամենամեծ արժանիքը տեսնում էր այն բանի մեջ, որ հեղինակն այնտեղ «ըմբռնում է աշխատանքի էությունը», մարդուն դիտում «որպես իր սեփական աշխատանքի արդյունք»⁴:

Սակայն Հեգելը միաժամանակ նկատում էր այն մեծ հակասությունը, որ գոյություն ունի աշխատանքի էության և այն ձևի միջև, որով այն իրեն դրսևորում է իր ժամանակակից հասարակարգում: Նա գտնում էր, որ բուրժուական հասարակության պայմաններում աշխատանքը, զարգացնելով մարդու ընդունակությունները՝ բանականությունը, ուշադրությունը, հիշողությունը և այլն, միաժամանակ նրան զրկում է ազատությունից և նախաձեռնությունից: Մարդկային անհատի զարգացման վրա բացասաբար է անդրադառնում հատկապես աշխատանքի կապիտալիստական բաժանումը, որը ոչ այնքան զարգացնում, որքան խեղում է մարդուն:

Հեգելի մոտ մարդու պրոբլեմի հետ սերտորեն առնչվում է «օտարման» (Entäusserung, Entfremdung) հասկացությունը, որը նրա ամբողջ փիլիսոփայության և հատկապես «Ոգու ֆենոմենոլոգիայի»⁵ կենտրոնական կատեգորիան է: «Օտարում» հասկացությունն առհասարակ նա օգտագործում է երեք իմաստով, այն է՝

1. որպես ամեն մի առարկայականության առաջացում ոգուց, այսինքն՝ ոգու կողմից բնության և հասարակության արարում (առարկայացում),

2. սուբյեկտի և օբյեկտի միջև ամեն մի բարդ հարաբերություն կամ մարդու ամեն մի նպատակահարմար գործունեություն, ամեն մի աշխատանք,

3. մարդկանց կողմից իրենց սեփական գործունեության արդյունքների աղավաղված ընկալում:

² Гегель, Соч., т. 1, М.-Л., 1929, стр. 238.

³ См. у Гегель Соч., т. 7, М.-Л., 1934, стр. 221-223:

⁴ См. у Маркс К. и Энгельс Ф. Из ранних произведений, Москва, 1956, стр. 627:

⁵ «Ոգու ֆենոմենոլոգիան», որտեղ Հեգելն ազատվում է Շելլինգի ազդեցությունից, Մարքսն անվանել է «Հեգելյան փիլիսոփայության իսկական ակունքը և զաղտնիքը» (Маркс К. и Энгельс Ф. Из ранних произведений, стр. 624):

Հանգամանքների բերումով՝ մարդու ձեռքերով ստեղծված նյութական ու հոգևոր արժեքների ամբողջ աշխարհը, հարստությունը, պետությունը, արվեստի ստեղծագործությունները և այլն հանդես են գալիս որպես մարդու էական ուժերի օտարում, առարկայացում: Իրական պատմությունն էլ այս դեպքում դրսևորվում է որպես մարդկային օտարված գործունեության արդյունք: Դրա հետ մեկտեղ՝ մարդկանց կողմից իրենց սեփական գործունեության արդյունքների աղավաղված ընկալման հետևանքով այդ արդյունքները մարդկանց ներկայանում են որպես նրանց ինչ-որ խորթ ու օտար ուժեր, որոնք ապրում են ինքնուրույն կյանքով և իշխում են մարդկանց վրա: Այս վերջին իմաստով օտարումը կազմում է բուրժուական հասարակության մեջ մարդկանց հարաբերությունների առանձնահատկությունը:

Զարգացած փոխանակային հարաբերությունների պայմաններում, ըստ Հեգելի, մարդու գործունեության յուրաքանչյուր արդյունք անխուսափելի բախման մեջ է իր ստեղծողի հետ: Ինքը՝ այդ արդյունքը ստեղծողի գործունեությունը, դառնում է օտարված գործունեություն. նա մի կողմից հանդես է գալիս իբրև այդ արդյունքը ստեղծողի կենսական ուժերի դրսևորում, մյուս կողմից՝ իբրև դրանց օտարում հոգուտ նրա, ով դառնում է այդ արդյունքի սեփականատերը: Այլ կերպ ասած՝ մարդու գործունեությունը մի կողմից նրա էության դրսևորումն է, իսկ մյուս կողմից՝ այդ էությանը թշնամական գործունեություն:

Նրան խորապես մտահոգում էր կապիտալիզմի պայմաններում մարդկանց հարաբերությունների անհատապաշտական բնույթը, անհատի ու հասարակության, անձնական ու հասարակական շահերի միջև եղած խոր հակասությունը, այն, որ այստեղ «յուրաքանչյուրն ինքն իր համար նպատակ է, մյուս բոլորը նրա համար՝ ոչինչ»⁶: Հասարակության մեջ «ընդհանուր շահը», ըստ նրա, ինքնուրույն ուժ է, որը կախված չէ այդ հասարակությունը կազմող անհատների մասնավոր շահերից:

Հեգելը նկատեց նաև բուրժուական հասարակության հակասությունները՝ աղքատության ու հարստության բևեռացումը, մարդկանց միակողմանի զարգացումն աշխատանքի բաժանման հետևանքով:

Նա բացահայտեց նաև այն հակասությունը, որ գոյություն ունի պետության բուն կոչման և հասարակական կյանքում դրա իրական դրսևորման միջև. «...*պետության* բարոյական *իշխանությունը որպես ինքն իրեն ճանաչող գործողության շարժում* իր հակադրությունն ունի բարոյականության *պարզ ու անմիջական էության մեջ*. որպես *իրական համընդհանրություն* նա բոնություն է անհատական իր - համար - կեցության նկատմամբ, իսկ որպես իրականություն ընդհանրապես նա իր

⁶ Гегель, Соч., т. 7, стр. 211.

ներքին եության մեջ ունի մեկ այլ բան ևս, քան ինքն է»⁷:

Վերլուծելով իր ժամանակի քաղաքացիական հասարակության հակասությունները՝ Հեգելը հանգում է այն եզրակացության, որ այստեղ հարստության ավելացման հետ զուգընթաց տեղի է ունենում թշվառության ու ընչազրկության աճ, այն մարդկանց մտավոր աղքատացում, որոնք ստեղծում են այդ հարստությունը⁸:

Քաղաքացիական հասարակությունը համարելով հակասական երևույթ՝ նա փորձում էր գտնել այդ հակասության լուծումը:

Պետական իրավական հարաբերությունների բյուրոկրատացումը, ինչպես նաև բարոյական հարաբերությունների ֆորմալականացումը մարդկային բոլոր կապերի վրա դնում են դիմագրկության ու անազատության դրոշմ: Իր հերթին աշխատանքի օտարումը նրան զրկում է ստեղծագործական բնույթից: Այդ օտարումը, ձեռք բերելով համընդհանուր բնույթ, ընդգրկում է մարդկային գործունեության բոլոր ոլորտները: Այսպիսով, ըստ Հեգելի, իրենց ամբողջության մեջ բուրժուական կարգերի, կենսակերպի և մարդկային բոլոր կապերի գորշությունը ձեռք է բերում գլոբալ, համընդգրկող բնույթ:

Մարդկային գործունեության նման վերլուծությունը Հեգելին բերում է այն համոզման, որ թեև հասարակական ամբողջ իրականությունը մարդկային գործունեության արդյունք է, սակայն ինքը՝ այդ գործունեությունը, ենթարկված է այնպիսի օրենքների, որոնք կախում չունեն մարդկանցից: Մյուս կողմից՝ նա տեսնում էր, որ մարդկանց գործունեության այդ արդյունքները, նրանց կողմից կյանքի կոչված իրերի աշխարհը, չի կարելի դիտել որպես մարդկային գործունեությունից բոլորովին անկախ, առավել ևս, նրա նկատմամբ առաջնային ինչ-որ բան, քանի որ իրերի այդ ամբողջ աշխարհը ստեղծված է մարդկանց կողմից:

Իրական աշխարհում չկարողանալով գտնել այդ հակասության լուծումը՝ Հեգելը դրա պատճառը, պատմական զարգացման աղբյուրը, նրա շարժիչ ուժը սկսեց որոնել իրական աշխարհից դուրս գտնվող ինչ-որ «ուրիշ բանի» մեջ, որին պետք է ենթարկված լինեին ինչպես մարդու գործունեությունը, այնպես էլ նրա միջոցով կյանքի կոչված «օտարված աշխարհի» ամբողջ շարժումը: Այդ «ուրիշը» նրա մոտ հանդես եկավ որպես «օբյեկտիվ ոգի», որի ներմուծումը մարդկային հասարակության պատմության տեսական ըմբռնման բնագավառը հանգեցրեց պատմական շարժման պատճառների իդեալիստական մեկնաբանության, դրանց միաստիճիկացման:

Այսպիսով, սկսելով իրական հասարակական հարաբերությունների վերլուծությունից՝ Հեգելը դրանց աղբյուրը տեսավ անիրական ու աննյութական բացարձակ ոգու մեջ: Իրական հարաբերությունները

⁷ Гегель, Соч., т. 4, М., 1959, стр. 237.

⁸ См. у Гегель, Соч., т. 7, стр. 254-255:

գլխավայր շրջվեցին, պատմական շարժման մտային արտացոլումները ներկայացան իբրև այդ շարժման աղբյուր, նրա շարժիչ ուժ: ««Ֆենոմենոլոգիայում», հեգելյան այս ավետարանում,- գրում է Մարքսն այդ կապակցությամբ,- անհատները նախ վեր են ածվում «գիտակցության», իսկ աշխարհը՝ «առարկայի», որի շնորհիվ կյանքի ու պատմության ամբողջ բազմազանությունը հանգեցվում է «առարկայի» նկատմամբ «գիտակցության» տարբեր հարաբերությունների»⁹:

Մյուս կողմից՝ բուրժուական հասարակության, նոր քաղաքակրթության հեգելյան քննադատությունը չի կարելի դիտել որպես մարդկային հասարակության վերընթաց շարժման, գիտատեխնիկական առաջադիմության անհրաժեշտության ժխտում, անտիկ ժամանակներից կամ ֆեոդալիզմի վերադառնալու կոչ: Աշխատանքի բաժանումը, մեքենաների կիրառումը, գիտական ու տեխնիկական գիտելիքների զարգացումը նա համարում էր առաջադիմական գործընթաց: Դրա հետ մեկտեղ նա ընդգծում էր, որ այդ առաջադիմական շարժումն իր համար ճանապարհ է հարթում հակասական ձևերով և ուղեկցվում է բազմաթիվ կորուստներով: Ջարգացած պետական հարաբերությունները և իրավակարգը նա նույնպես համարում է դրական ձեռքբերում, սակայն միաժամանակ գտնում, որ դրանք իրենց հետ բերում են մարդկային կախվածության նոր ձևեր, անհատական ամբողջականության ու ինքնուրույնության կորուստ:

Հատկանշական է, որ մարդու հիմնախնդիրը, հասարակության սոցիալ-քաղաքական կյանքի, մարդկային գործունեության հարցերը Հեգելը հատուկ քննության է առնում իր փիլիսոփայական համակարգի եզրափակիչ մասի՝ ոգու փիլիսոփայության «Օբյեկտիվ ոգի» բաժնում (որը, ի դեպ, միջակա տեղ է գրավում «Սուբյեկտիվ ոգի» և «Բացարձակ ոգի» բաժինների միջև):

Հեգելի կողմից մարդկանց սոցիալ-պատմական կյանքի զանազան կողմերի ու երևույթների հանգեցումը «օբյեկտիվ ոգու» կարգին նշանակում է այն մտքի միաստիճիկացված արտահայտություն, որ մարդկանց սոցիալական կյանքը ըմբռնվում է որպես գերանհատական ամբողջություն, որը բարձրանում է անհատի կյանքից վեր և իշխում է նրա վրա:

Օբյեկտիվ ոգին, ըստ Հեգելի, օբյեկտիվ օրինաչափություն է, որը վեր է կանգնած առանձին մարդկանցից և դրսևորվում է մարդկանց զանազան կապերի ու հարաբերությունների միջոցով:

Իր զարգացման մեջ օբյեկտիվ ոգին, ըստ Հեգելի, անցնում է երեք աստիճան և ծավալվում է իրավունքի և բարոյականության մեջ. վերջինս իր հերթին ընդգրկում է ընտանիքը, քաղաքացիական հասարակությունը և պետությունը:

⁹ Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 3, М., 1955, стр. 140.

Հանդես գալով ընդդեմ Կանտի էթիկական հայեցակարգի հակապատմականության՝ նա ձգտում էր բացահայտել բարոյական սկզբունքների ու կատեգորիաների բովանդակության «բանական լինելը», քանզի ամեն բանական, ըստ նրա, իրական է: Նա ջանում էր կապ հաստատել բարոյական կատեգորիաների և հասարակական կյանքի տարբեր կողմերի միջև: Էթիկական կատեգորիաները, ըստ նրա, իմաստ ու նշանակություն ունեն միայն հասարակության մեջ: Սակայն նա չըմբռնեց բարոյականության դասակարգային բնույթը:

Բարոյականության մասին ուսմունքում Հեգելը քննադատության է ենթարկում բարոյական սուբյեկտիվիզմի զանազան ձևերը, որոնք տանում են դեպի հասարակական կապերի բոլոր տիպերի քայքայում: Բարոյականությունը, ի տարբերություն մորալ հասկացության, վերաբերում է այն բանին, ինչը սուբյեկտիվ հայեցողությունից ու մտադրությունից անցել է արտաքին գոյության:

«Ոգու ֆենոմենոլոգիայում», անդրադառնալով բարոյականության, մարդկային փոխհարաբերությունների, մասնավորապես մերձավորի նկատմամբ սիրո հարցերին և աշխատելով բացահայտել *«սիրիք մերձավորիդ՝ ինչպես ինքդ քեզ»* պատգամի ներքին իմաստը, Հեգելը փիլիսոփայելու իրեն հատուկ ոճով գրում է. «Այն (մերձավորի նկատմամբ սերը - Գ.Ա.) ուղղված է առանձինին՝ դեպի առանձինը նրա հարաբերության մեջ և *հաստատում է այդ հարաբերությունը որպես մի առանձինի հարաբերություն դեպի մյուս առանձինը* կամ որպես զգացմունքի հարաբերություն»¹⁰:

Անդրադառնալով Կանտի «կատեգորիկ իմպերատիվին» և մեկնաբանելով նրա բովանդակությունը՝ Հեգելն այն կարծիքն է հայտնում, որ այդ օրենքն անհրաժեշտ չափով օժտված չէ համընդհանուր բովանդակությամբ և չի արտահայտում, ինչպես որ պատշաճ է բացարձակ բարոյական օրենքին, որն է այնպիսի բան, որը կա «իր մեջ» և «իր համար»: Նման տիպի օրենքները, եզրակացնում է փիլիսոփան, լրվում, մնում են զուտ *անհրաժեշտության* ոլորտում, սակայն օժտված չեն *իրականությամբ*. դրանք *օրենքներ* չեն, այլ լոկ *պատգամներ*:

«Բարոյական էությունն ինքն անմիջական բովանդակություն չէ, այլ միայն չափանիշ, որը որոշում է՝ թե ընդունակ է, արդյոք, որոշ բովանդակություն՝ լինել օրենք, թե՞ ոչ, երբ այն չի հակասում ինքն իրեն: Օրենքներ թելադրող բանականությունը իջեցված է մինչև միայն *ստուգող* բանականության աստիճանի»¹¹:

Պետության մասին ուսմունքում առավել պարզորոշ է երևան գալիս Հեգելի դասակարգային սահմանափակությունը, նրա սոցիալական տեսության կոմպրոմիսային բնույթը: Նա կտրականապես հանդես էր

¹⁰ Гегель Соч., т. 4, стр. 226.

¹¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 226-227:

գալիս պետության այն բացատրության դեմ, որը հիմնված է բնական իրավունքի տեսության վրա: Պետությունը, ըստ նրա, ստեղծված է ամենևին ոչ այն բանի համար, որ պաշտպանի անհատի ազատությունն ու սեփականությունը: Պետությունը միջոց չէ, այլ նպատակ իր մեջ: «Պետության գոյությունը,- գրում է նա,- դա աստծո երթն է աշխարհում»¹²: Պետության գաղափարը, ըստ Հեգելի, իրացվում է պետական կարգի մեջ, միմյանց նկատմամբ պետությունների հարաբերություններում և համաշխարհային պատմության նկատմամբ վերջիններիս հարաբերություններում: Պետական կարգի լավագույն ձև Հեգելը հռչակեց սահմանադրական միապետությունը:

Իրավունքը, ըստ Հեգելի, ազատության առկա կեցությունն է: Նրա կարծիքով մասնավոր սեփականությունը անհատի միակ էական բնորոշումն է: Նա չափազանց բարձր էր գնահատում Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը, նրա ժամանակակից ոգին ու ազատարար շունչը և այն ընդունեց հսկայական խանդավառությամբ: «Իրավունքի միտքը, նրա գաղափարը,- գրում է նա այդ հեղափոխության մասին,- *միանգամից* ճանաչման իրավունք նվաճեց, և անարդարության հնամաշ նեցուկները նրան ոչ մի դիմադրություն ցույց տալ չէին կարող: Իրավունքի միտքը դրվեց սահմանադրության հիմքում, և այժմ ամեն ինչ պետք է այդ մտքի վրա հենվի:

Այն օրից, երբ երկնքում լույս է տալիս արեգակը, և նրա շուրջը պտտվում են մոլորակները, դեռ երբեք տեսնված չէր, որ մարդը գլխի վրա կանգներ, այսինքն՝ հենվեր մտքի վրա և մտքի համաձայն էլ կառուցեր իրականությունը: Անաքսագորասն առաջինն է ասել, որ Նոս-ը, այսինքն՝ բանականությունն է կառավարում աշխարհը, բայց միայն այժմ առաջին անգամ մարդը հասավ այն բանն ընդունելուն, թե միտքը պետք է կառավարի հոգևոր իրականությունը: ... Դա *մի հոյակապ արևածագ էր: Բոլոր մտածող էակները բերկրանքով ողջունեցին նոր դարաշրջանի սկսվելը: Վեհ հրճվանքն էր իշխում այդ ժամանակ, և ամբողջ աշխարհը համակվեց ոգու խանդավառությամբ* (ընդգծումը իմն է – Գ.Ա.), կարծես առաջին անգամ կատարվեց աստվածայինի հաշտեցումը աշխարհի հետ»¹³:

Հեգելի մոտ մարդու պրոբլեմի հետ սերտորեն շաղկապվում է ազատության հարցը, որին նրա պատմության փիլիսոփայության մեջ վերապահված է բացառիկ տեղ:

Առաջին անգամ նա համաշխարհային պատմությունը դիտեց որպես դիալեկտիկական անցումների շղթա, ամբողջական պրոցես և փորձեց խորամուխ լինել պատմական շարժման օրինաչափությունների մեջ: Սակայն պատմության նկատմամբ իդեալիստական մոտեցումը թույլ չտվեց նրան գիտական հիմքի վրա լուծելու այդ հարցը: Պատմական

¹² Տե՛ս Գегель, Соч., т. 7, стр. 268:

¹³ Գегель, Соч., т. 8, М.-Л., 1935, стр. 413-414.

պրոցեսը նա դիտում էր որպես բացարձակ ոգու արշավ, որը, սկիզբ առնելով Արևելքից, գնում է դեպի Արևմուտք՝ իր վախճանը: Մյուս կողմից՝ պատմությունը նրա համար ժամանակի մեջ բացարձակ ոգու զարգացման պրոցես է, որը շարժվում է դեպի որոշակի նպատակ՝ ազատությունը: Համաշխարհային ողջ պատմությունը նա ներկայացնում է որպես առաջընթաց՝ ազատության ըմբռնման մեջ: Պատմության փիլիսոփայության մեջ նա իր առջև խնդիր է դնում թափանցել պատմական իրադարձությունների սուբստանցիոնալ բովանդակության մեջ: Երբ ոգին դուրս է գալիս տվյալ ժողովրդի սահմաններից, ասում է նա, մենք ոտք ենք դնում համաշխարհային պատմության հողը:

Ազատությունը, ըստ Հեգելի, ոչ միայն մարդու ամենանվիրական իդեալն է, այլև նրա կյանքի բուն նպատակը: Մարդը լույս աշխարհ է գալիս ազատության տենչով, սակայն իրականությունը նրան այլ բան է մատուցում: Մանկան առաջին ճիչով, ասում է նա, սկսվում է անհատի հոգու պայքարը ազատության համար՝ հասնելով երիտասարդի իդեալի և իրականության հակասականության գիտակցմանը: Մարդկային ազատությունը, գտնում է նա, երկարատև պայքարի արդյունք է: Մարդը չի ծնվում ազատ, ինչպես կարծում էր Ռուսոն: Նա ազատ է ոչ թե իր բնական, այլ հոգևոր բնույթով: Ազատությունը հնարավոր է դառնում միայն այն ժամանակ, երբ դրա համար ստեղծվում են անհրաժեշտ օբյեկտիվ պայմաններ՝ քաղաքացիական հասարակություն, իրավական պետություն և այլն:

Պատմությունն իր ամբողջության մեջ դիտելով որպես ոգու առաջադիմություն ազատության ըմբռնման ճանապարհին՝ Հեգելը գտնում էր, որ այն ծավալվում է առանձին ժողովուրդների «ոգու» միջոցով, ժողովուրդներ, որոնք պատմական պրոցեսում իրենց առաքելությունը կատարելուց հետո հաջորդափոխում են միմյանց:

Համաշխարհային պատմության նման իդեալիստական ըմբռնումը որոշեց և պատմության հեգելյան պարբերացման իդեալիստական բնույթը: Մարդկության պատմությունը նա բաժանում է չորս շրջանների՝

Արևելյան աշխարհ՝ Չինաստան, Հնդկաստան, Պարսկաստան, Եգիպտոս

Հունական աշխարհ

Հռոմեական աշխարհ

Գերմանական քրիստոնեական աշխարհ:

Ընդ որում Արևելյան աշխարհը նա համարում է մարդկության մանկության ժամանակաշրջան, անտիկ աշխարհը՝ պատանեկության և առնականության (հռոմեացիների մոտ), ռոմանագերմանականը՝ ծերության ժամանակաշրջան¹⁴:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 98-104:

Այնուհետև նա ձեռնամուխ է լինում տարբեր պատմական դարաշրջաններում մարդկային անհատի իրավունքների ու ազատությունների հարցի քննությանը:

Արևելյան աշխարհում, գտնում է նա, մարդիկ պատկերացում չունեն ազատության մասին, ուստի չեն կարող ազատ լինել, այստեղ ազատ է միայն բռնապետը:

Նրա տեսակետից՝ նա՛ մարդու ազատության, նա՛ արվեստի զարգացման առումով պատմականորեն առավել բարենպաստ էր դեմոկրատական անտիկ աշխարհը:

Նա գտնում էր, որ անտիկ աշխարհի դեմոկրատական կարգերը մարդու համար ապահովում էին անկախություն, նախաձեռնություն, բնավորության ամբողջականություն և չէին կաշկանդում նրա անհատականության զարգացումը: Աշխատանքն այստեղ չունեւ օտարված բնույթ, տրոհված չէր բազմապիսի օպերացիաների ու այդ պատճառով կրում էր ստեղծագործական, ոգեշունչ բնույթ: Պետությունն այստեղ տակավին չէր դարձել անդամ և մարդկանցից օտարված ուժ, ճիշտ այդպես էլ իրավական հարաբերությունները ձեռք չէին բերել ֆորմալիզացված տեսք: Անկախությունը և ազատությունը ինքնուրույնություն էին հաղորդում անհատի բոլոր գործողություններին, և նա լիակատար պատասխանատվություն էր կրում իր արարքների ու գործողությունների համար:

Այդ ամենը մարդու անհատականությանը տալիս էր որոշակի ամբողջականություն, զարգացման լրիվություն, իսկ դրա հետ մեկտեղ՝ նաև բանաստեղծականություն ու հոգեկանություն: Մարդը, նրա գործունեության բոլոր դրսևորումները ընձեռում էին բարենպաստ նյութ հոգեկան, գեղարվեստական մարմնավորման համար: Այդ հոգեկան, բանաստեղծական աշխարհին Հեգելը հակադրում է իր ժամանակների պրոզայիկ իրականությունը:

Թեև միայն գերմանական ժողովուրդներն են, ըստ Հեգելի, հասել քրիստոնեական գիտակցության՝ ըմբռնելու, որ նրանց էության հիմնական հատկանիշն ազատությունն է, սակայն այստեղ զարգացած իրավական ու քաղաքական հարաբերությունների պայմաններում անհատը կորցնում է գործողությունների ու նախաձեռնությունների ազատությունը: «Սուբստանցիոնալությունն արդեն միայն այս կամ այն անհատի հատուկ սեփականությունը չէ, այլ գոյություն ունի ինքն իր համար ու համընդհանուր ձևով և անհրաժեշտաբար սեփական զարգացումն է գտել իր բոլոր կողմերի մեջ՝ ընդհուպ մինչև փոքրագույն մանրամասները: Ինչպիսի իրավական, բարոյական օրինաչափ արարքներ էլ որ կատարեն առանձին մարդիկ հանուն ամբողջի շահերի՝ նրանց կամքը և ձեռքբերումները, ինչպես որ նրանք իրենք, միշտ մնում են որպես ամբողջի համեմատ ինչ-որ աննշան, ընդամենը մասնակի օրինակ: Նրանց արարքները եզակի դեպքը իրականացնում են որպես

ինչ-որ բոլորովին մասնակի, այլ ոչ թե համընդհանուր բան այն իմաստով, որ տվյալ արարքը կամ դեպքը դրա շնորհիվ դառնար օրենք կամ երևույթի մեջ հանդես գար որպես օրենք»¹⁵:

Բացարձակ ոգին, ըստ Հեգելի, ինքնաբացահայտվում է երեք ձևերով՝ արվեստի, կրոնի և փիլիսոփայության մեջ: Արվեստի մեջ նա ճանաչում է ինքն իրեն հայեցողության ձևով, կրոնի մեջ՝ պատկերացման ձևով, փիլիսոփայության մեջ՝ հասկացության ձևով:

Հեգելը ազատությունը¹⁶ մեկնաբանում էր որպես հասկացության մեջ ըմբռնված անհրաժեշտություն. «Կույր է անհրաժեշտությունը միայն այնքանով,- գրում է նա,- որքանով նա չի ըմբռնվում հասկացության մեջ...»¹⁷: Ազատությունը, ըստ Հեգելի, ձեռք է բերվում անհրաժեշտության ըմբռնման ճանապարհին:

Սակայն քանի որ Հեգելն անտեսում է նյութական պրակտիկան և հեղափոխական պայքարը, ուստի ազատության նրա մեկնաբանությունը հայեցողականությունից այն կողմ չի անցնում և մնում է լոկ գիտակցության շրջանակներում:

Հեգելի կարծիքով համաշխարհային ոգին իր նպատակներին հասնելու համար որպես միջոց է օգտագործում ժողովուրդներին և անհատներին: Մարդիկ, ըստ նրա, համաշխարհային ոգու գործիքներն են, որոնց միջոցով համաշխարհային ոգին դրսևորում է իր ակտիվ, գործունյա էությունը:

Հեգելը պատմության մեջ առանձնահատուկ դեր է հատկացնում ականավոր անհատներին, որոնք, պատմական անհրաժեշտությունը դարձնելով անձնական նպատակ, իրենց եռանդուն ու հերոսական գործունեությամբ, ըստ էության, իրականացնում են համաշխարհային ոգու առաջադրանքը, նրա կամքը:

Նշանավոր անհատների, պատմական անձնավորությունների միջոցով է, որ մարդիկ գիտակցում են իրենց անելիքները և մասնակից դառնում մեծ նպատակների իրականացմանը:

Մեծ անհատները, համաշխարհային պատմության հերոսները, ինչպես նաև ժողովուրդները, որոնց վիճակված է իրականացնել տվյալ պատմական շարժումը, կատարելով իրենց համաշխարհային-պատմական առաքելությունը, հեռանում են ասպարեզից:

Հեգելի մոտ համաշխարհային-պատմական պրոցեսի մասին դիալեկտիկական կռահումները, սակայն, աղավաղվում են իդեալիստական ելակետային դրույթներով, այն է՝ ամբողջ իրական

¹⁵ Гегель Г.В.Ф. Эстетика, т. 1, М., 1973, стр. 192.

¹⁶ Ազատության կատեգորիայի վերլուծությամբ է ավարտում Հեգելն իր «Տրամաբանության գիտություն» («Wissenschaft der Logik») աշխատության (1812-1816) երկրորդ բաժինը՝ էության մասին ուսմունքը:

¹⁷ Гегель, Соч., т. 1, М.-Л., 1929, стр. 248.

պատմական պրոցեսը ներկայացվում է որպես ոգու շարժում՝ «իր մեջ կեցությունից» դեպի «իր համար կեցություն»:

Նա գտնում էր, որ մեծ մարդկանց գործունեությունը պարունակում է սուբստանցիոնալը պատմական պրոցեսում և պահանջում էր պատմաբաններից բացահայտել նշանավոր անհատների գործունեության օբյեկտիվ բովանդակությունը:

Վերլուծելով *օտարման* կատեգորիան՝ Հեգելը, թեև իդեալիստական հայեցակետից, ըմբռնում է աշխատանքի էությունը, մարդու առարկայական գործունեության մի շարք կարևոր կողմեր, մարդուն և նրա պատմությունը դիտում իբրև նրա սեփական աշխատանքի արդյունք, կռահում պատմական պրոցեսի որոշ ռեալ օրինաչափություններ:

Հեգելի հումանիզմը, սակայն, իր արժանիքներով հանդերձ՝ գերծ չէր նաև թերություններից ու պատմական սահմանափակություններից:

1. Մարդու պրոբլեմի ռացիոնալ ըմբռնման ու մեկնաբանման վրա բացասաբար անդրադարձավ, ամենից առաջ, Հեգելի ընդհանուր իդեալիստական աշխարհայացքը, մտքի կատեգորիաների ու իրականության կապի միստիֆիկացիան, որի հետևանքով «կատեգորիաները նրա մոտ հանդես են գալիս իբրև ինչ-որ նախորդող մի բան, իսկ ռեալ աշխարհի դիալեկտիկան՝ իբրև դրանց հասարակ անդրադարձումը: Իրականում, ընդհակառակն, գլխի դիալեկտիկան ռեալ աշխարհի՝ ինչպես բնության, այնպես էլ պատմության շարժման ձևերի արտացոլումն է միայն»¹⁸:

2. Թեև Հեգելն ըմբռնեց աշխատանքի էությունը, սակայն նա գիտեր և ընդունում էր աշխատանքի միայն մեկ տեսակ, այն է՝ վերացական-հոգևոր աշխատանքը: Եվ այդ պատճառով, չնայած այն բանին, որ նա անհամեմատ բարձր էր կանգնած իր ժամանակակից տնտեսագետներից, սակայն չկարողացավ հաղթահարել նրանց տեսակետի սահմանափակությունը և վերջիններիս հետևելով տեսնում էր աշխատանքի միայն դրական կողմը, իսկ բացասականը՝ ոչ: Նա չնկատեց աշխատանքի բացասական կողմը, այն, որ պատմական զարգացման որոշակի փուլերում աշխատանքը հանդես է գալիս ոչ թե որպես «մարդկային էության ինքնահաստատում», այլ ընդհակառակն, որպես նրա «ինքնաբացասում»:

Այդ հանգամանքը Հեգելի ուշադրությունից վրիպեց ամենից առաջ այն պատճառով, որ նրա համակարգում տարբերություն չէր դրվում «օտարման» և «առարկայացման» միջև: «Ոգու» ամեն մի «առարկայացում» նրա կողմից ընդունվում էր որպես «օտարում», քանզի նա չունեւ դրանց տարբերակման չափանիշներ. նրա համար կարևորն այստեղ այն է, որ թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը հակադիր էին «ոգուն» և հանդես էին գալիս որպես նրանից տարբեր և նրան «խորթ» ինչ-որ բան:

¹⁸ Էնգելս Ֆ., Բնության դիալեկտիկա, Երևան, 1969, էջ 204:

3. Մյուս կողմից՝ բուրժուական հասարակության մեջ մարդկային հարաբերությունների ֆետիշային բնույթի մասին Հեգելի կոռուպցիոն, իրենց դրական խոր բովանդակությամբ հանդերձ, ծայրաստիճան մանվածապատ էին ու անորոշ: Կապիտալիստական օտարումը նույնացնելով մարդու գործունեության առարկայացման հետ ընդհանրապես՝ նա կարծում էր, թե այն հնարավոր կլինի վերացնել ապառաքելայացման շնորհիվ, որն իր հերթին կարող է կատարվել իմացության միջոցով: Մնալով օտարված իրականության շրջանակներում՝ Հեգելը չկարողացավ թողնել մտահայեցողական փիլիսոփայության հողը, որպեսզի իրական հիմքի վրա լուծեր սոցիալական իրականության հակասությունները և գտներ դրանց հաղթահարման ճշմարիտ ուղին: Օտարման վրա խաբսխված բուրժուական հասարակությունը նրա կողմից չէր դիտվում որպես պատմական զարգացման անցողիկ փուլ, հասարակական կազմակերպության ավելի բարձր ձևին անցնելու նախադրու, այլ ներկայանում էր որպես հասարակական միակ համապարփակ իրականություն:

4. Դասակարգային սահմանափակության ու պահպանողականության գծեր է կրում նաև միջազգային իրավունքի մասին Հեգելի ուսմունքը: Հանդես գալով Կանտի հավերժական խաղաղության և պետությունների ու ժողովուրդների դաշնության մեջ դրա իրականացման գաղափարի դեմ՝ Հեգելը մերժում էր միջազգային անվտանգության երաշխիքների ստեղծման գաղափարը:

Ավելին՝ նա դրական էր վերաբերվում պատերազմներին, խոսում էր դրանց «բարձր կոչման մասին», որի շնորհիվ իբր «պահպանվում է ժողովուրդների բարոյական առողջությունը», որ հաջող պատերազմները թույլ չեն տալիս «ներքին խռովությունների» զարգացում և «ամրապնդում են պետությունը»¹⁹:

5. Հեգելի հումանիզմի թերություններից է նաև նրա ուսմունքում, հատկապես պատմության տեսության մեջ ազգայնական նախապաշարմունքների առկայությունը՝ քամահրական վերաբերմունքը արևելյան ժողովուրդների նկատմամբ, գերմանական ժողովուրդների փառաբանումը:

6. Պատմական օրինաչափության ըմբռնման ու գնահատման հարցում Հեգելը անհետևողական էր ու հակասական: Մի կողմից՝ նա պաշտպանում էր օբյեկտիվ օրինաչափության գաղափարը, որն իր համար ճանապարհ է հարթում՝ անկախ առանձին անհատների ցանկությունից, մյուս կողմից՝ առաջ քաշում դրա խեղաթյուրված արտացոլումը հանդիսացող այսպես կոչված «համաշխարհային բանականության խորամանկությունների մասին» ուսմունքը, ըստ որի

¹⁹ Տե՛ս Гегель, Соч., т. 7, стр. 334:

համաշխարհային բանականությունն օգտվում է անհատական շահերից ու կրքերից՝ իր նպատակներին հասնելու համար:

7. Հեգելի փիլիսոփայությունը յուրօրինակ ձևով արտացոլում էր Գերմանիայի զարգացման հակասական բնույթը բուրժուական հեղափոխության նախօրյակին, գերմանական բուրժուազիայի երկակի բնույթը, բուրժուազիա, որի գաղափարախոսն էր Հեգելը: Այստեղից էլ՝ մի կողմից նրա փիլիսոփայության առաջադիմական և նույնիսկ հեղափոխական միտումները՝ որպես Գերմանիայում բուրժուական հեղափոխության գաղափարական նախապատրաստության արտահայտություն, իսկ մյուս կողմից՝ պահպանողական և հետադիմական գաղափարները որպես արդյունք գերմանական բուրժուազիայի անհետևողականության ու վախկոտության, ռեակցիոն յունկերության հետ կոմպրոմիսների մեջ մտնելու նրա հակման: Այդ երկվությունն իր արտահայտությունն է գտել նաև մարդու պրոբլեմի նրա մեկնաբանման հարցերում:

Հեգելի աշխարհայացքը, որքան էլ լայն ու ընդգրկուն, վերջին հաշվով իր ապրած պատմական դարաշրջանի արդյունք էր, այդ դարաշրջանի տեսական-փիլիսոփայական ընդհանրացված արտացոլումը: Նրա փիլիսոփայությունը տառապում էր ներքին խոր հակասություններով, որն արտահայտվում էր ամենից առաջ նրա մեթոդի և սիստեմի միջև եղած սուր խզման, առաջադիմականի ու պահպանողականի զուգակցման մեջ:

Սակայն իր հակասականությամբ ու թերություններով հանդերձ՝ մարդու մասին հեգելյան ուսմունքն իր ամբողջության մեջ պատկանում է համաշխարհային փիլիսոփայության ոսկե ֆոնդին և իր արդիականությունը չի կորցրել նաև մեր օրերում:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Հոդվածը նվիրված է մարդու հիմնախնդրի հեգելյան ըմբռնման հետազոտմանը, Հեգելի հումանիստական ժառանգության, նրա բնորոշ առանձնահատկությունների նրա վերլուծությանն ու իմաստավորմանը, այդ ժառանգության արդի իմաստի բացահայտմանը: Հոդվածում քննական անդրադարձ է կատարվել նաև Հեգելի հումանիզմի պատմական սահմանափակություններին ու թերություններին:

Հոդվածը կարող է նպաստել մարդու հիմնախնդրի տարբեր տեսանկյունների ուսումնասիրությանը, այդ հիմնախնդրի առավել ամբողջական հետազոտությանը, նոր հազարամյակի հումանիստական հայեցակարգի մշակմանը:

Հիմնաբառեր. Հեգել, փիլիսոփայություն, մարդու հիմնախնդիր, բացարձակ ոգի, օտարում, ազատությունը որպես իդեալ

ГЕГЕЛЕВСКОЕ ПОНИМАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЧЕЛОВЕКА

Асатрян Григорий

доктор философских наук, Северный университет

Статья посвящена исследованию гегелевского понимания проблемы человека, анализу и осмыслению гуманистического наследия Гегеля и его специфических особенностей, выявлению современного смысла этого наследия. В статье критическому анализу подвергаются также исторические ограниченности и недостатки гуманизма Гегеля.

Статья может способствовать изучению различных аспектов проблемы человека, более целостному ее исследованию, разработке гуманистической концепции нового тысячелетия.

Ключевые слова: Гегель, философия, проблема человека, гуманизм, абсолютный дух, отчуждение, свобода как идеал

HEGEL'S UNDERSTANDING OF HUMAN PROBLEMS

Asatryan Grigory

Doctor of Philosophy, Northern University

The article is devoted to the study of Hegel's understanding of the problem of human, analysis and comprehension of Hegel's humanistic heritage, consideration of the characteristic features of this heritage. The article also critically analyzes the historical limitations and shortcomings of Hegel's humanism.

Keywords: Hegel, philosophy, the problem of man, absolute spirit, alienation, freedom as an ideal.

Ներկայացվել է՝ 09.03.2021 թ.

Ընդունվել է՝ 27.04.2021 թ.

ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻ ԿԵՆՏԱՓԻԼՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վալերի Միրզոյան

փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, ՀՊՏՀ
valerimirzoyan@yahoo.de

Մինչ Ավետիք Իսահակյանի կենսափիլիսոփայության բովանդակային դիտարկումը հնարավոր չէ շրջանցել մի հարց, որն իսահակյանագիտության մեջ երկարատև քննարկումներ է անցել: Դա հայ բանաստեղծի հայացքների և ստեղծագործության վրա Ֆրիդրիխ Նիցշեի ազդեցության խորության գնահատման հարցն է, ընդ որում տեսակետների գունապնակը լայն է. մի եզրում այն հեղինակներն են, որոնք ընդունում են Նիցշեի անցողիկ կամ էլ սոսկ ռճական բնույթի ազդեցությունը, մյուս եզրում գտնվողները հիմնավորվում են ոչ միայն աշխարհայացքի, այլև որոշ ստեղծագործությունների բովանդակային ընդհանրությունը. այս հեղինակների համար հատկապես գայթակղիչ է Ֆ. Նիցշեի «Այսպես խոսեց Ջրադաշտը» և Ավ. Իսահակյանի «Աբու-Լալա Մահարի» ստեղծագործությունների համեմատությունը²⁰:

Հակիրճ շարադրեմ տեսակետս: Ֆրիդրիխ Նիցշեի պես մտքի տիտանը չէր կարող, իհարկե, որոշ ազդեցություն չթողնել Ավետիք Իսահակյանի փիլիսոփայական աշխարհայացքի ձևավորման վրա, մանավանդ Գերմանիայի համալսարաններում սովորելու ընթացքում. վկայությունը՝ «Հիշատակարան»-ում Նիցշեի անվանն ու մտքերին բազմաթիվ անդրադարձները: Այդուհանդերձ, Վարպետն ինքն է վերջակետ դրել այս հարցին՝ բնութագրելով իր գաղափարական զարգացման ընթացքը. նա նշում է, մասնավորապես, իր հափշտակությունը Բուդդայով, Շոպենհաուերով, Նիցշեով, հոռետեսության և անիշխանական փիլիսոփայական ուսմունքներով. «Ինձ ոգևորում էր Նիցշեի բողոքող, ընդվզող ոգին: Տիրող հասարակության կաշկանդումներից մարդուն ձերբազատելու ձգտումն

²⁰ Տե՛ս Լ. Հախվերդյան, Իսահակյանի կյանքն ու գործը, Եր., 1974, Ար. Ինճիկյան, Ավ. Իսահակյան, Եր., 1977, Ալ. Մուշեղյան, Ավետիք Իսահակյան: Վաղ տարիներ. 1875–1898, Մ. Զաքարյան, Իսահակյանի «Հիշատակարանը», Եր., 1999, Ավիկ Իսահակյան, Ավետիք Իսահակյան: Գիտական կենսագրություն, գիրք 1, 1875–1900, Եր., 2000, Յու. Հովսեփյան, Նիցշեի ազդեցությունը Իսահակյանի աշխարհայացքի ձևավորման և ստեղծագործության վրա // «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», 2013, № 2, էջ 118–132 :

էի տեսնում նրա մեջ: Բայց ավելի շատ ինձ գրավում էր Նիցշեի լակոնիկ, աֆորիստիկ, կոտ ոճը: Հետո տեսա, որ նրա փիլիսոփայությունը խորթ է իմ հոգուն.... Հերոսների պաշտամունք ես էլ ունեմ, բայց Նիցշեի գերմարդու դաժանությունը չեմ ընդունում: Նիցշեն իմ մեջ արմատ չձգեց. նա դաժանության փիլիսոփան է»²¹:

Համաձայնեմք, որ Ավետիք Իսահակյանն իսկապես սպառնիչ բնութագրել է թե՛ Նիցշեի փիլիսոփայության էության իր ըմբռնումը, և թե՛ գերմանացի մտածողի հետ իր հոգեհարազատության չափը: Այլ բան է «երրորդ կողմի» մեկնաբանությունը: Արդ, մեջբերվածը մեկնաբանել այնպես, թե իբր Իսահակյանը ճշգրիտ չի արտահայտվել, կաշկանդված է եղել, կամ էլ անկեղծ չի եղել²², ըստ իս, բնավ համոզիչ չէ: Հավելեմ ես մի փաստարկ: Ինչպես հայտնի է, Իսահակյանն ինքը համարել է, որ «Ուստա Կարո» վեպն ավելի արժեքավոր է, քան «Աբու-Լալա Մահարի» պոեմը²³, ընդ որում նա նաև ընդունում էր տարածված այն կարծիքը, թե այդ վեպը նման է «Դոն Զիշոտ»-ին: Արդ, հիմք ունե՞նք նաև Միգել Սերվանտեսի ազդեցությունից խոսելու:

Լիովին համաձայնելով, թե հայ հեղինակների աշխարհայացքային և գեղարվեստական զարգացման վրա առհասարակ ամեն տեսակի ազդեցություններ չեն ունեցել «վատ ավանդույթ» է²⁴, միննայն ժամանակ մյուս ծայրահեղությունն էլ, թերևս, չարժե վերածել մեկ այլ ավանդույթի: Ավետիք Իսահակյանը համաշխարհային մակարդակի բանաստեղծ է, բայց՝ նա բնաշխարհիկ հեղինակ է, հայրենաշունչ ստեղծագործող, մինչև ուղնուծուծը հայկական երևույթ, հայկականության ընդոճին արգասիք, և հենց հայկականության հիմքով էլ մեծ մտածողն իր գեղարվեստական և գաղափարական զարգացման ընթացքում յուրացրել, ներքնայնացրել է արտաքին ամեն մի «ազդեցություն»:

Արդ, ինչպես հայտնի է, փիլիսոփայելու սկիզբը զարմանքն է. մարդը զարմանում է, սկսում է փիլիսոփայել (բառի ստույգ, ոչ թե մակերեսային-

²¹ Ար. Ինճիկյան, Ավ. Իսահակյան, էջ 229:

²² Տե՛ս Յու. Հովականյան, Նիցշեի ազդեցությունը Իսահակյանի աշխարհայացքի ձևավորման և ստեղծագործության վրա, էջ 126–127:

²³ Տե՛ս **Ավիկ Իսահակյան**, Կյանքի գիրքը («Ուստա Կարո» վեպի ստեղծագործական պատմությունից) // **Ավ. Իսահակյան**, Ուստա Կարո, Եր., 2000, էջ 289:

²⁴ «Մեր մշակույթի և, հատկապես, գրականագիտության մեջ ձևավորվել է, մեր կարծիքով, մի վատ ավանդույթ, ըստ որի հնարավորինս մերժվում են հայ հեղինակների և մշակույթի կրած ազդեցությունները, մանավանդ, եթե խոսքը օտար հեղինակների ազդեցությունների մասին է՝ անկախ նրանց մեծությունից: Այդ ավանդույթին հարազատ են մնում նաև իսահակյանագետները» (Յու. Հովականյան, Նիցշեի ազդեցությունը Իսահակյանի աշխարհայացքի ձևավորման և ստեղծագործության վրա, էջ 122):

գոեհկացված իմաստով) հիմնականում անսպասելի, անսովոր պատկերի բախվելիս, իմացական կամ զգայական աններդաշնակության պահեր ապրելիս: Ահավասիկ, երբ տողերիս հեղինակին հարկ է լինում ուսանողներին բացատրելու, թե ի՞նչ է «փիլիսոփայությունը» և ի՞նչ է նշանակում «փիլիսոփայել», ապա լավագույն սկիզբը Ավետիք Իսահակյանի հետևյալ քայական է լինում.

*«Տիեզերքն այս անսահման
Իր ծանրությամբ ահագին
Կախված է սոսկ մի մագից,
Եվ այդ մագն է իմ հոգին»²⁵:*

Համեմատենք «փիլիսոփայության» ընդունված սահմանման հետ՝ «գիտություն բնության, հասարակության և մարդկային մտածողության առավել ընդհանուր օրենքների մասին». սա սխալ սահմանում չէ, իհարկե, բայց չի զարմացնում, չի հուզում, չի ցնցում՝ ի տարբերություն մեջբերված քայակի: Եվ նկատի ունենանք, որ 1932 թ. գրված այդ խորախորհուրդ քայակը միակը չէ Ավ. Իսահակյանի հայացքների աշխարհում: Այնպես որ, թեպետ, ի տարբերություն Հովհաննես Թումանյանի, նա հատկապես չի առանձնացրել իր քայակները՝ որպես փիլիսոփայական ժանր, նաև ինքն իր մասին որոշակիորեն չի ասում, թե, ասենք, աստիճանաբար հակվում է դեպի փիլիսոփայությունը²⁶, սակայն իր մեծ գրչակցի և համախոհի պես մեզ ուղղորդում է դեպի փիլիսոփայական դատողություններ:

Ավետիք Իսահակյանի մտածելակերպն է էապես փիլիսոփայական. կենսական ամեն մի երևույթի ընկալումն ու հուզական արտապատկերումը ներքնապես ուղղված են դեպի համընդգրկուն ամփոփում և իմաստավորում: Պատահական չէ, որ առօրյա կյանքի թմբիրի մեջ գտնվող, առտնին հոգսերի ձեռքը տառապող մարդուն Ավետիք Իսահակյանը պարբերաբար հորդորում է աչքերը վեր հառել, հիանալ աստղերի աստվածային գեղեցկությամբ. այսկերպ բանաստեղծը հուշում է ճշմարիտ փիլիսոփայության ուղին, մարդու կյանքի իմաստավորման սկիզբը. զարմանք-հիացմունքն է փիլիսոփայելու ազդակը, խորհրդածությունների սկիզբը.

*«Երկինքն հիասքանչ, շրթեղ, լուսալից,
Հոգիս արթնացուց լրություն երգով.
Եվ այս տաղտուկից, կյանքի անձուկից*

²⁵ Ավ. Իսահակյան, «Տիեզերքն այս անսահման» // Երկեր, Եր.: Սովետ. գրող, 1987, էջ 185:

²⁶ Տե՛ս Վ. Միրզոյան, Հովհաննես Թումանյանի կենսափիլիսոփայությունը, Եր., 2019:

Թափ առավ հոգիս երագ-թներով»²⁷:

Բնության հրաշալիքները ոչ միայն ինքնին ունակ են մարդուն ազդակելու դեպի ընդգրկուն խորհրդածություններ կյանքի իմաստի շուրջ, այլև հուշում են այդ հավիտենական հարցի պատասխանը՝ ամենից առաջ՝ մարդու և բնության ներքին կապի ըմբռնման անհրաժեշտությունը: Ոչ թե սուսկ հիանալ բնությամբ, այլ նաև խորհել մարդու և բնական աշխարհի միասնականության մասին: Բնությունն է մեր արարիչը և նաև մեր վերջնական հանգրվանը: Բնապաշտ փիլիսոփայի հավատամքի անկեղծ խոստովանություն է Ավետիք Իսահակյանի աղոթքը.

*Միտքս ահա՝ դատարկ անոթ,
Լցրու նրան, ո՛վ բնություն,
Քո ուժերով, քո գործությամբ,
Իմաստությամբ ստեղծագործ:
Սրտիս խորքով հավատում եմ
Քո գերասքանչ հրաշքներին,
Անհունության, հավերժության,
Իմաստության քո անսահման,
Ո՛վ բնություն աստվածային»²⁸:*

Տիեզերական անըմբռնելի և աննկարագրելի խորությունների մեջ մարդու կյանքն առաջին հայացքից թվում է, իսկապես, մի աննշան հյուլե, «փոշի փոշու մեջ», բայց չէ՞ որ մեզ տրված է նաև բանականության մեծագույն պարզևր, սեփական կեցությունը իմաստավորելու հնարավորությունը: Եվ խորագգաց բանաստեղծը հորդորում է փիլիսոփայող մարդուն խորասուզվել բնության գաղտնիքների մեջ, ամեն ինչ ընդգրկել և ամեն ինչի հետ միաձուլվել.

*«...Տիեզերքը մեծ՝ լցվում է ինձնով,
Մեկ եմ զգում ինձ երկրի, երկնի հետ»²⁹:*

Բնության ներդաշնակությունը բանաստեղծին հուշում է անհատական և հանրային կյանքի ներդաշնակ կազմակերպման հնարավորության մասին: Իսկապես, եթե բնության մեջ եղած պայքարը, հակասական ուժերի բախումը ի վերջո չեն հանգեցնում կործանման, այլ ապահովում են հարատև նորոգում, վերածնունդ, ապա ինչո՞ւ հանրային կյանքը չի կարող կառուցակարգվել նման կերպ: «Թո՛ղ լինի մեր կյանքը հարանման բնության կյանքին՝ մենք լանք ու ժպտանք, մրրկվենք ու մեղմանանք, երգենք ու լսենք, եփվենք ու քնենք, սիրենք ու տանջվենք,

²⁷ Ավ. Իսահակյան, «Երկինքն հիասքանչ, շրթեղ, լուսավից...» // Երկեր, Եր.: Սովետ. գրող, 1987, էջ 107:

²⁸ Ավ. Իսահակյան, Իմ աղոթքը // Երկեր, Եր.: Սովետ. գրող, 1987, էջ 92–93:

²⁹ Ավ. Իսահակյան, «Անմահ արևի վառ գգվանքի տակ...» // Երկեր, Եր.: Սովետ. գրող, 1987, էջ 126:

կովենք ու վիրավորվենք, միայն թո՛ղ ոգևորություն լինի, այդ կրակը, այդ բոցը, այդ շունչը մեր սիրտը դորդացնե, շաչե-շառաչե թող մեր սիրտը»³⁰:

«Բնություն–հասարակություն» հարաբերակցության նման ըմբռնումը որոշակիացվում է նաև «երկրագունդ–մարդկություն» փոխհարաբերության օրինակով՝ փիլիսոփայական խորիմաստ պատկերի ձևով. «Ո՞վ է ասում, թե երկիրը չնչին բան է, մարդկությունը՝ նույնպես չնչին. ո՛չ, հազար անգամ ո՛չ: Երկրագունդը թեև տարածության մեջ մի հյուլ է, բայց նա գեղեցիկ է, վեհ, խորհրդավոր, իսկ մարդկությունը՝ նա թեև թշվառ է, անբախտ, դատապարտված է մահվան, ամեն մի բույսն նրա կյանքը վտանգի մեջ է, բայց նա է բնության, տիեզերքի փառքը, միտքը, իմաստը, հոգին, լեզուն, սիրտը, զգացմունքը, երգը, վիշտը, ուղեղը, զանգը, հոգին. նա՛ է Տիեզերական զանգի լեզուն»³¹: Իսկ նման ձևակերպմամբ երկրագնդում բանական կյանքի պահպանման համար մարդու և մարդկության պատասխանատվությունը ստացել է համատիեզերական ընդգրկում: Մարդը ոչ միայն բնության մեծագույն ստեղծագործությունն է, այլև նույն այդ բնության և մանավանդ բանականության ոլորտի հիմնական պահապանը:

Մարդկային կյանքը մեծագույն պարզ է՝ Աստծուց կամ բնությունից: Եվ կյանքը ստանալով որպես պարզ, աշխարհ գալով՝ մենք հնարավորություն ենք ունենում վայելելու այդ հեքիաթ-աշխարհը՝ «անսկիզբ, անվերջ, հրաշք դյուխական»: Բայց, ավա՛ղ, մեզանից շատերն այդպես էլ չեն ընկալում իրենց համար հյուսված այդ շքեղ հեքիաթը, դեռ ավելին՝ ոչ միայն իրենք չեն վայելում, այլև զրկում են կենսական շիտակ վայելքից «մի բուռ լավերին», քանզի իրենց վարքուբարքով ապականում են, պղծում, աշխարհը դարձնում իսկական դժոխք: Եվ Ավետիք Իսահակյանը անողոք բնութագրումներով տալիս է «տխեղծ մարդու» ամբողջական պատկերը.

«Աղքատության մեջ՝ քծնի, վաճառվող, թշվառության մեջ՝ վախկոտ, դավաճան,

Հարստության մեջ՝ լկտի, չարախինդ, և՛ վրիժառու, և՛ ամբարտավան»³²:

Հեռանալ մարդկանց ապականված միջավայրից դեպի անապատի խորքերը՝ մտածող և տառապող մարդու ինքնական ընտրությունն է: Անշուշտ, դյուրին չէ հրաժեշտ տալ անցյալ կյանքին, առավել ևս ինքն իրեն խոստովանել, թե «աստում եմ, ինչ որ սիրել եմ առաջ, ինչ որ տեսել

³⁰ Ավ. Իսահակյան, Հիշատակարան / Տեքստի պատրաստումը և ծանոթագրությունները Արամ Ինճիկյանի, Եր.: Սովետ. գրող, 1977, էջ 72–73:

³¹ Ավ. Իսահակյան, Հիշատակարան, էջ 267–268:

³² Ավ. Իսահակյան, Աբու-Լալա Մահարի // Երկեր, Եր.: Սովետ. գրող, 1987, էջ 249:

եմ մարդկային հոգում³³։ Իրականության և իրական մարդկանց համակեցության բոլոր դրսևորումների մերժում՝ ա՛յս ճանապարհին է ընտրում Աբու-Լալա Մահարին, նույն ինքը՝ Ավետիք Իսահակյանը³⁴։ Վերջինիս կյանքն արդեն այնքան դառնություն էր պատճառել թե՛ անձնապես (ցարական ոստիկանության հսկողություն, անհիմն դատական մեղադրանք, բանտարկություն, արքայ, կենսական անապահովություն, հիվանդություններ, վտարանդի դառնալու անխուսափելիություն), և թե՛ հանրային, ազգային կյանքի առումով (հայկական դպրոցների փակում, ազգային և սոցիալական անարդարություն, աշխատավոր ժողովրդի ծանր վիճակ, Արևմտյան Հայաստանում հայերի հալածանքներ), որ նրա զայրույթը, անտարակույս, միանգամայն ընդոծին էր, բնավ կարիք չունեին նմանակելու մեկ ուրիշին կամ ինչ-որ բան վերցնելու Ֆ. Նիցշեի «գերմարդուց»³⁵։ Եվ բնավ դա չէր Իսահակյանի պատկերացրած «գերմարդը»։ մինչ 1909 թ. արարված պոեմը (մի շնչով, ընդամենը երեք օրում. ասել է, թե՛ ասելիքը կուտակվել, հասունացել էր)՝ արաբ բանաստեղծի կերպարի հետ ինքնանույնացման հիմքով և մարդկանց հասարակության էկզիստենցիալ մերժման հանճարեղ պատկերի ստեղծումը, ավելի վաղ, 1902 թ. արդեն նա իր սեփական, ավարտուն ըմբռնումն ուներ հերոսի և զանգվածի փոխհարաբերության, հատկապես իրական հերոսի առաքելության մասին։ Գաղափարանվեր, գործունակ, աշխարհը վերափոխող, պայքարող մարդու տեսակն այլ է. տեսնելով նույնիսկ կախաղանի ուրվականը՝ Ավ. Իսահակյանի հերոսը չի ընկրկում, նույնիսկ հասկանալով սեփական խոսքի հասցեատիրոջ՝ «թշվառ և ունայն» ամբոխի հոգեվիճակը, այդ հերոսը գաղափարի աննկուն զինվոր է, և այդ գաղափարն ուզում է հասցնել մարդկանց հոգուն ու մտքին.

*«Եվ խոսքըս մուրճ էր, և խոսքըս՝ հրդեհ,
Ես փշրում էի սրտերը մարդկանց.
Եվ խոսքըս մուրճ էր, և խոսքըս՝ հրդեհ
Ես այրում էի սրտերը մարդկանց»³⁶:*

³³ Ավ. Իսահակյան, Աբու-Լալա Մահարի, էջ 234:

³⁴ «..... Այնտեղ ես եմ, ուրիշ ոչ ոք, միայն դա ուրիշի վերաբերուի տակ» («Ավետիք Իսահակյանի նամակները» / Կազմ.՝ Ա. Ավետիսյան, Եր.: Երևանի պետական համալս. հրատ., 2016, էջ 66): «Այդպես եմ և ես, որպես Աբու-Լալա Մահարի» (Ավ. Իսահակյան, Հիշատակարան, էջ 372):

³⁵ «Եթե նրա մեջ կա ինչ-որ բան նիցշեական ուժեղ անհատից՝ «գերմարդուց», ապա դա այն տիեզերական հանդգնությունն է, որով նա ժխտելով ժխտում է նաև ընկեր ու բարեկամ.....» (Լ. Հախվերդյան, Իսահակյանի կյանքն ու գործը, էջ 84):

³⁶ **Ավ. Իսահակյան**, «Հոգիս մըռայլ էր մըրրիկի նըման.....» // Երկեր, Եր.: Սովետ. գրող, 1987, էջ 83:

Գրողի ստեղծագործության մեջ, այսպիսով, արտացոլվել են նրա անձնական կյանքի, հայության վիճակի, պետության վարած քաղաքականության, տնտեսական փոխհարաբերությունների, գրական աշխարհի ամենատարբեր երևույթները: Պարզ է, որ կյանքի տարբեր պահերին արտաքին աշխարհի իրադարձությունների անձնային արձագանքը տարբեր է լինում, նաև՝ հետադարձ կերպով ազդում է ստեղծագործողի աշխարհագրացողության վրա: Բայց վերջինիս միջուկը, մարդու խորքային «ես»-ը գրեթե անփոփոխ է լինում: Ահա եթե հանրագումարի բերենք Ավ. Իսահակյանի կենսափիլիսոփայությունը, ապա առավել սեղմ և տպավորիչ արդեն արտահայտված է 1894 թ. Լայպցիգում գրված մի բանաստեղծության մեջ.

*«Կենսական ծովի հույզերի միջին
Ես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր.
Կայծակն է զարկում իմ վեա ճակատին,
Ես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:
Հողմ ու փոթորիկ շուրջըս են հածում,
Ես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:
Գոռ ալիքները կուրծքս են ծեծում,
Ես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:
Ինձնի՛ց բռնեցեք, խորտակվող մարդիկ,
Ես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր,
Ձեր խարխախները ոտքիս տակ ձգեք,
Ես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր»³⁷:*

Սա հերոս է, գերմա րդ, թե՛ սովորական մարդ, որը հաղթահարել է ոչ միայն գալիք մահվան վախը, այլև բաց է ներկայի արհավիրքների դեմ-հանդիման, տարերքի փորձությունը վերածում է սեփական կայունության միջոցի: Ամենահաղթ կենսափիլիսոփայության մի պատկեր է մեզ մատուցվում՝ սովորական մարդուց գերմարդ դառնալու գրավիչ ուղին: Եվ մի՞ թե հենց այսպիսին չպիտի լինի իրական հերոսը, մի մարդ, որը պատրաստ է օգնելու այլոց և անվարան հրավիրում է թույլերին, կենսական հույզերի ծովում խորտակվողներին ապավինելու իրեն:

Ավետիք Իսահակյանի «գերմարդը» մտահոգ է մարդկանց համակեցության ստվերոտ կողմերով, տեսնում է անցանկալի շատ բան, ուստի և իր պարտքն է համարում նախազգուշացնելու «Ոգու սովի» անխուսափելի գալստյան վտանգի մասին: Հատկապես նախազգուշացնում է, այլ ոչ թե մարդկանց արհամարհոտ դատապարտում, քանզի վստահ է՝ մարդը ներքնապես, իր էութենական բնութագրով կոչված չէ

³⁷ Ավ. Իսահակյան, «Կենսական ծովի հույզերի միջին...» // Երկեր, Եր.: Սովետ. գրող, 1987, էջ 24:

սոսկ «հափրած որկորով» ապրելու, այլ իսկապես կարոտ է «հըրեղեն խոսքի, վեհ խոսքի»: Ահա թե ինչու այդ բանաստեղծության եզրափակիչ տողերը խոսում են հոգուտ այն բանի, որ մարդ արարածն ի վերջո հասկանալու է ոգեղեն խոսքի արժեքը.

*«Եվ մուրացկի պես փշրանքի համար
Շարավ ու նոթի կանցնեք ծովե ծով...»³⁸:*

Եվ ի՞նչ փառահեղ տողեր է գրում Իսահակյանը, հիրավի տիեզերական ընդգրկման մտքի տեր, իր գորեղ հոգով ամենուր սավառնող, բայց ազգակիցներից երբեք չկտրվող բանաստեղծը, որքա՞ն խորն է ըմբռնել իր մարգարեական առաքելությունը.

*«Ոգու հարության լույսն եմ ձեզ բերում...
Եվ մարգարեի հուրն է իմ կրքոճքում,
Մուրը իմ ձեռքում, բարբառը՝ ազատ.
Եվ ինձ հավիտյան անմահ եմ զգում,
Եվ երկրի վերա քայլերըս հաստատ...»³⁹*

Իհարկե, Ավետիք Իսահակյան գրողը կարող է հանճարեղորեն կերպարանափոխվել, և արաբ բանաստեղծի դերում իսպառ դատապարտել ու արմատապես մերժել մարդուն և մարդկային կյանքը, բայց Իսահակյան մարդը չէր կարող իրական կյանքում չտեսնել և արժանին չհատուցել իր հանդիպած արժանահարգ մարդկանց, նրանց, ովքեր իրենց կենսակերպով պատիվ են բերում մարդկային ցեղին, դրանով իսկ լիուլի հակադարձում հոռետեսության փիլիսոփայությանը: Մի թե այդպիսի հերոս չէ Շաքրո Վալիշվիլին, հարստահարված ժողովրդի շահերի անձնվեր պաշտպանը, ազատության դրոշակակիր⁴⁰: Որքա՞ն ջերմորեն է Ավ. Իսահակյանը պատկերում ծերունի գարիբալդիականին, որքա՞ն խորն է հասկանում նրա հոգին և սրտալից խոստովանությունը. «Ա՛խ, ինչքա՞ն լավ է, վեհ է կռվել հայրենիքի համար լավ ընկերների հետ մեկտեղ, մեռնել հայրենիքի համար լավ ընկերների գրկում...»⁴¹: Երկրորդ աշխարհամարտում զոհված հայ գորահրամանատարի՝ Սիմոն Զաքիյանին նվիրված ջերմ բանաստեղծության վերջին տողերով Իսահակյանը իմաստավորում է հերոսական մահվան երևույթը.

³⁸ Ավ. Իսահակյան, «Ես ձեզ ասում եմ՝ կըգա Ոգու սով...» // Երկեր, Եր.: Սովետ. գրող, 1987, էջ 89:

³⁹ Ավ. Իսահակյան, «Լըսում եմ դողանջն տիեզերական...» // Երկեր, Եր.: Սովետ. գրող, 1987, էջ 87:

⁴⁰ Տե՛ս Ավ. Իսահակյան, Շաքրո Վալիշվիլի // Երկերի լիակատար ժողովածու տասնչորս հատորով, հատ. վեցերորդ, Եր., 2019, էջ 14–18:

⁴¹ Ավ. Իսահակյան, Գարիբալդիականը // Երկերի լիակատար ժողովածու տասնչորս հատորով, հատ. վեցերորդ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտելիք» հրատարակչություն, 2019, էջ 21:

*«Քե՛զ հավերժ փառք... հանգչի՛ր խաղաղ ու անդորր.
Նոր հերոսներ կկայծակեն քո հետքով.
Հայաստանը կբողբոջի նորից նոր,
Կգարդարե քո շիրիմը վարդերով»⁴²:*

Իսկ հանճարեղ «Կտակ» բանաստեղծությունը: Սա մի ամբողջ կենսական իմաստություն է, կյանքն արժանավայել ապրելու յուրատեսակ վարքականոն, որ փորձառությամբ իմաստնացած տարեցի հոգատար խրատների ձևով ծավալվում, մատուցվում է պատանուն (մանկիկին): Սա, իհարկե, բավական տարածված հնարք է համաշխարհային գրականության մեջ, սակայն Բսահակյանի բանաստեղծությունը հազվադեպ է ասելիքի նման սեղմությամբ, աֆորիստիկ ոճով: Եվ դարձյալ՝ բանաստեղծը պարզ ու անպաճույճ խոսքով ստիպում է մեզ տեսնել կյանքի պարադոքսները և նաև առաջարկում՝ սեփական կյանքի աշխարհայացքային հիմքը ինքնուրույն ձևակերպել, օրինակ՝ մարդու վարվելակերպի մեջ հուզականի և խելատության հարաբերակցության հարցում:

*«Զգացմունքն է գերիշխանը, խելքը՝ նրա լոկ ծառան.
Բայց դո՛ւ խելքդ վրադ պահի՛ր, ինչպես պողպատ կուռ
վահան»⁴³:*

Եվ կամ հոգու անտրամության, տոկունության, լավատեսության, աներեր ընթացքի իսահակյանական հորդորը. կյանքում, արդարև, ձախողումներն անխուսափելի են, ամենքիս ճանապարհին բազում խոչընդոտներ և խոչընդոտողներ կան, դրանց մի մասը հաղթահարում ենք, մյուսը՝ ոչ: Եվ քանի որ բոլոր տեսակի խաղերում մշտապես հնարավոր չէ հաղթել, ուստի այդ փիլիսոփայությամբ տոգորված՝ կարող ենք ամեն մի խաղի էլ մասնակցել:

*«Խաղերով լի այս աշխարհում խաղդ եթե տանուլ տաս,
Զվարթ եղի՛ր, ու այդպիսով բախտի վրա կըխնդաս»⁴⁴:*

Եվ ո՞ւմ կարող է անտարբեր թողել «ատելու չափ սիրի՛ր մարդկանց» անսպասելի, բայց անվերապահ նրբաբանության հրամայականը. հիրավի, որքան՝ կենսական եռանդ ենք մենք երբեմն գուր մսխում ատելության վրա՝ թողած սիրելու հնարավորությունը:

Ամեն մի հասուն անհատի, իսկ առավել ևս մտավորականի կենսափիլիսոփայության կարևորագույն բաղադրիչներից է ազգայինի և համամարդկայինի հարաբերակցության սեփական ըմբռնումը: Եվրոպայում կրթություն ստացած, այլազգիների մեջ երկար տարիներ

⁴² Ավ. Բսահակյան, Սիրելի հերոս Ս.Գ. Զաքիյանի անմահ հիշատակին // Երկեր, Եր.: Սովետ. գրող, 1987, էջ 198:

⁴³ Ավ. Բսահակյան, Կտակ // Երկեր, Եր.: Սովետ. գրող, 1987, էջ 156:

⁴⁴ Ավ. Բսահակյան, Կտակ, էջ 156:

ապրած Ավետիք Բսահակյանն այդ հարցում ունի միանգամայն հստակ, անսասան դիրքորոշում, այն է՝ «կոսմոպոլիտիզմը ֆայլ է և չոր», քանի որ ամբողջ աշխարհը որպես մարդկության բնակության վայրը և հայրենիքը որակապես տարբեր իրողություններ են: «Մարդ կարող է թափառել աշխարհի ամեն կողմերը, օտար երկրներ, ուրիշ ժողովուրդների մեջ, իբրև ճանապարհորդ, ուսումնասեր և այլն, բայց հայրենիքը՝ այդ նրա տունն է, իր հայրենի, պապական օջախը. ինչպես որ մարդ միայն տանը իրեն լավ է զգում, ազատ է զգում, համարձակ ու ապահով, ու հարազատ, ընտանի, այնպես էլ մարդ իր հայրենիքումն է զգում այդպես, իր հայրենակիցների, իր ընտանիքի մեջ, մոր, հոր, քույր-եղբայրների մեջ»⁴⁵: Ավետիք Բսահակյանի համար սա ոչ թե սոսկ խոսք է եղել, այլ գերագույն արժեք, աշխարհագրություն, և երբ նա հայ հայտնվում է դաժան երկրնտրանքի առջև՝ դրսում հրատարակել իր ամենից երկարատև աշխատանքի պտուղը՝ «Ուստա Կարո» վեպը, թե՛ վերադառնալ հայրենիք՝ 15 տարվա բացակայությունից հետո⁴⁶, վճռում է հոգուտ վերջինի:

1915 թվականի եղեռնը կործանարար եղավ նաև մեծ քնարերգուի համար: Հայրենի եզերքի և հայոց երկնքի, ծառ ու ծաղկի, սիրո և ջահելության, նվիրվածության և հավատարմության երգիչն ահավոր ցնցում ապրեց թուրք գազանների ոճիրից և քրիստոնյա աշխարհի դավադիր անտարբերությունից: Քնարերգությունն ինքնին դարձավ անիմաստ ու անհանդուրժելի: Բնության հրաշալիքների անգուգական երգիչը չի կարողանում ներել նույնիսկ... անմեղ բնությանը. «Կտրեցե՛ք, կտրեցե՛ք թռչունների լեզուները, որոնք հանդգնում են գարնանը երգել մեր մորթված մանուկների անթաղ, ցիր ու ցան ոսկորների վրա, որոնց ծածկել են անգութ, անզգա, անտարբեր, սինքլոր ծաղիկները»⁴⁷:

Բանաստեղծի սիրտն անգոր է տանելու հայոց տառապանքը, արտահայտելու անհուն վիշտը. հիրավի, սա համատիեզերական աղետ է, որն անհնարին է ո՛չ զգալ, ո՛չ ըմբռնել, ո՛չ արտահայտել, ո՛չ, առավել ևս, դիմանալ. «Ինչպե՛ս դիմանալ. հայր տիեզերքից մեծ սիրտ պիտի ունենա, որ կարողանա տիեզերքի չափ այս ցավերին դիմանա...»⁴⁸: Եվ տիեզերական ներդաշնակության քարոզիչը «Հիշատակարանում» ինքն իրեն շիփ-շիտակ խոստովանում է. «Իմ և աշխարհքի մեջ չկա

⁴⁵ Ավ. Բսահակյան, Հիշատակարան, էջ 296–297:

⁴⁶ «Այն ձևով ինչպես ուզում էր ավարտել «Ուստա Կարոն» Բսահակյանը, հնարավոր էր միայն Վենետիկում, այսինքն՝ Եվրոպայում: Եվ եթե այդպես նա հրատարակեր վեպը, իր ետևից այրած կլինեք վերադարձի կամուրջները: Իսկ նա ավելի ուզում էր վերադառնալ հայրենիք... քան թե ավարտած լինեք «Ուստա Կարոն»» (Ավիկ Բսահակյան, Կյանքի գիրքը, էջ 292):

⁴⁷ Ավ. Բսահակյան, Հիշատակարան, էջ 338:

⁴⁸ Ավ. Բսահակյան, Հիշատակարան, էջ 320:

ներդաշնակություն: Մի քացի, մի հարված տամ և գահավիժեմ երկրագունդը անդունդի մեջ՝ իր մորալով, օրենքներով...»⁴⁹:

Եվ բնական է նաև, որ Ավետիք Բասահյան փիլիսոփայական փորձում է հասկանալ ողբերգության պատճառները: Ինքն իրեն, իր ժամանակակիցներին ու մեզ՝ իր հետնորդներին է ուղղում մինչ օրս սպառնալից պատասխան չստացած հիմնական հարցը. «Քեզ ի՞նչ պատահեց, իմ անմահ ժողովուրդ, ինչո՞ւ թողեցիր, որ քո հնձանները երեխաների արյունով լեցվի, հանգչի քո երդի հուրը, խորտակվի քո բերդի դուռը...»⁵⁰:

1915–1916 թվականներին արված այս գրառումները վկայում են, որ Բասահյան քնարերգուն այլևս չի կարող նախկինը լինել, որ փորձ էլ չի անելու այդկերպ արտահայտել հայոց մեծ վիշտը: Բանաստեղծը, կարծեք, գիտակցաբար խեղդում է իր քնարի ձայնը: Սասնա Մհերի պես (պատահական չէ, ուրեմն, «Սասնա Մհեր» պոեմի իսահակյանական մշակումը) քնարերգուն փակվում է ժայռի մեջ, մինչև այն պահը, երբ հայոց դատն արդար լուծում կստանա:

Էապես փոխվում է Ավետիք Բասահյանի մոտեցումը իրողությանը: Մասնավորապես, եթե մինչև 1915 թիվը նրա խոհափիլիսոփայական բնույթի դատողությունների հիմքը համամարդկային է (ցայտուն օրինակն է «Աբու Լալա Մահարին»), ապա դրանից հետո ազգային և ազգայնական հայացքներն են դառնում գերիշխող: Բանաստեղծն արձանագրում է հայերիս բնորոշ միամտությունը, այլասիրությունը, հարևանների խարդավանքներին ամեն անգամ դուրս գալիս դառնալը: Եվ մենք շարունակում ենք աշխարհին մոտենալ վերացական արժեքներով խանդավառ, համամարդկային կարգախոսներին հավատարիմ: Պատժվում ենք չարաչար, բայց դարձյալ դաս չէք առնում: Հենց նման եզրակացության է հանգում Բասահյանը 1922 թվականին. «Դո՛ւ՝ եսապաշտ, նյութապաշտ, եսամոլ, շահամոլ Եվրոպա՛, արյունարբու, խաբեբա, խարդախ... Դո՛ւ՝ իմ ժողովուրդ, սո՛ւրբ, մաքո՛ւր, միամի՛տ ժողովուրդ, զոհ քո հավատքին դեպի մարդը, եղբայրը, մարդկայինը, սերը, ազնվությունը, գուրքը, համամարդկայինը, արդարությունը և վեհ իդեալները... Դու քո ջարդված, ճղակոտոր, հաշմ տեղովդ բարձր ես բոլորից, բոլորից»⁵¹:

Եվ, ուրեմն, դարձյալ չխաբվելու, մյուս ազգերի հետ արդարացի և ազգաշահ փոխհարաբերություններ հաստատելու գլխավոր պայմաններից մեկն ազգային ինքնաճանաչումն է, մի հարցադրում, որին հայոց մեծերը մշտապես անդրադարձել են՝ Միքայել Նալբանդյանը, Ղազարոս Աղայանը, Ռաֆայել Պատկանյանը, Եղիա Տեմիրճիպաշյանը,

⁴⁹ Ավ. Բասահյան, Հիշատակարան, էջ 314:

⁵⁰ Ավ. Բասահյան, Հիշատակարան, էջ 321:

⁵¹ Ավ. Բասահյան, Հիշատակարան, էջ 357:

Ստեփանոս Պալասանյանը, Բաֆֆին, Հովհաննես Թումանյանը, Լևոն Շանթը, Գարեգին Նժդեհը, Հայկ Ասատրյանը... Որքա՛ն ստույգ է ախտորոշում Ավետիք Բասիակյանը մեր աշխարհաքաղաքական վիճակը. «Մենք՝ հայերս, կես-արևելքցի, կես-արևմուտքցի ենք. բայց քրիստոնեությամբ կապված արևմուտքի հետ, և դարերով կոճկել ենք արևելքի հետ, և միշտ դավաճանվել ենք Արևմուտքից...»⁵²: Հույսեր չկապել այլոց հետ, չհավատալ սին խոստումներին, հավատարիմ մնալ սեփական ուղուն. սա՛ է Բասիակյանի մտորումներից ամփոփում-հրամայականը. «Իմ ժողովուրդ, գոտիդ կապի՛ր, և հավատարիմ մնա դու քեզ...»⁵³:

Ավետիք Բասիակյանի ազգայնական խոհերի պսակը հայոց լեզվին նվիրված մտքերն են: Մեծ հայրը լավ է իմացել հայ մնալու պարզ ու մատչելի գաղտնիքը: Դիմելով ամերիկահայերին (1956 թ.)՝ նա հիշեցնում է. «Հայոց լեզուն և տոհմիկ գրականությունը դարերի երկար ընթացքում պահել-պաշտպանել են հայերիս. այժմ էլ մենք պիտի պահպանենք նրանց, որ նրանք էլ այսուհետև, կատարեն իրենց փրկարար դերը»⁵⁴: Ազգային ինքնատիպության, ազգի տոկունության և գալիք բարգավաճման հիմքն ու գլխավոր պայմանը հարազատ լեզվի պահպանումն է ու հզորացումը. սա՛ է անդուլ հիշեցնում Ավ. Բասիակյանը. «Միտե՛ք հայ լեզուն, հայ կուլտուրան, և հայ ժողովուրդը չի կորչի. ազգերը ֆիզիկապես չեն ոչնչանում, ֆիզիկապես նրանց չեն կարող ոչնչացնել. ազգերը ջնջվում են միայն ինքնասպանությամբ»⁵⁵: Որքա՛ն խորն է ըմբռնել հայրենի լեզվի դերը մարդու ամբողջական աշխարհագրությունից մեջ. «Ականջդ օրեցօր, ամեն օր, ամեն ժամ, ամեն վայրկյան լցվում է հայությամբ ու հայերով: Ականջդ միալար հայության մեջն է, հայերենի մեջ: Պառկում ես և լսում ես՝ ծառերը հայերեն են սոսափում, թռչունները հայերեն են ծլվում, առվակները հայերեն են խոխոջում: Ամեն քար ու իր, աստղ ու երկինք հայերեն, հայկական, հայաշունչ»⁵⁶:

Ավետիք Բասիակյանին, բնականաբար, անհանգստացրել է հայոց անմիաբանությունը, հատկապես մտավորականության շրջանում: Այդ մասին է նա 1936 թ. գրել ֆրանսահայ գրող Վահան Մալեգյանին. «Թվում է ինձ՝ անհատական վրեժխնդրությունը մեծ դեր է խաղում, մանավանդ գրական գործիչների մեջ, ու անտաղանդ մարդիկ ստոր միջոցներով

⁵² Ավ. Բասիակյան, Հիշատակարան, էջ 357–358:

⁵³ Ավ. Բասիակյան, Հիշատակարան, էջ 324:

⁵⁴ **Ավ. Բասիակյան**, Ամերիկահայ հայրենակիցներին // Երկեր, Եր.: Սովետ. գրող, 1987, էջ 846:

⁵⁵ **Ավ. Բասիակյան**, Սարիկ Սարյանին // Երկեր, Եր.: Սովետ. գրող, 1987, էջ 841:

⁵⁶ Ավ. Բասիակյան, Հիշատակարան, էջ 380:

հարվածում են տաղանդավորներին: Ցավալի է շատ, որ համերաշխություն չկա հայերիս մեջ, մի պատմական ունակություն, որից չարաչար տուժել ենք: Հույս ունեմ, որ շուտով կիրքը տեղի տա զգաստության, կյանքը մտնի իր հունի մեջ, խաղաղվի հուզված երկիրը, և ստեղծագործ աշխատանքը շարունակվի»⁵⁷: Մեծ ազգասերի, հայոց միաբանության ջատագովի այս խոսքը, կարծում եմ, հարկավոր է պարբերաբար հիշեցնել ինքներս մեզ՝ հանուն խաղաղ և ստեղծագործ աշխատանքի:

Ավարտին էլ հիշեցնեմ գրողի, հեղինակի առաքելության մասին Ավետիք Իսահակյանի ձևակերպումը, որը, ըստ իս, փիլիսոփայող գրողի հավատամքի լավագույն ձևակերպումն է. «Գրելու ու ստեղծելու ասպարեզը պիտի մտնեն այն մարդիկ, որոնք իրենց մեջ մի ուժ, մի պահանջ են զգում գրելու ու ստեղծելու: Գրելու ցանկությունը զուտ, մաքուր ու աբսոլյուտ լինի՝ անկախ նյութական և այլ գծով դիտումներից՝ փող կամ հարգանք ձեռք բերելու ձգտումից: Ո՛չ, գրողը պիտի գրիչ վեր առնե՝ ոգևորված այն խորը մտքով, որ նա անդամահատում է տիեզերքը հավիտենականության համար և ո՛չ թե մարդկանց զվարճության ու զբոսանքի: Պիտի գրել ողջ էությանմբ, գրելու ժամանակ պիտի ապրել՝ ողջ տիեզերքի հետ»⁵⁸:

Վարպետի սեփական կյանքն ու գործը լավագույն հաստատումն են իր իսկ պատվիրանի: Տարիներ առաջ մի առիթով զուսպ ու հակիրճ ձևակերպել է իր «ես»-ի գնահատականը. «Ես ինձ գիտեմ, ես իմ արժեքը գիտեմ, և դա բավարար է»⁵⁹: Հիրավի, Ավետիք Իսահակյանի ասածը մեկ ուրիշի շուրթերին այլ կերպ կհնչեր. միայն հանճարը իրավունք ունի ինքն իրեն այդպես գնահատելու՝ դրանով իսկ իր առջև կյանքի և ստեղծագործության գերագույն պահանջները դնելու: Նման պահանջկոտությունը շիտակ ստեղծագործողի, ազգի հոգևոր զարգացման նվիրյալի լավագույն ինքնաբնութագիրն է. ինչպես խոստովանել է բանաստեղծը իր սրտակից բարեկամներից մեկին, «եթե իրոք իմ հարյուրավոր գրածներից միայն մեկը պիտի ապրի մեր լեզվի մեջ, բավ է. կնշանակե արդարացած է իմ գոյությունը և իմ տագնապները՝ լիովի վճարված»⁶⁰: Եվ, ահավասիկ, մենք՝ մեծ հայորդու ազգակիցներս, հավիտենապես երախտապարտ ենք նրա արարած աշխարհի համար, ուր ամեն անգամ մուտք գործելիս ավելի ենք հագնում հայկականության ոգով, լցվում ազգային արժանապատվությամբ և վստահաբար նայում թե՛

⁵⁷ «Ավետիք Իսահակյանի նամակները» / Կազմ.՝ Ա. Ավետիսյան, Եր.: Երևանի պետական համալս. հրատ., 2016, էջ 289:

⁵⁸ Ավ. Իսահակյան, Հիշատակարան, էջ 600:

⁵⁹ «Ավետիք Իսահակյանի նամակները», էջ 47:

⁶⁰ «Ավետիք Իսահակյանի նամակները», էջ 233:

ամեն մեկիս անհատական կյանքի, թե՛ մեր հավաքականության ապագային:

ԱՍՓՈՓԱԳԻՐ

Հայոց քնարերգության գագաթներից մեկին՝ Ավետիք Իսահակյանին, խորապես բնորոշ է փիլիսոփայական մտածելակերպը. կենսական ամեն մի երևույթի նրա ընկալումն ու հուզական արտապատկերումը մեզ ուղեկցում են դեպի համընդգրկուն ամփոփումներ և իմաստավորում: Ընթերցողին հորդորում է տրտմության և հուսալքության պահերին աչքերը վեր հառել, հիանալ աստղերի աստվածային գեղեցկությամբ. զարմանք-հիացմունքն է փիլիսոփայելու ազդակը, ուստի և մարդու կյանքի իմաստավորման սկիզբը: Իսահակյանի կերտած հերոսը ոչ միայն ինքն է լավատես, այլև մյուսներին է համակում կենսական լավատեսությամբ: Եվ նա ոչ թե արհամարհանքով է նայում մարդկանց թերություններին, այլ պատրաստ է օգնելու նրանց, հրավիրում է ապավինելու իրեն:

Հիմնարաներ. բնություն, տիեզերք, կյանքի իմաստ, լավատեսություն, հերոս, «Աբու Լալա մահարի», «Կտակ», հայրենիք, գրողի հավատամքը

ЖИЗНЕННАЯ ФИЛОСОФИЯ АВЕТИК ИСААКЯНА

Валерий Мирзоян

доктор философских наук, АГЭУ

Одной из вершин армянской лирики – Аветику Исаакяну, присуще истинное философское мышление. Восприятие и эмоциональное выражение им каждого жизненного явления подводит нас к всеобъемлющим обобщениям. В моменты печали и отчаяния поэт призывает читателя поднять глаза вверх, восхищаться божественной красотой звезд. Ведь именно удивление – это побуждение к философствованию, отсюда и начало осмысления человеческой жизни. Созданный Исаакяном герой не только сам полон оптимизма, но и других заряжает всепобеждающей жизненной энергией. И герой этот вовсе не смотрит свысока на недостатки людей, а готов им помочь, предлагает положиться на него.

Ключевые слова: природа, мироздание, смысл жизни, оптимизм, герой, «Абу Лала Маари», «Завещание», родина, кредо писателя

LIFE PHILOSOPHY OF AVETIK ISAHAKYAN

Valeri Mirzoyan

Sc. D. in Philosophy, ASUE

One of the heights of Armenian lyric poetry, Avetik Isahakyan, is inherent in true philosophical thinking. His perception and emotional expression of each life phenomenon leads us to all-encompassing generalizations. In moments of sadness and despair, the poet urges the reader to raise his eyes up, to admire the divine beauty of the stars. After all, it is surprise that is an incentive to philosophizing, hence the beginning of understanding human life. The hero created by Isahakyan is not only full of optimism himself, but also charges others with the all-conquering vital energy. And this hero does not at all look down on the shortcomings of people, but is ready to help them, offers to rely on him.

Key words: nature, cosmos, meaning of life, optimism, hero, "Abu Lala Mahari", "Will", fatherland, credo of a writer

Ներկայացվել է՝ 15.03.2021 թ.

Ընդունվել է՝ 27.04.2021 թ.

ԱԶԳԱՅԻՆ ԲՐԵՆՆԻ ԳԱՂԱՓԱՐԸ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թաթուլ Մանասերյան
տնտեսագիտության դոկտոր, ԵՊՀ
tatoulm@gmail.com

Մշակութային դիվանագիտությունը ոչ միայն քաղաքական, այլև տնտեսական դիվանագիտության կարևորագույն բաղադրիչն է: Անցյալ դարում մշակութային դիվանագիտության նշանակության փորձագիտական ուսումնասիրությունները ժամանակ առ ժամանակ կենտրոնացել են Միացյալ Նահանգների և Սառը պատերազմի վրա՝ հիմք ընդունելով այն մտադրությունը, որ մշակութային դիվանագիտությունը կարող է հանդես գալ որպես արտաքին քաղաքականության առանցքային գործիք՝ Խորհրդային Միությունը ներառելու խաղաղության և անվտանգության առումով Արևմուտքի կամ առանձին վերցրած որևէ երկրի ջանքերում: Այս ամենի արդյունքում, «մշակութային դիվանագիտություն» տերմինը վերածվել էր միակողմանի հասկացության, որը որոշ առումով կապված էր նաև քաղաքական մանիպուլյացիայի և ենթակայության հետ և «տեղավորվել էր» քաղաքական դիվանագիտական փոխգործակցությունների շրջանակներում:

Երրորդ հազարամյակի սկզբին ի հայտ եկան նոր մոտեցումներ, իրականացվեցին նոր ուսումնասիրություններ, որոնց նպատակն է դիտարկել մշակութային դիվանագիտության նշանակությունը ոչ միայն և ոչ այնքան ԱՄՆ-ում կամ «արևմտյան» երկրներում, այլև տարբեր երկրներում, այսինքն՝ այն տարածաշրջաններում, որոնք մինչ այդ անտեսվել են գիտնականների և փորձագետների կողմից՝ Արևելյան և Կենտրոնական Եվրոպա, Ասիա, Միջին Արևելք, անգամ՝ Ավստրալիա, Հարավային Ամերիկա և Աֆրիկա: Ինչպես վկայում են մեր դիտարկումները, այս տարածքներում ուսումնասիրելով մշակութային դիվանագիտությունը, տեղեկատվության և իրականացվող զարգացման ծրագրերի և դրանց գործառնությունների առումով զգալիորեն տարբերվում են մի տարածքից մյուսը՝ կախված պատմական հանգամանքներից և, առավել ևս, ամենակարևորը, ներգրավված անձանց մշակութային մտածելակերպից:

Մշակութային դիվանագիտության գործոնն ուղղակիորեն լուծում է փոխըմբռնման, կայունության և զարգացման փոխկապակցված խնդիրները, և որպես այդպիսին տալիս է հատկապես բեղմնավոր աշխատանքի հուսալի ելակետ:

Ժամանակակից եվրոպական երկրների զարգացման պատմության ուսումնասիրությունը հուշում է, որ տարիների ընթացքում մշակութային դիվանագիտության վերաբերյալ առաջին հիմնարար հրատա-

րակությունները Գիենով-Հելստի և Դոնֆրիդի գործերն են, որոնք խիստ արժեքավոր են ոչ միայն անաչառության և գիտականորեն հիմնավորվածության պատճառներով: Ակադեմիական քննարկումների և անխնա քննադատությունների տեսանկյունից նրանց աշխատանքները անկյունագծորեն հակառակ կարծիքներ դավանող փորձագետների առկայության և գործնական կիրառության տեսանկյունից ոչ այնքան բարենպաստ միջավայրում ակնհայտորեն համարձակություն, ինչպես նաև գիտական քաջություն է պահանջում: Դրա հետ մեկտեղ, նրանք միասին ձեռնարկել են լայնածավալ և խորը ուսումնասիրությունների հավաքածու, որը հավասարապես օգտակար է տարբեր հանրային կառավարման համակարգ ունեցող երկրներում մշակութային դիվանագիտությունն ընկալելու և այն ըստ արժանվույն կիրառելու համար:

Միասին վերցրած, մասնագիտական գրականության մեջ հիշյալ հարցին առնչվող բազմաբնույթ ակնարկները հիշեցնում են մշակութային դիվանագիտությունը հաշվի առնելու կարևորության և հատկապես այն ինստիտուցիոնալ հիմքերի վրա դնելու և զարգացնելու անհրաժեշտության մասին, որը ներառում է ոչ միայն այն երկրները, որոնք ձգտում են վարել արտաքին քաղաքականություն՝ նաև մշակույթի միջոցով օտարերկրյա հասարակությունների, այլև տարբեր հասարակական կազմակերպությունների, երբեմն՝ նաև՝ տարածաշրջանային միությունների ներգրավմամբ: Նման գործընթացում հաճախ կարելի է տեսնել հանրաճանաչ դերասանների, նկարիչների, դասական կամ ժամանակակից երաժշտության տարբեր ոճեր ներկայացնող երգիչների, կոմպոզիտորների, բանաստեղծների կամ գրողների, որոնք հետապնդում են նման նպատակներ:

Համեմատած ավանդական դիվանագիտության գործիքակազմի, մշակութայինն ավելի մատչելի է: Արվեստի տարբեր արտահայտչաձևերն ավելի ընկալելի են, իսկ արվեստի միջոցով մատուցվող բանակաությունը խմելու ջրի կամ սիրված խմիչքի նման հեշտությամբ են ընդունվում: Մշակութային դիվանագիտության մեջ փորձառություն ձեռք բերած անձինք, որպես կանոն, ցույց են տալիս անհավատալի գիտելիքներ քննարկվող թեմաների վերաբերյալ, և արդյունքում՝ տվյալ թեմայի շուրջ բանակցությունները կամ քննարկումները տեղի են ունենում առավել պրոֆեսիոնալ ձևով:

Ունանց կարծիքով մշակութային դիվանագիտությունը կարող է տարբեր լինել, կախված այն հանգամանքից, թե ինչ նպատակներ են դրվում, ովքեր են դրա ներկայացուցիչները, ինչպես նաև այն, թե որ պետությունների շահերին է այն միտված: Այսպես օրինակ, Ջ. Գիենո-Հելստի և Մ. Դոնֆրիդի համոզմամբ, կարևոր է հաշվի առնել հիշատակված գործոնները՝ մշակութային դիվանագիտության կոնկրետ մոդել մշակելիս: Ըստ որում, կարևոր է հաշվի առնել տվյալ երկրի ներուժը, բանակցող երկրների միջև ընկած ֆիզիկական հեռավորությունը,

պատմական և մշակութային առանձնահատկությունները, քաղաքացիական հասարակության ավանդական և ժամանակակից խնդիրները և այլն¹:

Հարկ է նկատել, որ վերջին երկու-երեք տասնամյակում հույժ կարևոր ուսումնասիրություններ են հրապարակվել, մասնավորապես, կաթոլիկների դերի մասին՝ Օստպոլիտիկում կամ էլեկտրոնային, ցանցային, ոչ պետական դիվանագիտության առանձին խնդիրների վերաբերյալ Bensberger Polen-Memorandum համատեքստում, հատկապես, 1966-1970թթ. իրադարձությունների տեսանկյունից, ինչպես նաև միջազգային մրցակցության ու մշակույթի առանձնահատկությունների վերաբերյալ Մերձավոր Արևելքում, Սիրիայում և Լիբանանում՝ Ֆրանսիայի մանդատի ներքո, ինչպես նաև ԱՄՆ մշակութային դիվանագիտության սահմանների մասին Արաբական Մերձավոր Արևելքում, Ճապոնիայում և այլուր, որոնք նորովի են մեկնաբանում մշակութային դիվանագիտությունն իր բազմաթիվ ծալքերով: Այնուամենայնիվ, հետխորհրդային տարածքը պահպանում է իր գրավչությունը և հետաքրքրությունը ոչ միայն քաղաքական և տնտեսական զարգացումների, այլև հենց մշակութային դիվանագիտության իմաստով:

Հետաքրքիր կարծրատիպեր են ձևավորվել խորհրդային մշակույթի վերաբերյալ, մեկնաբանելով այն որպես ընտրովի և կայսրության քաղաքական ու տնտեսական շահերին ծառայող հին ու նոր մշակութային արժեքների հավաքածու: Մինչդեռ հայտնի է, որ բազմաթիվ հանրապետություններ այդ պատմական ժամանակահատվածում հնարավորություն ստացան ձևավորելու ոչ միայն «ձևով՝ սոցիալիստական, բովանդակությամբ՝ ազգային» ուղղություններ, այլև պարարտ հող ստեղծվեց ընդունված շրջանակներում չտեղավորվող մշակույթի ներկայացուցիչների դրսևորման՝ այլախոհների արվեստի համար, ինչը նույնպես յուրօրինակ մշակութային դիվանագիտական ցանց ձևավորեց աշխարհով մեկ: Նրանց, որպես կանոն, ճանաչեցին և գնահատեցին իրենց երկրային կյանքից և խորհրդային կայսրության փլուզումից հետո միայն: Ձևավորվեց, մեր համոզմամբ, այլընտրանքային մշակութային դիվանագիտության նոր ուղղություն, որի վառ ներկայացուցիչներից էին Ս. Փարաջանովը, Ա. Տարկովսկին, Մ. Բուլգակովը և ուրիշներ: Հենց նման գործիչների շնորհիվ նրանց հայրենիքն ավելի ճանաչելի և սիրելի դարձավ աշխարհի ժողովուրդների համար: Հետևաբար, Խորհրդային Միության մշակութային հարաբերությունները և արտաքին քաղաքականության, խորհրդային սոցիալիզմն Արևմուտքին վաճառելու հարցերը, Արևելյան Եվրոպայում մշակութային դիվանագիտության և կոմունիստական երկրներում արևմտյան մշակութային գործունեության

¹ Searching for a cultural diplomacy, Edited by Jessica C. E. Gienow-Hecht and Mark C. Donfried, (2013), Berghahn, New York - Oxford, pp. 17-29.

արձագանքների խնդիրները պահպանում են իրենց արդիականությունն ու օգտակարությունը նաև այսօր:

Առանձին դեպքերում մշակութային դիվանագիտությունը ճանաչելի է դարձնում ոչ միայն տվյալ ազգի, երկրի մշակույթը. այն դառնում է ուսանելի օրինակ քաղաքական, պետական գործիչների համար:

Case study. Մի առիթով Վ. Շմիրովը նշել է, որ Փարաջանովն ապացուցեց, որ հնարավոր է լինել բացարձակապես ազատ մարդ անգամ խորհրդային պայմաններում: Միայն այս արտահայտությունը բավական է, որ ազատամիտ մարդիկ փնտրեն Հայաստանն աշխարհի քարտեզի վրա, իսկ նրանք, ովքեր դա գիտեն, հետաքրքրվեն այսօրվա Հայաստանով: Պատմական առումով բավական հարուստ բարեկամական, իսկ ներկայումս քաղաքական առումով փոքր-ինչ զգայուն հարաբերություններ ունեցող Ուկրաինային և Հայաստանին սերտորեն կապում է ոչ միայն քրիստոնեության ընդունումն ու իշխանուհի Աննայի կերպարը, ով իր ողջ կյանքով դարձավ հայ-ուկրաինական բարեկամության խորհրդանիշ, այլև քսաներորդ դարում հայերին, ուկրաինացիներին և նրանց միջոցով բազմաթիվ ժողովուրդների մշակույթները կամրջող և այդ մշակույթներին հոգեհարազատ Սերգեյ Փարաջանովը:

Բավական է ծանոթանալ ճանաչված հեղինակությունների արտահայտություններին՝ հասկանալու, որ ժամանակի ընթացքում ծնվում են համամարդկային բացարձակ արժեքներ, որոնք միայն ծագումով են ազգային: Դրանք վերածվում են բոլորի համար հասկանալի մշակութային լեզվի, որով կարելի է արտահայտել ցանկացած միտք ու տրամադրություն, և որը, բնականաբար, թարգմանչի կարիք չունի: Հենց այս առումով ավելի դյուրին է դառնում մշակութային դիվանագիտությունը, որը լրացուցիչ բացատրություններ ու մեկնաբանություններ չի պահանջում: Այն իր համամարդկային ընկալմամբ էլ հենց կարող է ծառայել միայն համամարդկային արժեքների խաղաղության, բարեկամության, համագործակցության և այլն: Ահա թե ինչպես արտահայտվել համաշխարհային մեծության արվեստ գործիչները՝ Ս. Փարաջանովի մասին:

Անդրեյ Տարկովսկի. «կինոյի պատմության մեջ հանճարներ քիչ կան, նրանցից են Բրեսոնը, Միդգոգուտին, Դովժենկոն, Փարաջանովը, Բունյուելը...»:

Քաթրին Դենյով. «բոլոր ժամանակների և ազգերի ամենահանճարեղ ռեժիսորը»:

Բելլա Ախմադովինա. «օրվա չար մթնոլորտը հասու չէր նրա բնությանը: Չնայած դրան, նա դարձավ ամենահալածված և

հետապնդվող արվեստագետը: Այդ ժամանակների նախախնամությունն էր: Նա մեղավոր էր, որովհետև ազատ էր»: *Տոնինո Գուերա*. «Փարաջանովին ինձ կապում է մեկ հանդիպում: Մեկը՝ ոչ թվական իմաստով: Ցանկացած հանդիպում նրա հետ ինձ համար հերթական նոր ծանոթություն էր: Նրա կախարդական ներկայությունը զգացել եմ ամենուր՝ տանը, Իտալիայում, Մոսկվայում ու Թբիլիսիում: Ես շնչում էի նրա հեքիաթների կախարդանքով»:

Վլադիմիր Գաբբե. «Սերգեյ Փարաջանովը պատկանում էր հազվագյուտ մարդկային տիպին՝ խաղացող մարդուն: Ֆիլմերը, կոլաժները, սցենարները և վարպետի նամակները անվերջանալի խաղ են առարկաների, պատկերների, ներկերի, տիկնիկների, դիմակների, առասպելների, մահվան մասին ... Մի բանաստեղծ մեկ անգամ ասում էր. «Ինձ համար ամեն տեսակ նյութականը կախարդական է»: Հավանաբար, այս ինտուիցիան աճում էր փայլուն հայ տղայի մեջ: Փարաջանովը իր շրջապատողների համար փիլիսոփայական քարի պես մի բան էր՝ մի նյութ, որը այն ամենը, ինչ դիպչում է նրան, կատարելության է վերածում»: Հատկանշական է, որ այսօր էլ Ս.Փարաջանովի անգնահատելի ժառանգության մասունքներն ամբարվել են Երևանում և Կիևում (Parajanov-ART АОК-Украина)՝ հիացմունք պատճառելով ամենատարբեր ժողովուրդների ներկայացուցիչների:

Ու եթե Երևանում Ս.Փարաջանովի տուն-թանգարանում դա արդյունք է պետության որոշակի հոգածության, ներառյալ՝ Զ.Սարգսյանի նվիրական աշխատանքի, ապա Կիևում արդեն քառորդ դար է այդ ամենն արվում է առանց որևէ պետական ֆինանսական և կազմակերպական աջակցության՝ բացառապես տեղի հայ համայնքի ներկայացուցիչների շնորհիվ: Ուկրաինայի նշանավոր հայերի Ռոման Բալայանի, Ելենա Հովհաննիսյանի և այլոց ջանքերով հավաքվել է հանճարի մասին տեղեկատվությունը, ստեղծվել է շրջիկ-ճամփորդական թանգարան, որի ցուցանմուշները և գրքերը ներկայացվում են երկրի ամենահեղինակավոր ցուցասրահներում՝ Տարաս Շևչենկո, Շոլոմ-Ալեյխեև, Կիևի Սոֆիայի տաճարում, Մենորա - Դնիպրոյում, Խմելնիցկիում, Մարիուպոլում, Այյեվսկում և գյուղերի և շրջկենտրոնների ժողովրդական արվեստի տներում և արվեստի թանգարաններում, գրեթե ամենուր, որտեղ նկարահանվել են Ս.Փարաջանովի ֆիլմերը: Չեն շրջանցվել նաև այն երեք գոտիները, որտեղ նա զգալի ստեղծագործական էներգիա և ժամանակ է ծախսել. Գուբնիկ և Ստրիգիսկա - Վիննիցայի շրջան, Պերեսլսկի գոտի և Լուգանսկի շրջան: Վաղուց փորձ է արվում ստեղծել Մշակութային կենտրոն, որը պայմանականորեն նախատեսված է որպես Փարաջանով-ART-Experimentarium - որպես ստեղծագործական լաբորատորիա՝ իր դասախոսությունների դահլիճով, գրադարանով, հանրա-

հռչակման և մեկնաբանման, կրթական աշխատանքներ իրականացնող կինոակումբով և այլն:

Այս ամենը շեշտում է Սփյուռքի դերը մշակութային դիվանագիտության արդյունավետ իրականացման գործում: Գաղտնիք չէ, որ ցանկացած ազգի ներգաղթյալների զգալի մասը կարող է ազդել նաև հյուրընկալող երկրում սեփական իմիջի և հեղինակության ձևավորման վրա՝ իր արհեստների, հմտությունների և մշակույթի շնորհիվ, ինչը կարևոր արժեք է ավելացնում հյուրընկալողի մոտ տվյալ երկրից ժամանածների նկատմամբ և դրական է արտացոլում նրանց ծագման երկրի արվեստը և մշակույթը: Ավանդաբար, արտերկրում Սփյուռքի շնորհիվ սեփական մշակույթով ներակայանալու առումով առավել արդյունավետ են եղել իտալացիները, իռլանդացիները, շոտլանդացիները, չինացիները, հնդիկները, հայերը, հույները և այլք: Կա նաև հակառակ տեսակետն առ այն, որ որոշ ներգաղթյալների պահվածքի, յուրօրինակ «մշակույթի» պատճառով սփյուռքաբնակների կերպարը կարող է անբարենպաստ լինել: Նման կարծրատիպերի ձևավորման հիմք կարող են դառնալ

Հյուսիսային Աֆրիկայի ներգաղթյալների պահվածքը Ֆրանսիայում, մասնավորապես Փարիզի և այլ քաղաքների արվարձաններում, Գերմանիայում թուրք գաղթականների, ինչպես նաև մեքսիկացի ներգաղթյալների վարքագիծը, մասնավորապես՝ ԱՄՆ հարավային նահանգներում: Այս ամենն, իհարկե, մշակութային դիվանագիտության տեսանկյունից կարող է օրինաչափորեն բնութագրվել որպես «ազգային բրենդի» մաս²: Սա գործիք է, որի միջոցով այլ ազգերի ու ժողովուրդների ներկայացուցիչների հանդեպ ակամայից ձևավորվում է կանխակալ կարծիք, ինչն այլապես կոչվում է «ծագման էֆեկտ»: Ազգի բրենդավորման գաղափարը բխում է տնտեսագիտության մեջ կիրառվող ապրանքանիշի առևտրային հասկացությունից: Ապրանքանիշը ռացիոնալ և հուզական գործոնների համակցություն է, որը որոշիչ դեր է խաղում տվյալ արտադրանքի կամ ծառայության մրցունակության ձևավորման և արտաքին շուկաներում դրանց պատշաճ մատուցման համար: Ապրանքանիշի նկարագրման մեկ այլ եղանակ է անվանումը, տերմինը, նշանը կամ դրանց համադրությունը, որը կոչված է բացահայտել ներկայացվող ապրանքներն ու ծառայությունները և հնարավորություն է բնօրինակում ավելի շահեկանորեն առանձնանցնել տվյալ բիզնեսը կամ կազմակերպությունը և այն տարբերակել իր մրցակիցներից:

Նշված գործոնները ներկայումս յայնորեն կիրառվում են մշակութային դիվանագիտության և ազգի բրենդավորման գործընթացներում: Փորձագետների վկայությամբ, ազգի բրենդավորումը, ամենայն հավա-

² Hurn, B.J. (2016), "The role of cultural diplomacy in nation branding", *Industrial and Commercial Training*, Vol. 48 No. 2, pp. 80-85. <https://doi.org/10.1108/ICT-06-2015-0043>

նականությամբ, հաջողակ է, երբ ապրանքանիշն ընկալվում է քաղաքացիների կողմից:

Երկրի բրենդավորումը կարելի է կայացած համարել, երբ ոչ միայն պետական պաշտոնյաներն ու վարձատրվող գործակալներն, այլ մի երկրի հանրությունը խոսում է մեկ այլ երկրի հանրության հետ; երբ բնակչության զգալի մասը, պարզ մարդիկ ընդունելի են համարում տվյալ հարցերում պետական ռազմավարությունը և այն իրականացնում են արտաքին աշխարհի հետ իրենց ամենօրյա գործերում:

Ազգային բրենդի կառավարումը կարելի է դիտարկել որպես մի երևույթ, որը ժողովուրդն օգտագործում է իր իմիջք, հեղինակությունը կայացնելու համար՝ կիրառելով մշակութային դիվանագիտության գործիքները: Այն նաև նպատակ ունի օգնել բարձրացնելու երկրի միջազգային վարկանիշը՝ դիվանագիտական, տնտեսական, զվարճանքի և սպորտային կարողությունների զարգացման խթանման երևակայական քաղաքականության միջոցով:

Այդ նպատակները կարելի է բնութագրել հետևյալ կերպ.

- երկրի վստահելի և դրական իմիջի ստեղծում,
- միջազգային մասշտաբով ավելի մեծ հարգանքի և ազդեցության, ինչպես նաև քաղաքական առումով դրական ընկալման մակարդակի ձեռքբերում,
- արտահանման ներուժի բարձրացում,
- ներդրումների ներգրավման բարենպաստ միջավայրի ձևավորում;
- զբոսաշրջության և այդ ոլորտին առնչվող ճյուղերի եկամուտների ավելացում:

Պետության արդյունավետ բրենդավորումը կարևոր և ազդեցիկ է հատկապես այնտեղ, ուր առավել պահանջարկված են ներդրումները, ուր արտասահմանյան ընկերությունները փնտրում են բարենպաստ պայմաններ՝ ներկայացնելու իրենց ապրանքները կամ ծրագրում են ընդլայնել իրենց արտադրությունը:

Այն կարող է նաև օգտակար լինել բանակցելու միջազգային հեղինակավոր մշակութային ֆեստիվալներ, տնտեսական և գործարար ֆորումներ, գիտական և տեխնոլոգիական համաժողովներ, մարզական գլոբալ կամ տարածաշրջանային միջոցառումներ կազմակերպելու համար: Այսուհանդերձ, անհնար է պարզապես «բրենդավորել» տվյալ երկիրը կամ ժողովուրդը զուտ առևտրային արտադրանքի իմաստով: Այն կարելի է ընկալել թերևս գլոբալացման գործընթացների համատեքստում, ինչն այսօր նաև անխուսափելի է: Մյուս կողմից, իրականում հնարավոր չէ արհեստականորեն կառուցել երկրի վարկանիշ կամ բրենդ, այն պետք է միայն վաստակել:

Այսպիսով, մշակութային դիվանագիտությունն, առաջին հայացքից, աներևույթ է, հետևաբար՝ դժվար չափելի և հաշվառելի: Մինչդեռ դրա նպատակային օգտագործումը կարող է հանգեցնել բավական շոշա-

փելի նյութական արդյունքների: Այլ խոսքով՝ մշակութային դիվանագիտությունը կարող է օգնել՝ նյութականացնելու բազմաթիվ հոգևոր արժեքներ: Մյուս կողմից, դրա շնորհիվ կարելի է ձեռք բերել ինչպես քաղաքական դիվիդենտներ, այնպես էլ այնպիսի համամարդկային արժեքների և նպատակների, ինչպիսիք են զինված հակամարտությունների կանխարգելումը, անվտանգության ապահովումը և այլն: Մշակութային դիվանագիտությունը կարող է կարևոր դեր ունենալ տվյալ երկրի հեղինակության բարձրացման գործում և ընդգծել վերջինիս որմնախորշը որպես արտաքին քաղաքականության կարևոր հենարան: Այն կարող է նաև աճող ազդեցություն ունենալ միջազգային տնտեսական հարաբերություններում՝ խթանել երկրների միջև արտահանումը և ներմուծումը, ինչպես նաև ներգրավելով արտաքին ներդրումների որոշակի հոսքեր:

ԱՄՓՈՓՈՒԹՅՈՒՆ

Տնտեսական դիվանագիտության կարևորագույն բաղադրիչներից է մշակութային դիվանագիտությունը: Նախկինում մշակութային դիվանագիտության նշանակության փորձագիտական ուսումնասիրությունները ժամանակ առ ժամանակ կենտրոնացել են Միացյալ Նահանգների և Սառը պատերազմի վրա՝ հիմք ընդունելով այն մտադրությունը, որ մշակութային դիվանագիտությունը կարող է հանդես գալ որպես արտաքին քաղաքականության առանցքային գործիք՝ Խորհրդային Միությունը ներառելու խաղաղության և անվտանգության առումով Արևմուտքի կամ առանձին վերցրած որևէ երկրի ջանքերում: Այս ամենի արդյունքում, «մշակութային դիվանագիտություն» տերմինը վերածվել էր միակողմանի հասկացության, որը որոշ առումով կապված էր նաև քաղաքական մանիպուլյացիայի և ենթակայության հետ և «տեղավորվել էր» քաղաքական դիվանագիտական փոխգործակցությունների շրջանակներում:

Հիմնաբաներ. տնտեսական դիվանագիտություն, ազգային բրենդ, մշակութային դիվանագիտություն, Միություն, ներդրումներ

ИДЕЯ НАЦИОНАЛЬНОГО БРЕНДА И КУЛЬТУРНАЯ ДИПЛОМАТИЯ

Татул Манасерян
доктор экономических наук, ЕГУ

Одна из важнейших составляющих экономической дипломатии - дипломатия культурная. В прошлом экспертные исследования о значении культурной дипломатии время от времени сосредотачивались на холодной войне Соединенных Штатов с намерением, чтобы культурная дипломатия могла служить ключевым инструментом внешней политики для

вовлечения Советского Союза в усилия Запада с точки зрения мира и безопасности. В результате всего этого термин «культурная дипломатия» стал односторонним понятием, которое отчасти ассоциировалось с политическим манипулированием, «подчинением» и «соответствием» в рамках политико-дипломатического сотрудничества.

Ключевые слова: экономическая дипломатия, национальный бренд, культурная дипломатия, диаспора, инвестиции

NATIONAL BRAND IDEA AND CULTURAL DIPLOMACY

Tatul Manaseryan

Doctor of Economic Sciences, YSU

One of the most important components of economic diplomacy is cultural diplomacy. In the past, expert studies on the importance of cultural diplomacy have at times focused on the United States Cold War, with the intention that cultural diplomacy could serve as a key foreign policy tool for engaging the Soviet Union in Western efforts in terms of peace and security. As a result of all this, the term "cultural diplomacy" has become a one-sided concept that has been associated in part with political manipulation, "submission" and "conformity" in the framework of political-diplomatic cooperation.

Key words: economic diplomacy, national brand, cultural diplomacy, diaspora, investments

Ներկայացվել է՝ 21.03.2021 թ.

Ընդունվել է՝ 03.05.2021 թ.

РОЛЬ УНИВЕРСИТЕТСКИХ СООБЩЕСТВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ДЕМОКРАТИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО МИРОУСТРОЙСТВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Эдуард Гареев

кандидат философских наук

Уфимский государственный нефтяной технический университет

garieveduard@yahoo.com

Алексей Махов

кандидат социологических наук

Уфимский государственный нефтяной технический университет

maxhovaleksey@mail.ru

Нелли Мутугулина

Уфимский государственный нефтяной технический университет

магистрант

Известный российский философ А.Н. Чумаков, автор общей теории глобализации, воссоздаёт холистическую (целостную) картину мира и рассматривает глобализацию, с одной стороны, как естественно-исторический процесс, а с другой - как сферу взаимоотношений и противоборства различных сил и интересов. История предстаёт как единый, разворачивающийся во времени процесс, проходящий определённые этапы, смену которых знаменуют основные поворотные пункты общественного развития, в результате чего происходят эпохальные метаморфозы³.

И если сравнительно недавно больше говорилось о формировании глобальной структуры политических, экономических и культурных отношений, простирающихся за любые традиционные границы и связывающих отдельные общества в единую систему. О таком понимании человечества не могло быть и речи даже в сравнительно недавнем прошлом. По словам Питера Уорсли «до сих пор человеческое общество вообще никогда не существовало»⁴. То современный этап развития мирового сообщества характеризуется такими процессами как глокализация и деглобализация.

Глокализация, когда парадоксальным образом глобализация

³ Чумаков, А.Н. Глобализация. Контуры целостного мира: моногр. – 3-е изд., / А. Н. Чумаков. - М. : Проспект, 2021.-456 с.

⁴ Worsley, Peter (1984), The Three Worlds: Culture and World Development; См., также: ШтомпкаП. Социологиясоциальныхизменений. М., 1996. С. 120.

сочетается с растущим многообразием процессов и элементов человечества как целостности, глокализация как стягивание, столкновение локальных культур, которые получили определение в этом «столкновении локальностей» «clash of localities»⁵. Культурная глобализация перечёркивает отождествление национального государства с национально-государственным обществом, производя и сталкивая друг с другом транскультурные формы коммуникации и жизни, представления об ответственности и этнической принадлежности, о том, какими видят себя и других отдельные группы и индивиды⁶.

Процессы глобализации и локализации внутренне взаимосвязаны. И если в конце XX века считалось, что одним из насущных вопросов XXI в. будет дилемма: или интеграционный процесс будет идти по пути к мировому правительству, созданию планетарного государства как глобальной социально-экономической модели или произойдет резкое обособление групп населения по этническому, религиозному, культурному признакам⁷. К сожалению первые десятилетия XXI века показали, что формальная логика здесь не работает и в мире оба процесса – интеграции и дифференциации развиваются параллельно, ускоряя и подстёгивая друг друга, причём современные противоречивые процессы глобализации привели к росту антиглобалистских настроений, появлению альтернативы глобализации – деглобализации.

В XXI веке стало очевидно, что глобализация – это не линейный, а волнообразный процесс. В экспертно-аналитическом сообществе все чаще обсуждаются вопросы, связанные с процессами антиглобализации, деглобализации и контрглобализма, что, по мнению А.Н. Чумакова к объективным процессам глобализации имеет в лучшем случае косвенное отношение, что неудачный термин "антиглобализм" следует заменить близким по смыслу словом "альтерглобализм", авторы и сторонники которого, являясь представителями антиглобалистского движения, выступают против глобальной гегемонии корпоративного капитала, высказываясь за

⁵ Махов А. А. Глобальные проблемы современности [Электронный ресурс] : учебное пособие. — УГНТУ Уфа, 2010. URL: <https://istina.msu.ru/publications/book/269502194/>

⁶ Чумаков А.Н. Глокализация // Глобалистика: международный междисциплинарный энциклопедический словарь / Мазур И.И., Чумаков А.Н., сост..- СПб.: Питер, 2006.- С.243.

⁷ Махов А. А. Глобальные проблемы современности [Электронный ресурс] : учебное пособие. — УГНТУ Уфа, 2010.

альтернативную глобализацию⁸.

Деглобализация, как пишет эксперт клуба «Валдай» Жак Сапир, знаменует собой триумфальное возвращение политики к прежнему алгоритму действий. Выработка суверенных решений вновь приобретает нормативный автоматизм. Сегодня же «алгоритм» диктуется, в основном, экономикой и финансовыми кругами. Так что деглобализация – это, по сути, восстановление суверенитета⁹.

За последние три десятилетия, после конца холодной войны 1947 – 1991 гг. и особенно после принятия Китая в ВТО в 2001 году, мир становился всё более взаимосвязанным и интегрированным за счёт научно-технического прогресса и экономической глобализации. Однако с начала президентства Д. Трампа, а потом всё быстрее и быстрее, за считанные месяцы пандемии COVID-19 миром стали править эгоизм, недоверие и игры "мы против них", причём не только в политике, но и в корпоративных цепочках поставок¹⁰.

В 2020 году, впервые со времён Второй мировой войны, глобальная экономика столкнулась с возможностью катастрофического разрушения торговых связей. Взаимозависимость стран стала источником страха. Пандемия 2020 года со всей отчётливостью продемонстрировала, что в глобальном мире отсутствует солидарность между странами и народами. Помимо этого, санкции, торговые войны, высокие тарифы ограничивают свободу товарного обмена¹¹.

В 2000 году на долю Китая, Индии и России вместе взятых приходилось лишь 15% мирового ВВП, в то время как Соединённые Штаты, Европейский союз и Япония вместе взятые «весили» более 47%, или в три раза больше. В 2020 году оба эти блока находятся на уровне 31,5%. Согласно опросу мюнхенского экономического института IFO, всё больше граждан западных стран выступают против глобализации. 56% жителей Евросоюза и 70% жителей США не поддерживают дальнейшей глобализации. Наиболее критично к ней

⁸ Чумаков, А.Н. Глобализация. Контуры целостного мира: моногр. – 3-е изд., / А. Н. Чумаков. - М. : Проспект, 2021.- С. 283.

⁹ Сапир, Жак. Деглобализация уже в пути: новый мир и возрождение демократии. Клуб "Валдай" [Сайт]. 20.11.2019. URL: <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/degloalizatsiya-uzhe-v-puti/> (дата обращения 06.02.2021).

¹⁰ Пандемия COVID-19 усиливает деглобализацию. Финан.РУ [Сайт]. 02.07.2020. URL: <https://www.finam.ru/analysis/forecasts/pandemiya-covid-19-usilivaet-deglobalizaciyu-20200702-130013/> (05.02.2021).

¹¹ Деглобализация и её последствия. Валдай | Международный дискуссионный клуб [Сайт]. 20.10.2020. URL: <https://ru.valdaiclub.com/multimedia/infographics/degloalizatsiya-i-eye-posledstviya/> (дата обращения 05.02.2021).

относятся во Франции (85% граждан), Германии (64%) и Австрии (70%)¹².

Процессы локализации, продвижение идеи "моя страна, прежде всего" и госкапитализм создают огромные препятствия для процессов демократизации мироустройства, социально-экономического роста, занятости, всей чрезвычайно сложной по своей структуре ткани социума и для всего многообразия рынков. Такой способ справиться с коронавирусным кризисом – это путь в один конец: к узколобому, провинциальному, ностальгическому представлению, будто страны могут идти по своему пути поодиночке. Чтобы бороться и с пандемией, и с риском такого будущего, нужен не локальный, а глобальный подход¹³.

На этом фоне центральная идея "Левиафана" Томаса Гоббса "войны всех против всех" в сочетании с лозунгом "моя страна, прежде всего" зазвучала по-новому для ряда государств, отстаивающих и реализующих идею национального суверенитета, – "что хочу, то и ворочу". Администрация Дональда Трампа одной из первых стала жёстко проводить в жизнь свой жизненный принцип – интересы США превыше всего. Эту эстафету не преминули подхватить и другие государства, которые в силу разных причин не устраивало их геополитическое положение. Это и Великобритания, и Турция, и Азербайджан, и Россия, и Белоруссия. При желании этот список можно было бы продолжить, добавив сюда Китай и Японию и не только их. И на фоне мировой пандемии активно начался передел сфер влияния и государственных границ или по Фридриху Ратцелю и Карлу Хаусхоферу – борьба за "жизненное пространство"¹⁴ в условиях деглобализации. Возобновились разговоры о маленьких победоносных войнах, о применении ядерного оружия и вообще о военном переделе мира.

Простого выхода из глобализации не существует, убежден известный французский экономист, вице-президент Национального института восточных языков и цивилизаций (INALCO) Жюльен Веркёй¹⁵. Мир за прошедшие 40 лет изменился, разные страны и

¹² Там же,

¹³ Пандемия COVID-19 усиливает деглобализацию. Финам.RU [Сайт]. 02.07.2020. URL: <https://www.finam.ru/analysis/forecasts/pandemiya-covid-19-usilivaet-deglobalizaciyu-20200702-130013/> (05.02.2021).

¹⁴ Ратцель, Ф., Хаусхофер, К. Теория «жизненного пространства». - М.: Алгоритм, 2018.- 240 с.

¹⁵ Веркёй, Жюльен. Понять изменения в процессе современной глобализации: экономические перспективы // РСМ. 2020. №2 (107). URL:

человеческие сообщества включились в глобальное информационное пространство, узнали о том, как живут люди в других странах, поняли, что богатство в мире распределяется неравномерно, и сами захотели жить лучше. Рассуждая о будущем глобализации, экономист подчеркивает, что можно создать искусственные преграды на пути движения товаров и рабочей силы, как это было сделано Дональдом Трампом, но изменить коллективные представления о желаемых формах потребления и стилях жизни невозможно¹⁶.

Процесс становления информационного общества в условиях глобализации протекает крайне противоречиво. Как пишет российский специалист в области философии и методологии науки и техники В.Г. Горохов во ввводной статье к книге Готхарда Бехманна "Современное общество", если на ранних этапах неявно предполагалось, что прогрессивный путь к информационному обществу, становлению сетевой цивилизации, приведёт к развитию конкурентоспособной в глобальном масштабе экономики, созданию новых рабочих мест и решению экологических проблем¹⁷. Приём считалось, что информационное общество требует новых форм активного участия населения в политических решениях, а это автоматически создаст основы для демократического развития и приведёт к революции не только в профессиональной деятельности, но и в повседневной жизни. Как подчёркивает Г. Бехманн, термин "информационное общество" представляет собой скорее политическую программу, чем теоретическое понятие и что возможен иной (тоталитарный) сценарий развития информационного общества, при котором с помощью информационно-коммуникационных технологий может быть установлен тотальный контроль за распределением и потреблением информации, а также за личностью, появляется опасность вмешательства в частную приватную сферу государства или криминальных структур, установления диктата транснациональных корпораций по отношению к объединениям граждан и даже национальным государствам¹⁸.

К сожалению, неутешительный прогноз Г. Бехманна оказался во многом пророческим и мир, к сожалению, развивается по сути дела по

<https://cyberleninka.ru/article/n/ponyat-izmeneniya-v-protssesse-sovremennoy-globalizatsii-ekonomicheskie-perspektivy> (дата обращения: 07.02.2021).

¹⁶ Лапина, Наталия. Стоит ли мир на пороге деглобализации // Независимая газета [Сайт]. 11.05.2020. URL: https://www.ng.ru/ideas/2020-05-11/7_7857_world.html (дата обращения 07.02.2021).

¹⁷ См.: Бехманн, Готхард. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Готтхард Бехманн; - М.: Логос, 2010.- С. 35.

¹⁸ Там же,

тоталитарному сценарию, что особенно отчётливо проявилось в условиях мировой пандемии.

И в этой связи возрастает роль университетских сообществ, определяющих вектор общественных преобразований как в отдельных странах, так и в мире в целом. В данной статье мы не будем касаться внутренних проблем, стоящих перед современной системой высшего образования. Важен сам факт, что при всей противоречивости развития системы университетского образования, именно она позволяет реализовать неотъемлемое свойство социально организованного человека – стремление к истине. В основе стремления к истине лежит другое свойство человеческой личности (по Карлу Ясперсу) – "изначальное стремление к знанию", которое воплощается в университете. Это стремление не имеет "никакой иной цели, как только познать то, что можно познать и что может с нами через это познание произойти"¹⁹.

С одной стороны, университет включён в систему общественно-политических отношений, а с другой – его институционализация является формой осуществления идеи, поскольку именно "университет сводит вместе людей, которые научно познают и живут духовно", являясь самоуправляющимся сообществом учёных и их учеников²⁰. В этом его основное противоречие. Противоречия между живыми личностями исследователей, отстаивающими свою академическую свободу, независимость и право на автономию и институциональными формами будут вести к преобразованиям до тех пор, пока жива идея университете. Фактически почти всегда существует борьба между государством и университетом. В этой борьбе у государства перевес из-за подчинённого положения университета, который не может государство уничтожить и поэтому борьба может быть только духовной²¹. Многое в этой борьбе зависит от характера государства. Жёсткие авторитарные и тоталитарные политические системы опираются на насилие и используют манипуляторные технологии, "черный PR" для руководства и управления, стремясь поставить университеты себе на службу. В современных условиях это может проявляться в централизации управления системой высшего

¹⁹ Махов А.А. Технический университет - особенности становления и развития // Нефть и газ: Межвузовский сборник научных статей. Выпуск № 3.-Уфа: Изд-во УГНТУ, 1998.- С. 147.

²⁰ См.: Там же, С. 147-148.

²¹ Там же. С. 148. См., также: Махов А.А. О взаимодействии высшей школы с наукой и государством // Нефть и газ: Межвузовский сборник научных статей. Выпуск № 3.- Уфа: Изд-во УГНТУ, 1998.- С. 156 – 158.

образовании и усилении ведомственного контроля, на что обращает внимание российский исследователь Э.Р. Бурангулов²².

Свободные государства, основанные на демократических принципах, нуждаются в университете и в истине, которую он выявляет. И если они предоставляют университетским сообществам свободу действовать в качестве "интеллектуальной совести", то университеты могут помочь управлять государствам посредством научного знания, истины. Современное мироустройство, основанное на демократических принципах, как никогда ранее нуждается в университете и в истине, которую он выявляет, если она и не всегда бывает приятной.

Особую роль в решении ключевых проблем, стоящих перед человечеством, как на глобальном, так и на региональном уровне, призваны сыграть технические исследовательские университеты, выступающие ядром системы инженерного образования, приобретающей в современных условиях всё более гуманистический характер²³. Хотя тенденция перевода их на решение утилитарных, узкопрофильных задач, вырванных из общего контекста взаимосвязей, принижение важности гуманистической сущности университетского образования, в последние годы стала весьма заметной и тревожной.

Но это противоречит приоритетному направлению развития современной высшей школы - обеспечению процессов интеграции в социальную систему таких качеств, черт и представлений как предприимчивость, творчество, самостоятельность, риск, открытость, разномыслие. Острейшая потребность в развитии предпринимательства в сфере "производства идей" необходимо подводит к созданию современных мобильных учебно-научно-исследовательских комплексов (центров, технопарков и т.д.), позволяющих осуществлять подготовку специалистов, обладающих качествами рачительного хозяина, руководителя, новатора и реализующих их в профессиональной практической деятельности. Ядром этих комплексов как основы технополисов и выступают ведущие технические исследовательские университеты

²² Бурангулов Э. Р. Особенности и перспективы государственной политики России в сфере высшего образования в современных условиях // Вестник Российской нации. 2017. № 3. С. 160-168.

²³ Махов А.А. Через развитие культуры, науки и образования к новой парадигме развития мирового и локальных сообществ // Экологизация современного экономического развития: сущность, проблемы, перспективы: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. / Ред. кол.: Хисамутдинов И.А. и др. – Уфа: Изд-во УГНТУ, 1999.- С. 122-123.

предпринимательского типа²⁴, способные, при минимальной поддержке федеральных правительств, стать центрами инновационного развития, прежде всего регионов, в которых они находятся, В перспективе они должны трансформироваться в экокультуртехнополисы, т.е. региональные центры социально ориентированной организации пространства территории²⁵.

Технические исследовательские (инновационные) университеты связывают в единое целое образование, науку, культуру, экологию и производство. В данном соединении реализуется объективная тенденция перехода от административно-командной инновационной системы (с производственно-центристской парадигмой развития) к экономической и культурогуманистической инновационным системам²⁶.

Но всё это может остаться лишь красивой идеей, если в процессы формирования и развития университетских сообществ не включится само студенчество, только благодаря которому и реализуется творческое начало университета. Чтобы университет соответствовал своему высокому предназначению, он сам должен развиваться как самоуправляемая аутопоезная система²⁷ с самым деятельным участием студенчества во всех делах и начинаниях университета.

²⁴Кларк, Бертон Р. Создание предпринимательских университетов: организационные направления трансформации / Пер. с англ. под науч. ред. Д.А. Александрова.-М.: ИД НИУ ВШЭ, 2011.- 240 с.; Махов А.А. Концепция становления и развития научно-исследовательского университета предпринимательского типа // Малое предпринимательство Башкирии: проблемы и перспективы развития. Материалы международной научно-практической конф.- Уфа: УТИС- МВЭСТ, 2000.- С. 159-163.

²⁵ Махов А.А. Роль PR в позиционировании инновационного технического университета как ядра формирующихся региональных экокультуртехнополисов // "PRорыв – 2005", Проблемы позиционирования региона, "Public relations – наука, образование и профессия": Тезисы докладов и выступлений. Санкт-Петербург, 25-29 апреля 2005 г. СПб, 2005.- С. 212 – 214.; Махов А.А., Малешина Е.А. Роль технокультурполисов в управлении и возвышении имиджа региона // Актуальные проблемы коммуникации: теория и практика: Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 100-летию Башгосуниверситета (г. Уфа, 23 апреля 2009 г.).- Уфа: РИЦ БашГУ, 2009.- С. 223-229.

²⁶ Махов А.А. О проблемах внедрения стандартов CDIO в системе инженерного образования Российской Федерации // Внедрение подхода CDIO в вузах нефтегазового профиля: Материалы Межвузовской научно-методической конференции / редкол.: Евдакимов Г.И. и др.- Салават: Хамелеон, 2016.- С.12-17.

²⁷ Аутопойезис: самовоспроизводство элементов системы средствами самих элементов системы. Коммуникации производят коммуникации подобно тому, как клетки организма воспроизводят себя из самих себя. См.: Конструктивизм Лумана: теория аутопоезных систем.14.12.2016. URL: <http://studyfinance.ru/sotsiologiya/726989-konstruktivizm-lumana-teoriya-autopoeznykh-sistem>

Демократия в университетской среде, независимо от должности, занимаемой людьми в учебных заведениях, их возраста, обеспечивается правовым равенством университетского сообщества. В широком смысле руководство университета должно создавать условия для сотворчества научно-педагогического коллектива и студентов с учётом их интересов и желаний, давать право учащимся активного участия в управлении в рамках закона, решения вопросов, связанных с организацией учебно-научно-воспитательного процесса, проблем жизнедеятельности вуза, обсуждения и принятия тех или иных решений, давать максимальную свободу для творчества и самореализации.

Именно демократическая основа образования позволяет студенту строить своё поведение таким образом, чтобы его нравственные поступки, его достоинство признавались и ценились членами общества. Это необходимое условие осознания им своего места в обществе, своей гражданской позиции. Кроме того, это важно и для того, чтобы учащийся смог познать себя как личность, способную найти достойное место в жизни. Принцип демократизации образования, формируя у студентов творческое мышление, демократические толерантные отношения, тем самым повышает их социальную роль. Это даёт возможность каждому студенту повысить свою самооценку, понять себя как целостную Личность. Такой студент сопротивляется любым усилиям, унижающим его человеческое достоинство. С другой стороны, предоставление студентам свободы и независимости в соответствии с их склонностями, интересами и способностями помогает им занять достойное место в обществе.

Представляется крайне важным активное участие студентов в демократическом управлении университетом, но в практическом плане это должно быть сделано непосредственно и репрезентативно и способствовать повышению самостоятельности студентов. При принятии любого решения в отношении студентов необходимо учитывать их права.

Сегодня перед преподавателями университетов стоит важная и сложная задача – воспитать духовно-нравственную, культурно развитую, здоровую молодежь. Как мы знаем, современные подростки и молодёжь сильно подвержена негативному влиянию современных СМИ, прежде всего интернета и телевидения. Главная задача каждого преподавателя - отыскать индивидуальный подход к каждому студенту в процессе сотворчества, чтобы способствовать раскрытию творческих

потенций молодых людей и создать позитивную мотивацию, направленную на решение инновационных задач²⁸.

Таким образом, в заключение можно с уверенностью сказать, что именно университетским сообществам принадлежит ключевая роль в создании условий для обеспечения и реализации прав и свобод человека как гражданина мира, демократизации всего общественного мироустройства в условиях глобализации, развития общества как культурогуманистической инновационной системы.

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые проблемы современного мироустройства в условиях глобализации, протекающих крайне противоречиво. Глобальный экономический кризис, мировая пандемия, обострение экологических проблем, деструктивные процессы в сфере права и морали способствовали росту антиглобалистских настроений, создали питательную среду для передела сфер влияния и государственных границ. В этих условиях возрастает роль университетских сообществ, выступающих важным инструментом поиска выхода человечества из критического состояния, определяющих вектор общественных преобразований как в отдельных странах, так и в мире в целом. Университеты выступают центрами самоорганизации и развития социального пространства территории, постепенно трансформируясь в экокультуртехнополисы, определяющие вектор общественных преобразований. Что способствует переходу мирового сообщества на культурогуманистическую инновационную траекторию развития.

²⁸ Мутугулина Н.И. Роль преподавателя в формировании духовно-нравственных ценностей студентов вуза // Материалы Междунар. науч.-практ. конф. 04 ноября 2020 г. / Таганрог. – Стерлитамак: АМИ, 2020. – С. 70-72.; Махов А.А., Усманова А.Т. Роль университета XXI века в формировании человеческого капитала // Педагогика и психология: актуальные проблемы исследований на современном этапе: Сборник материалов 1-й международной науч.-практ. конф., 1 марта 2013 г./ НИЦ "Апробация" – М.: Изд-во Перо, 2013.-192 с.; С. 75-83; Андреева О.А., Махов А.А. О проблемах профессиональной социализации выпускников высшей и средней школы // Инновации и наукоёмкие технологии в образовании и экономике: Сборник материалов VI Всероссийской научно-методической конференции (с международным участием) 14-15 апреля 2010 г. Ч.II / отв.ред. Р.Г. Абдеев.- Уфа: РИЦ БашГУ, 2010.- С. 277 – 282; Махов А.А., Зинатуллин Р.М. О развитии творческих способностей студентов в процессе обучения в современном техническом университете // Интеграция науки и образования в вузах нефтегазового профиля – 2016: материалы Международной научно-методической конференции, посвященной 60-летию филиала УГНТУ в г. Салавате / редкол.: Н.Г.Евдокимова и др.- Уфа: Изд-во УГНТУ, 2016.- С.23-27.

Ключевые слова: глобализация, глокализация, деглобализация, информационное общество, передел сфер влияния и государственных границ, университетское сообщество, гуманистическая сущность университетского образования, инновационный университет, экокультуртехнополисы, культурогуманистическая инновационная система, студенты, самоуправление

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՔՆԵՐԻ ԴԵՐՆ ՄԱՐՈՒ
ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱՊԱՀՈՎԵԼՈՒ ԵՎ
ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐ ԱՇԽԱՐՀԱՎԱՐԳԻ ԳՈԼՈՔԱԼԱՅՄԱՆ
ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ**

Էդուարդ Գարեկ
փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու
Ուֆայի նավթամթերքների պետական տեխնիկական համալսարան
Ալեքսեյ Մախով
սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածու
Ուֆայի նավթամթերքների պետական տեխնիկական համալսարան
Նելլի Մուտուզովիկա
Ուֆայի նավթամթերքների պետական տեխնիկական համալսարան,
մագիստրոս

Հոդվածում ուսումնասիրվում են ժամանակակից աշխարհակարգի հիմնական խնդիրները համաշխարհայնացման պայմաններում, որոնք ծայրաստիճան հակասական են: Համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը, համաճարակը, բնապահպանական խնդիրների սրումը, իրավունքի և բարոյականության ոլորտում ապակառուցողական գործընթացները, որոնք նպաստել են հակազդերալիստական տրամադրությունների աճին, պարարտ հող են ստեղծել ազդեցության ոլորտների և սահմանների վերաբաշխման համար: Այս պայմաններում բարձրանում է համալսարանական համայնքների դերը՝ հանդես գալով որպես խնդրահարույց վիճակից մարդկության համար ելք գտնելու կարևոր գործիք՝ որոշելով սոցիալական վերափոխումների վեկտորը ինչպես առանձին երկրներում, այնպես էլ ամբողջ աշխարհում: Համալսարանները հանդես են գալիս որպես տարածքի սոցիալական տարածքի ինքնակազմակերպման և զարգացման կենտրոններ: Դրանք աստիճանաբար վերածվում են էկո-մշակույթ-տեխնոպոլիզիաների, որոնք որոշում են սոցիալական վերափոխումների վեկտորը: Դա նպաստում է համաշխարհային հանրության անցմանը դեպի մշակութային և հումանիստական զարգացման նորարարական հետագիծ:

Հիմնաբաներ. գլոբալիզացիա, գլոկալիզացիա, ապագլոբալիզացիա, տեղեկատվական հասարակություն, ազդեցության ոլորտների և պետական սահմանների վերաբաշխում, համալսարանական համայնք, համալսարանական կրթության հումանիստական էություն, նորարարական համալսարան, էկոմշակույթ-տեխնոպոլիսներ, մշակութային և հումանիստական նորարարական համակարգ, ուսանողներ, ինքնակառավարում

ENSURING HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS AND GLOBALIZATION OF A DEMOCRATIC WORLD

Edward Gareev

PhD in Philosophy, Ufa State Petroleum Technological University

Alexei Makhov

PhD in Sociology, Ufa State Petroleum Technological University

Nelli Mutugulina

Masters program Student, Ufa State Petroleum Technological University

The article examines the key problems of the modern world order in the conditions of globalization, which are extremely contradictory. The global economic crisis, the global pandemic, the aggravation of environmental problems, destructive processes in the field of law and morality contributed to the growth of anti-globalization sentiments, created a breeding ground for the redistribution of spheres of influence and state borders. In these conditions, the role of university communities is increasing, acting as an important tool for finding a way out of mankind from a critical state, determining the vector of social transformations both in individual countries and in the world as a whole. Universities act as centers of self-organization and development of the social space of the territory; they are gradually transforming into eco-culture-technopolises that determine the vector of social transformations. That contributes to the transition of the world community to a cultural and humanistic innovative trajectory of development.

Keywords. globalization, glocalization, de-globalization, information society, redistribution of spheres of influence and state borders, university community, humanistic essence of university education, innovative university, eco-culture-technopolises, cultural-humanistic innovation system, students, self-government

Ներկայացվել է՝ 15.03.2021 թ.

Ընդունվել է՝ 26.04.2021 թ.

ПОЛИТИКО – ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГРАЖДАНИНА И ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ

Павел Минаков

кандидат политических наук, Уфимский государственный нефтяной
технический университет
minakovpavel@yahoo.com

Принятые изменения в действующую Конституцию Российской Федерации привлекли внимание к понятию «публичная власть». В своих исследованиях, посвящённых публичной власти, мы отметили, что: «...необходимость публичной власти порождена, в первую очередь, потребностью управления, направленную на достижение общих целей при наличии в обществе многообразия интересов, и ценностей»²⁹. Кроме того, мы обозначили основные конституционные принципы организации системы публичной власти, среди которых на первое место поставили принцип единства публичной власти³⁰. Если в прошлом данные рассуждения носили в основном теоретический характер, то в настоящее время они получили определённое воплощение в современном российском конституционном законодательстве. Речь идёт прежде всего о пункте «г» ст. 71 части 3 ст. 132 Конституции Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 1 июля 2020 года), а также ст. 2 Федерального закона от 08.12.2020 № 394-ФЗ "О Государственном Совете Российской Федерации". Продолжая изучение публичной власти, считаем необходимым в данной работе показать природу последней, которая неизбежно найдёт отражение во взаимодействии гражданина и публичной власти.

Данную проблематику следует, прежде всего, рассматривать с точки зрения функций публичной власти в обществе. Их изучение помогает лучше понять историческое предназначение публичной власти, её роль в жизни государственно - организованного общества в целом и отдельного человека, в частности. С точки зрения практики, определение функций служит целям совершенствования организационной структуры публичной власти, определить приоритетные направления деятельности её органов.

²⁹Минаков П.А. Природа и свойства публичной власти // Вестник ВЭГУ. - 2011. - №2(52), С.42.

³⁰Там же. С.45.

Под функциями публичной власти следует понимать *основные направления деятельности субъектов публичной власти, выражающие сущность, социальное назначение, цели и задачи в определенных формах и осуществляющиеся соответствующими методами, которые зависят от этапа развития общества.*

Основополагающая функция публичной власти - **функция реализации публичного интереса**. Данная функция является видообразующей функцией. Публичная власть является единственным видом власти в обществе, которая реализует публичные интересы. Все другие виды власти реализуют иные интересы (частные, групповые, корпоративные). Посредством публичной власти происходит реализация сущностных черт публичных интересов - обеспечения целостности и устойчивого функционирования общества. Публичный интерес не является суммой частных интересов, зачастую в краткосрочной перспективе во многом им противоречит. Но так как от реализации публичных интересов зависит само существование и устойчивое функционирование любого общества, то именно реализация публичного интереса служит предпосылкой и гарантией реализации отдельных частных интересов.

С указанной функцией тесно связана и другая функция - **функция консолидации общества**. "Содержание публичной власти - ...интеграция и организация (упорядочение) общества, управление им, достигаемые с помощью соответствующих средств и методов. Публичная власть, которая изначально и постоянно конструктивна по отношению к обществу, жизненно необходима ему"³¹. Функция публичной власти заключается в удовлетворении потребности общества, достигшего определенной стадии исторической зрелости, в полномасштабной интеграции, в надлежащем упорядочении социального общежития, в управлении общественным целым³².

Благодаря существованию публичной власти, общество делается публично-властной организацией или государственно-властной организацией. В этой связи Я.М. Магазинер утверждал: "Государство есть не что иное, как властноорганизованный народ"³³. Именно наличие публичной власти является главным отличием догосударственного общества от государственно-организованного. Таким образом, публичной власти отводится роль средства организации общества в государство.

³¹Мамут Л.С. Народ в правовом государстве. - М.: НОРМА, 1999. - С.35.

³²Там же. С.36.

³³Магазинер Я.М. Общее учение о государстве. Изд. 2-ое.Пг., 1922. С.107.

Важнейшей функцией власти является **функция управления**. Эта функция свойственна публичной власти в любые исторические эпохи, в любых обществах и носит непреходящий характер. Функция управления имманентно присуща власти. Социальное назначение власти как раз и состоит в упорядочении, изменении общественных отношений в соответствии с решениями властвующих субъектов. Власть, не осуществляющая управления, утрачивает какой-либо позитивный смысл, в силу своей деструктивности, если и возможна, то только на непродолжительное время.

С данной функцией тесно связана **функция нормотворчества**. Осуществляя практическую деятельность по организации социальной жизни общества, публичная власть объективно нуждается в наличии полномочий, реализация которых позволила бы осуществлять нормативно-правовое регулирование общественных отношений. Субъекты публичной власти, обладают монопольным правом на принятие нормативно-правовых актов, в связи с чем нормотворческая деятельность выступает в качестве важнейшего направления деятельности публичной власти.

Большое значение имеет и **охранительная функция, функция защиты существующей системы общественных отношений**. Для отечественной науки выделение данной функции является традиционным³⁴. Согласно марксистскому подходу к генезису публичной власти, основным ее назначением признавалась защита экономических интересов господствующего класса. Если отвлечься от существовавших узкоклассовых трактовок, то нужно признать, что лежащая в основе марксистского подхода идея верна в своей основе. Публичной власти, действительно, свойственна защита существующей в обществе системы общественных отношений, общественного строя. Решение же вопроса о том, чьи интересы (какого класса, социальной группы, страты) в большей степени защищает публичная власть, вытекает не из сущности публичной власти, а детерминировано, скорее, внешними по отношению к публичной власти, факторами. Речь идёт об отношениях политического характера, в которые включены органы публичной власти. О роли и значении данной функции можно судить хотя бы по тому, что в любом государстве, при любом политическом режиме существует разветвленная система правоохранительных органов, на которые возлагается задача в своей повседневной деятельности осуществлять охрану общественного строя. Можно отметить, что эффективная реализация рассматриваемой функции является одним из признаков правового государства. Однако

³⁴ См.: Григорян Л.А. Народовластие в СССР. - М.: Юрид. лит., 1972. - С.190.

при этом следует отметить, что не может государство именоваться правовым, если оно не способно обеспечить защиту прав и интересов своих граждан и иных лиц.

С развитием цивилизации меняются принципы³⁵ организации и функционирования публичной власти. Таким изменениям подвержены и выполняемые публичной властью функции. На сегодняшний день все основополагающие акты в области прав человека в качестве первого принципа общественного и государственного строя закрепляют признание человека в качестве высшей ценности. Данная мысль ярко отражена в Документе Копенгагенского совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ (от 29 июня 1990 г.): "Государства-участники выражают свою убежденность в том, что защита и поощрение прав человека и основных свобод является одной из основополагающих целей правления ..." (п.1); и далее: "Они (государства-участники – П.М.) считают, что правовое государство означает ... законность, ... основанную на признании и полном принятии высшей ценности человеческой личности и гарантируемую учреждениями, образующими структуры, обеспечивающие ее наиболее полное выражение" (п.2)³⁶. В ст.2 Конституции РФ закреплено: "Человек, его права и свободы являются высшей ценностью. Признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина - обязанность государства". Анализируя два вышеуказанных акта, нетрудно заметить, что Конституция РФ возлагает обязанность по соблюдению и защите прав и свобод человека и гражданина только на государство (государственные органы); Документ же Копенгагенского совещания говорит вообще об "учреждениях, образующих структуры...". На наш взгляд, под учреждениями следует понимать не только государственные органы, но органы и институты иных видов публичной власти. При таком подходе **функция обеспечения прав человека** будет присуща всей публичной власти как социальному институту.

Действующие нормативно-правовые акты, устанавливающие правовой статус органов публичной власти, исходят из того, что признание, соблюдение и защита прав человека является неотъемлемой функцией последних. Конституция РФ в ст.114, определяя компетенцию Правительства РФ, указывает, что оно

³⁵См. подробнее: Минаков П.А. Публичная власть: политологический аспект. Монография. – Уфа, 2008.

³⁶Официальный сайт Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе ОБСЕ <https://www.osce.org/ru/odihr/elections/14304>.

"...осуществляет меры по обеспечению законности, прав и свобод граждан".

Согласно современным воззрениям, можно говорить, что основное предназначение публично-властных институтов состоит прежде всего, в обеспечении прав и свобод человека и гражданина. Именно на субъектах публичной власти (и в первую очередь на органах и должностных лицах власти) лежит позитивная обязанность по обеспечению прав и свобод человека и гражданина. При этом в такого рода взаимодействиях гражданина и публичной власти следует правильно понимать природу последней.

В юридической литературе выделяются частноправовые и публично-правовые отношения³⁷. Частноправовые отношения возникают по взаимному согласию, добровольно, между равноправными субъектами и могут быть даже прекращены в одностороннем порядке. Данные признаки нельзя относить к деятельности органов публичной власти и их должностных лиц, действующих в рамках публично-правовых отношений. Публичная власть государства выполняет возложенные обязанности перед обществом и гражданами государства – устанавливает принудительный и относительно постоянный порядок общественных отношений. От выполнения установленных публично - правовых обязанностей, в основе которых исполнение возложенных на них функций, должностные лица органов публичной власти отказаться не могут. Ответственность органов и должностных лиц публичной власти перед обществом и гражданами в рамках публично-правовых отношений носит принципиально иной характер. Данное установление не должно позволить эволюционировать публичной власти в сторону её превращения в частную, которая будет довлеть над всем обществом, действуя лишь во имя собственных, подчас эгоистических интересов.

Публичная власть, реализуя публичные интересы³⁸ и, вытекающие из них функции, выполняет роль движущей силы всего общества, устраняет из жизни сложившейся общности: хаос, вседозволенность и безответственность. Таким образом, если это не наблюдается, то можно с уверенностью сказать, что публичная власть, в лице её органов, не реализует публичные интересы и,

³⁷Голубцов В.Г. Сочетание публичных и частных начал в регулировании вещных отношений с участием государства. - СПб.: Изд-во Р.Асланова "Юридический центр Пресс", 2005. – С.67., Дорохин С.В. К.Д. Деление права на публичное и частное: конституционно-правовой аспект. - М.: Волтерс Клувер, 2006. –С.65.

³⁸См. подробнее: Минаков П.А. Публичная власть: политологический аспект. Монография. – Уфа, 2008.

соответственно, не выполняет своё предназначение перед обществом. В заключение хотелось бы отметить, что еще крупнейший русский религиозный мыслитель И.А. Ильин писал: "Призвание государства (а равно и других органов публичной власти – П.М.) состоит в том, чтобы при всяких условиях обращаться с каждым гражданином как с духовно свободным и творческим центром сил, ибо труды и сознания этих духовных центров составляют живую ткань народной и государственной жизни. Никто не должен быть исключен из государственной системы защиты, заботы и содействия; и в то же время все должны иметь возможность работать и творить по своей свободной, творческой инициативе"³⁹.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические аспекты взаимодействия гражданина и публичной власти. Определены функции публичной власти, изучение которых помогает лучше понять её историческое предназначение, роль в жизни государственно - организованного общества в целом и отдельного гражданина в частности.

Ключевые слова: публичные интересы, права человека, частноправовые отношения, публично-правовые отношения.

Список использованных источников:

1. Минаков П.А. Природа и свойства публичной власти // Вестник ВЭГУ. - 2011. - №2(52). – С.42-48.
2. Мамут Л.С. Народ в правовом государстве. - М.: НОРМА, 1999.
3. Магазинер Я.М. Общее учение о государстве. Изд. 2-ое. Пг., 1922.
4. Григорян Л.А. Народовластие в СССР. - М.: Юрид. лит., 1972.
5. Официальный сайт **Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе** ОБСЕ <https://www.osce.org/ru/odihr/elections/14304>.
6. Голубцов В.Г. Сочетание публичных и частных начал в регулировании вещных отношений с участием государства. - СПб.: Изд-во Р.Асланова "Юридический центр Пресс", 2005.
7. Минаков П.А. Публичная власть: политологический аспект. Монография. – Уфа, 2008.
8. Дорохин С.В. К.Д. Деление права на публичное и частное: конституционно-правовой аспект. - М.: Волтерс Клувер, 2006.
9. Ильин И.А. Путь к очевидности. Собрание сочинений. Т.3. – М., 1994.

³⁹ Ильин И.А. Путь к очевидности. Собрание сочинений. В 10т. Т.3. - М., 1994. С.405.

**ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ԵՎ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՓՈԽԱՀԱՐԱԲԵՐՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ - ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԱՍՊԵՏՆԵՐԸ**

Պավել Մինակով

քաղաքական գիտությունների թեկնածու, Ուֆայի
նավթամթերքների պետական տեխնիկական համալսարան

Հոդվածում մեկնաբանվում են քաղաքացու և հանրային իշխանության միջև փոխգործակցության տեսական հայեցակերպերը: Որոշվում են հանրային իշխանության գործառնությունները, որոնց ուսումնասիրությունը օգնում է ավելի լավ հասկանալ դրա պատմական նպատակը, դերը պետական կազմակերպչական ոլորտում և ընդհանրապես անհատ քաղաքացու կյանքում:

Հիմնաբառեր. հանրային շահեր, մարդու իրավունքներ, մասնավոր իրավունքին առնչվող կապեր, հանրային իրավահարաբերություններ

**POLITICAL - LEGAL ASPECTS OF INTERACTION OF A
CITIZEN AND PUBLIC AUTHORITY**

Pavel Minakov

PhD in Political Science, Ufa State Petroleum Technological University

The article examines the theoretical aspects of interaction between a citizen and public authorities. The functions of public power are determined, the study of which helps to better understand its historical purpose, the role in the life of a state-organized society in general and an individual citizen in particular.

Keywords: public interests, human rights, private law relations, public law relations

Ներկայացվել է՝ 03.03.2021 թ.

Ընդունվել է՝ 11.04.2021 թ.

**ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ.
ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

Աշխեն Մանվելյան

Հյուսիսային համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի
մագիստրոս

ashkhenmanveljan@gmail.com

Ժառանգության իրավունքը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների հիմնարար սահմանադրական իրավունքներից է: ՀՀ սահմանադրությունը հռչակում է, որ Հայաստանում «յուրաանյուր ոք ունի սեփականության և ժառանգման իրավունք»:¹ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի համաձայն՝ ժառանգումը կատարվում է երկու հիմքով՝ **ըստ կտակի և ըստ օրենքի: Ընդ որում**, կարևոր է նշել, որ օրենսդիրը առաջնություն է տալիս ըստ կտակի ժառանգության իրավունքին և ոչ թե ըստ օրենքի ժառանգությանը:

Կտակն անձի գրավոր կարգադրությունն է՝ իր կենդանության օրոք իրեն պատկանած գույքային իրավունքներն ու պարտականությունները և անձնական ոչ գույքային իրավունքներն իր մահվանից հետո օրենքով թույլատրվող սահմաններում այլ անձանց փոխանցելու վերաբերյալ, որն արվել է օրենքով սահմանված ձևի պահպանումով²: Կտակ կարող են կազմել միայն լրիվ գործունակ անձինք, ինչպես նաև՝ նախքան ամուսնական տարիքի հասնելն ամուսնացողները կամ այլ հիմքով էմանսիպացված անձինք: Կտակը գրավոր, ժամկետային և ձևական փաստաթուղթ է: Այն ուժի մեջ է մտնում կտակարարի մահվան դեպքում: Կտակը ստորագրվում է կտակարարի կողմից, որով հաստատվում է, որ կտակի բովանդակությունը համապատասխանում է իր կամքին: Այն դեպքերում, երբ կտակարարը ֆիզիկական թերության կամ անգրագիտության պատճառով չի կարող կտակն անձամբ ստորագրել, կտակն ստորագրում է նրա կողմից ընտրված այլ անձ: Այդ մասին կտակում պարտադիր կարգով նշվում է:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությունը նախատեսում է կտակի
երեք տեսակ

1. **Սովորական կտակ,**
2. **Պայմանով կտակ,**
3. **Փակ կտակ:**

Սովորական կտակում կտակարարը որևէ պայման չի նշում կամ ժառանգներին որևէ հանձնարարություն չի տալիս: Կտակարարը սովորական կտակով իր ամբողջ գույքը, որտեղ էլ այն գտնվի, ինչից էլ այն բաղկացած լինի, կտակում է ըստ օրենքի ժառանգներից մեկին:

¹ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրության 28 հոդված:

² Տե՛ս Գ. Հ. Ղարախանյան ՀՀ քաղ. իրավունք, մաս 3, Երևան, 2003, էջ 235:

Կտակը պարտադիր կարգով պետք է վավերացվի նոտարի կողմից: Այն դեպքում, երբ նոտարը այն չի վավերացրել, ապա այդ կտակը համարվում է առոչինչ:

Պայմանով կտակն այն է, երբ ժառանգատուն ժառանգի առջև պայման է դնում, որի կատարվելուց հետո միայն ժառանգը կարող է ստանալ ժառանգությունը: Պայմանը չպետք է հակասի գործող օրենսդրությանը:³ Մասնավորապես, ելնելով կտակի ազատության սկզբունքից՝ կտակարարն իրավունք ունի հանձնարարություններ տալ կտակային ժառանգին: Նման դեպքում հանձնարարությունը նույնպես չպետք է հակասի գործող օրենսդրությանը, օրինակ՝ ժառանգին հանձնարարում է իր սեփական տան մեկ սենյակը, ցմահ օգտագործման իրավունքով, հանձնել իր նկարիչ ընկերոջը՝ շահառուին, կամ ժառանգություն ստանալու համար պայման դնել ժառանգի համար, օրինակ, երբ ժառանգի քսանհինգ տարին լրանա, այդ դեպքում նա իրավունք ունի ստանալ ժառանգությունը:

Փակ կտակն այն է, որ նոտարը չի կարող այն ընթերցել: Կտակը նոտարին է հանձնվում փակ ծրարի մեջ, իսկ նոտարը մակագրում է ծրարի վրա: Փակ կտակի մասին հարկ է նշել, որ սա նորամուծություն է քաղաքացիական օրենսգրքում, քանի որ այն մինչև 1998թ.-ը գոյություն չի ունեցել, եղել են միայն սովորական կտակը և պայմանով կնքված կտակը: Մենք գտնում ենք, որ փակ կտակի ծրարի մեջ լինի նաև՝ էլեկտրոնային կամ այլ մագնիսական կրիչի վրա ձայնագրված կտակարարի կամքը:⁴

ՀՀ օրենսդրությամբ հնարավոր է նախատեսել նաև կտակի մի նոր՝ **հասարակ տեսակ**: Մենք կարծում ենք, երբ կտակ կազմելու անհրաժեշտություն է առաջանում հանկարծակի, արտակարգ հանգամանքներում (տարերային աղետ, հանկարծակի հիվանդություն, պատերազմական գործողություններ և այլն), նման դեպքում սեփականատերն իրավունք ունենա կազմել հասարակ կտակ, որը հաստատված լինի երկու վկաների ստորագրությամբ: Հին Հռոմի մասնավոր իրավունքում նման պայմաններում կազմված գործարքը (իսկ կտակը միակողմանի գործարք է,) անվանվել է դառնադի, տխուր գործարք:

Երկար ժամանակ իրավունքի տեսաբանների կողմից քննության առարկա էր այն հարցը, թե արդյո՞ք սահմանափակ գործունակ անձինք իրավունք ունեն կտակ կազմել, թե՞ ոչ: Տեսաբանների մի խումբ այն կարծիքին էր, որ այո՛, կարող են, բայց՝ հոգաբարձուի համաձայնությամբ: Մեկ այլ խումբ գտնում էր, որ չեն կարող կտակ կազմել, հետևաբար՝ նրանք պետք է զրկված լինեն կտակ կազմելու իրավունքից: Այդուհանդերձ, դատական պրակտիկայում անուղղակի կերպով

³ Տե՛ս ՀՀ քաղ. օր. 1197 հոդվ. 1-ին մաս:

⁴ Տե՛ս ՀՀ քաղ. օր. 1206 հոդվ. 1-ին մաս:

ընդունում էին տեսաբանների առաջին խմբի կարծիքը, այսինքն այն, որ այո՝ սահմանափակ գործունակ անձն իրավունք ունի և կարող է կտակ կազմել, բայց՝ միայն հոգաբարձուի համաձայնությամբ: Սրա հետ մեկտեղ նշենք, որ Ռուսաստանի Դաշնության Գերագույն դատարանը, օրինակ, իր 04.05.90թ. պլենումում ընդունել է որոշում, որ սահմանափակ գործունակ անձը չի կարող կտակ կազմել:

Ի տարբերություն Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության՝ մի շարք զարգացած երկրներում կտակ կազմելու իրավունք ունեն նաև անչափահասները: Կարծում ենք, որ այս պրակտիկան ճիշտ է, քանի որ մեր օրենսդիրը ճանաչել է անչափահասների սեփականության իրավունքը, ուստի սեփականատեր անչափահասը նույնպես կարող է կտակ կազմել միայն այն տարբերությամբ, որ անչափահասի կտակը, նախքան նոտարի կողմից վավերացնելը, պետք է հաստատված լինի խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի կողմից:

Ինչ վերաբերում է այն անձանց, որոնք լրիվ գործունակ են, սակայն կտակ կազմելու պահին եղել են անհավասարակշիռ վիճակում, երբ անընդունակ են եղել հասկանալու իրենց գործողությունների նշանակությունը կամ դրանք ղեկավարել, ապա ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 311 հոդվածի դատարանը նման անձի կազմած կտակն անվավեր կճանաչի, այդ նույն անձի հայցով կամ այն անձանց հայցով, որոնց իրավունքները և օրենքով պաշտպանվող շահերը խախտվել են նման կտակ կազմելու հետևանքով:

Ըստ օրենքի արգելվում է երկու և ավելի անձանց կողմից կտակ կազմելը, քանի որ մեկ կտակում պետք է արտահայտված լինի մեկ անձի և ոչ թե մի քանի անձանց հանդիպակաց կամքը: Երկու անձանց կամքի արտահայտությունը հանգեցնում է նրան, որ կտակը վեր է ածվում երկկողմանի պայմանագրի, իսկ կտակը միակողմանի գործարք է, որի վավերության համար պահանջվում է մեկ անձի՝ կտակարարի կամքի արտահայտությունը:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը սահմանել է որպես միջճյուղային սկզբունք՝ կտակի ազատության սկզբունքը, որը մեր կարծիքով չպետք է հակասի քաղաքացիական իրավունքի սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքին, քանի որ կտակը միաժամանակ ուղղված է մասնավոր սեփականության անձեռնմխելիությանը: Կտակի ազատության սկզբունքն առաջին անգամ նախատեսվել է 1998թ. ընդունված քաղաքացիական օրենսգրքով: Կտակի ազատության սկզբունքից ելնելով՝ քաղաքացին իր ունեցվածքը կտակում է՝ ում ցանկանում է (որոշակի սահմանափակումներով): Կտակարարն ընդունում է իր համար նախընտրելի կտակային ժառանգ(ներ), այդ թվում՝ նաև օտարեկրացու կամ քաղաքացիություն չունեցող անձի, իրավաբանական անձի, պետությանը կամ համայնքին: Ըստ օրենքի ժառանգները կտակային ժառանգ կարող են ինչպես լինել այնպես էլ չլինել:

Կտակարարն իրավունք ունի կտակում նշել յուրաքանչյուր կտակային ժառանգի բաժինը կամ չնշել: Չնշելու դեպքում կտակային ժառանգները վեր են ածվում ընդհանուր սեփականության սուբյեկտների, իսկ նշելու դեպքում՝ ընդհանուր բաժնային սեփականության սուբյեկտների: Կտակարարն ըստ կտակի ազատության սկզբունքից էլնելով, իրավունք ունի իր ըստ օրենքի ժառանգներին զրկել ժառանգությունից, բացառությամբ պարտադիր բաժնի իրավունք ունեցող ժառանգներին, որը նախատեսված է ՀՀ քաղ. օր-ի 1194 հոդվածի 2-րդ մասով, որտեղ հստակ սահմանվում է. **«Ժառանգության բացման ժամանակ պարտադիր բաժնի իրավունք ունեն ժառանգատուի անչափահաս երեխաները, ինչպես նաև օրենքով սահմանված կարգով հաշմանդամ կամ անգործունակ ճանաչված կամ 60 տարեկան դարձած ժառանգատուի երեխաները, ամուսինը և ծնողները»:** Երբ կտակարարն իր կտակում չի նշում ըստ օրենքի իր ժառանգներին, այս դեպքում ժառանգական զանգվածը հավասարապես բաշխվում է ըստ օրենքի բոլոր ժառանգների միջև: Ավելացնենք նաև, որ ըստ օրենքի ժառանգները կարող են ժառանգություն ստանալ այն դեպքում, երբ կտակային ժառանգները մահացել են կամ կտակարարն իր ունեցվածքի մի մասն է կտակել, մյուս մասը՝ ոչ, կամ կտակը ճանաչվել է անվավեր: Կտակարարը կարող է նաև կտակով նշանակել ենթաժառանգ (սուբստիտուցիա) այն դեպքերի համար, երբ կտակային ժառանգը մահացել է նախքան ժառանգությունը բացելը կամ հրաժարվել է ժառանգությունից կամ դատարանի վճռով մեկուսացվել է ժառանգությունից: Նման պայմաններում ժառանգությունը ստանում է ենթաժառանգը, իսկ եթե երկուսն էլ մահացել են (ենթաժառանգը և ժառանգը), ապա նրանցից յուրաքանչյուրի համար առանձին ժառանգություն է բացվում: Կտակը վավերացնում է նոտարը կամ նոտարին հավասարեցվող մարմինները: Նոտարը կտակը վավերացնելու պահին այլ անձանց (կտակարարին, վկաներին) զգուշացնում է կտակի գաղտնիության մասին: Արգելվում է մինչև ժառանգության բացումը կտակի վերաբերյալ տեղեկություններ հրապարակելը կտակի բովանդակության, այն կազմելու, վերացնելու, փոփոխելու կամ լրացնելու մասին: Կտակի գաղտնիությունը բացահայտող անձի նկատմամբ նախատեսվում է պատասխանատվություն: Մասնավորապես, կտակարարն իրավունք ունի բացահայտող անձի դեմ հայց ներկայացնել դատարան և նրանից պահանջել ինչպես բարոյական, այնպես էլ նյութական վնասի հատուցում: Ընդ որում, վնասը հատուցվում է առանց բացահայտողի մեղքի առկայության: Կտակի գաղտնիությունը պաշտպանվում է ինչպես քաղաքացիական օրենսգրքով, այնպես էլ այլ օրենքներով նախատեսված դեպքերում⁵:

Ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1202 հոդվածի՝ կտակարարն իրավունք ունի կտակ կազմելուց հետո ցանկացած ժամանակ վերացնել,

⁵ Տե՛ս ՀՀ քաղ. օր. 1902 հոդվ.:

փոփոխել կամ լրացնել կտակը: Նույն հոդվածի 4-րդ կետը սահմանում է, որ եթե վերացնող կամ փոփոխող կտակը դատարանի վճռով անվավեր է ճանաչվում, ապա վավեր է համարվում նախկինում կազմած կտակը: Կտակի բովանդակությունը փոփոխելու կամ վերացնելու մասին տեղեկությունները քաղաքացու անձնական գաղտնիքն են և նա պարտավոր չէ այդ մասին որևէ մեկի հայտնել: Ինչպես նշեցինք, քաղաքացիական օրենսդրությունը ժառանգման հարցի կապակցությամբ առաջությունը տալիս է կտակին, քան ըստ օրենքի ժառանգմանը: Եթե քաղաքացին կտակ չունի, ապա միայն այդ դեպքում ժառանգումը կատարվում է ըստ օրենքի: **Ըստ օրենքի** ժառանգները համաձայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1216-1219 հոդվածների, բաժանվում են չորս հերթի:

Առաջին հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի երեխաները, ամուսինը և ծնողները: Ժառանգատուի թոռները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով: **Երկրորդ հերթի ժառանգներն են** ժառանգատուի հարազատ, համահայր կամ համամայր եղբայրները և քույրերը: Ժառանգատուի եղբայրների և քույրերի երեխաները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով: **Երրորդ հերթի ժառանգներն են** ժառանգատուի ինչպես հայրական, այնպես էլ մայրական կողմի պապը և տատը: **Չորրորդ հերթի ժառանգներն են** ժառանգատուի ծնողների եղբայրները և քույրերը (հորեղբայրները, հորաքույրները, քեռիները, մորաքույրները): Ժառանգատուի հորեղբայրների և հորաքույրների ու քեռիների և մորաքույրների երեխաները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով:

Այն դեպքում, երբ պարզվում է, որ առաջին հերթի ժառանգ չկա, **հրաժարվել են կամ մեկուսացվել**, ժառանգության են հրավիրվում երկրորդ հերթի ժառանգները: Սույն իրավական նորմը վերաբերում է նաև երրորդ և չորրորդ հերթի ժառանգներին: Չորս հերթի ժառանգներից բացի կան նաև մի խումբ ժառանգներ, որոնք ժառանգատուից երեք տարի ոչ պակաս ապրուստի միջոց են ստացել: Այս ժառանգները ևս հրավիրվում են ժառանգության այն հերթի հետ, որը հրավիրվում է ժառանգության: Ըստ օրենքի ժառանգներին միաժամանակ ժառանգման հրավիրելու կարգի մեջ էական փոփոխություններ են մտցվել, համաձայն որի, ըստ օրենքի ժառանգները կարող էին ժառանգման հրավիրել որոշակի հերթականությամբ: ՀՀ 1998թ. քաղաքացիական օրենսգիրքը ժառանգատուի ողջ ժառանգական գույքը դիտում է որպես մի ամբողջական զանգված միևնույն իրավական կարգավիճակով: Միաժամանակ ՀՀ քաղ. օր. 1249 հոդվածում ասված է, որ վճարման ենթակա, սակայն քաղաքացու կյանքի օրոք տարբեր պատճառներով չստացված աշխատավարձի, կենսաթոշակների, նպաստների և կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման գումարներն ստանալու իրավունքը պատկանում է մահացածի ընտանիքի անդամներին, ինչպես նաև նրա խնամքի ներքո գտնվող անաշխատունակ անձանց:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Հաշվի առնելով ժառանգության իրավունքին վերաբերող հարցերի շուրջ առաջացած հասարակության մեծ հետաքրքրությունը, ինչպես նաև լայն քննարկումները, հոդվածում անդրադարձել է կատարվել ժառանգության իրավունքի հասկացությանը, արդի վիճակին և հիմնախնդիրներին: Հոդվածում տրվել է նաև հստակ և հակիրճ մեկնաբանում ժառանգության իրավունքի հասկացության, ժառանգության իրավունքի հիմքերի, կտակի տեսակների, ինչպես նաև ժառանգության իրավունքի վերաբերող այլ հարցերին:

Հիմնաբառեր. ժառանգություն, ժառանգ, ժառանգության իրավունք, ժառանգում ըստ կտակի, ժառանգում ըստ օրենքի, կտակ(սովորական, պայմանով, փակ):

ПРАВО НАСЛЕДСТВА СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ

Ашкен Манвелян

Учитывая общественный интерес к вопросам, касающимся права наследования, а также широкие дискуссии, в статье рассмотрена концепция наследственного права, его нынешний статус и проблемы. В работе также дается четкое и сжатое толкование концепции наследственного права, его основ, типов завещаний и других вопросов, связанных с наследственным правом.

Ключевые слова: наследство, наследник, право наследования, наследование по завещанию, наследование по закону, завещание (обычное, условием, закрытое).

THE INHERITANCE RIGHT THE CURRENT SITUATION AND PROBLEMS

Ashkhen Manvelyan

Taking into account the great public interest in the issues related to the right to inheritance, as well as the wide-ranging discussions, the article referred to the concept of the right of inheritance, its current situation and issues. The article also provides a clear and concise interpretation of the concept of the inheritance law, the basis of inheritance law, types of testament, and other issues related to the inheritance law.

Key words. Inheritance, heir, right of inheritance, inheritance by law, inheritance by testament, testament (usual, conditional, closed)

Ներկայացվել է՝ 11.03.2021 թ.

Ընդունվել է՝ 29.04.2021 թ.

**ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱԳՐԵՄԻՎ ՎԱՐՔ
ԴՐՍԵՎՈՐՈՂ ԿՐՏՄԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ**

Մարիամ Ամիրխանյան

Հյուսիսային համալսարանի բանասիրության և մանկավարժության
ֆակուլտետի բակալավրիատի ուսանող

amirkhanyan-mariam@mail.ru

Մարդը սոցիալական էակ է, որը սոցիալականացվում է հասարակության հետ շփման, հաղորդակցման և գործունեության այլ ձևերով: Սոցիալականացումը անընդհատ գործընթաց է: Անձի ձևավորումն ու զարգացումը կախված է նաև պայմաններից և այն սոցիումից, որտեղ նա ապրում է: Անձի զարգացումն ինքնին բազմաբնույթ և հակասական գործընթաց է, քանի որ իր վրա կրում է հասարակական բոլոր տեսակի հարաբերությունների օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ ազդեցությունների կնիքը: Աղապտացիան մարդու մուտքն է սոցիալական միջավայր և նրա հարմարվելը մշակութային, հոգեբանական, սոցիոլոգիական պայմաններին:

«Սոցիալականացում» հասկացության իմաստը բացահայտվում է այնպիսի գործընթացներով, ինչպիսիք են աղապտացիան, ինքնազարգացումը, ինքնիրացումը: Դրանց միասնությունն ապահովում է անձի օպտիմալ զարգացումը նրա ողջ կյանքում: Այդ գործընթացը (անձի օպտիմալ զարգացումը-հեղ.) անընդհատ է:

Կան գործոնների խմբեր, որոնք ազդում են անձի սոցիալականացման վրա: Դրանք ներառում են էթնոսը՝ այն բնակավայրը, որտեղ ապրում են մարդիկ (ռեգիոնը, գյուղը, քաղաքը), զանգվածային տեղեկատվության միջոցները (հեռուստատեսությունը, կինոն, լրագրերը, գրականությունը և այլն), նաև մարդկանց վրա անմիջականորեն ներգործող միջոցները՝ դպրոցը, հասակակիցները, հասարակությունը, պետությունը, կազմակերպությունները, որոնց միջոցով իրականացվում է սոցիալական դաստիարակությունը կամ ուղղակի սոցիալականացումը:

Սոցիումում՝ տվյալ դեպքում դպրոցում, սոցիալականացման խաթարման պատճառ կարող է դառնալ նաև երեխայի ագրեսիվ վարքը, բնավորության բարդ տեսակը, մյուս երեխաների վերաբերմունքը աղապտացիայի խնդիր ունեցող երեխայի նկատմամբ: Անձի սոցիալական խաթարումների (սոցիալաթոցենեզ) ակունքները նախ պետք է փնտրել մանկության շրջանում: Դրանք արտահայտվում են մանկական կամակորության, մանկական նեգատիվիզմի, մանկական ագրեսիայի տեսքով: Այս բացասական հատկանիշները փոխկապակցված են և աստիճանաբար մեկը վերաճում է մյուսի:

Կամակորությունը արտահայտվում է նրանով, որ երեխան ընդդիմանում, դիմադրում է մեծահասակների պահանջներին, չի լսում նրանց խորհուրդները և իր նպատակին է հասնում լացով, ոտքերի դոփյունով: Հաճախ կամակորությունները վերածվում են վարքի սովորական ձևերի, որի օգնությամբ երեխան կարողանում է հասնել իր պահանջմունքների բավարարմանը:

Մանկական նեգատիվիզմը (անտեսում) պաշտպանական արձագանք (հակազդում) է այն արտաքին՝ մեծահասակների ազդեցությունների նկատմամբ, որոնք հակասում են երեխայի պահանջմունքների բավարարմանը: Նեգատիվիզմն արտահայտվում է երեխայի գոեհկության, կոպտության, կամակորության, ինքնամփոփության, հոգեբանական օտարացման (հեռացման) մեջ:

Մանկական ագրեսիան ճնշող, բռնի գիտակցական կամ անգիտակցական գործողություններն են, որոնց նպատակը ուրիշին կամ ինքն իրեն վնասելն է: Դա անհաջողության, ցանկալիին չհասնելու նեգատիվ պաշտպանական ռեակցիա է, որը երեխային օգնում է «դիմանալու» իր համար դժվար, կոնֆլիկտային իրավիճակներում և «ամեն գնով» (անկարգ վարքով, խեղկատակությամբ և այլն) հաստատելու իրենը: Վարքի այս դրսևորումները բնորոշ են շատ երեխաների (մեկին՝ մի քիչ ավել, մյուսին՝ մի քիչ պակաս), որը բնավ էլ չի նշանակում, որ հետագայում անձի վարքը ոչ նորմալ զարգացում կունենա: Եթե դրանք ժամանակին չեն հաղթահարվում, վերաճում են բնավորության գծերի, անձնային որակների՝ դառնալով հոգեբանական նպաստավոր պայման անձի սոցիալական խաթարումների համար: Հաճախ վաղ տարիքի ագրեսիաներն ու անհարմարվողականությունը անտեսվում են ծնողների և մանկավարժների մեծամասնության կողմից: Դա, իհարկե, հետագայում հանգեցնում է լուրջ խնդիրների հատկապես հասունության տարիքում: Մարդն արդեն անկառավարելի վարքի ձևեր է դրսևորում, և այս տարիքում դժվար է հարմարվելն ու սոցիալականացվելը տվյալ հանրությունում:

Պետք է հաշվի առնել նաև այն փաստը, որ գոյություն ունի «ճգնաժամային տարիք» ասվածը, երբ, օրինակ, կրտսեր դպրոցական տարիքի երեխայի ինտելեկտուալ ֆունկցիաները կտրուկ զարգացում են ապրում, հասարակական փորձն է ավելանում, փոխվում են արժեքներն ու հետաքրքրությունները, և այս փոփոխություններից անձը դառնում է նյարդային, խաթարվում են միջանձնային հարաբերությունները: Երեխայի ագրեսիվ վարքը պայմանավորված կարող է լինել նաև անբարենպաստ արտաքին ներգործություններով, դաստիարակությամբ կամ սոցիալական այնպիսի իրավիճակներով, որոնք չեն նպաստում երեխայի լիարժեք զարգացմանը:

Եթե մանկավարժը փորձում է օգնել վարքի շեղումներ ունեցող աշակերտին կամ կառավարել նրա հոգեկան երևույթները, ապա, ինչպես Ուշինսկին էր ասում, նախապես պետք է ուսումնասիրի այդ ամենը և

հաշվի առնի այն պայմանները, որում պետք է տեղի ունենան շտկողական գործընթացները⁶: Խնդիրները հիմնականում գալիս են ընտանիքից, սոցիալական պայմաններից և ինքնիրացման անկարողության կույրությունից: Ավտորիտար դաստիարակության դեպքում, երբ ծնողը պահանջում է երեխայի անվերապահ ենթակայությունը՝ հնարավորություն չտալով նրան ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու, երեխայի մոտ ձևավորվում է հարձակողական բնույթի բնավորություն, ագրեսիվ վարք կամ ընդհակառակը՝ երեխան մշտապես կարող է տագնապ զգալ պատասխանատու պահերին, որ ինքը ոչինչ անել չի կարող⁷: Երբ երեխան ապրում է երկար, անընդմեջ, պարբերաբար վերարտադրվող տրավմատիկ իրավիճակում, նա հետզհետե սպառում է իր ներուժը, պայքարելու մեխանիզմները: Նման իրավիճակների օրինակներ են ընտանեկան բռնությունը կամ խնամքի ծայրահեղ վատ պայմանները: Այս դեպքում իրադրությունը կարող է մեծ խոչընդոտ դառնալ երեխայի զարգացման համար և բացասաբար ազդել հետագա կյանքի վրա⁸:

Բացի ընտանիքից՝ երեխայի կյանքում մեծ դեր ունեն հասակակիցները, դպրոցը, խմբակները և այլ վայրերը, որտեղ երեխան կարող է հաճախել կամ հաճախել է մինչև տրավմատիկ իրողությունը: Աջակից ընկերը կամ մեծահասակը, օրինակ, մարզիչը, դպրոցի կամ որևէ խմբակի ուսուցիչը կարող են մեծ դեր ու ազդեցություն ունենալ երեխայի վարքի շտկման գործընթացի վրա:

Մեծահասակների և մանկավարժների դերը ագրեսիվ վարք ունեցող կրտսեր դպրոցական երեխաների հետ առնչվելիս չափազանց կարևոր է և ճակատագրական: Մասնավորապես, աջակցության համար անհրաժեշտ է՝

- տեղեկացված լինել երեխայի սոցիալ-հոգեբանական և մշակութային առանձնահատկություններից,
- ճանաչել և ընդունել երեխայի հետտրավմատիկ արձագանքները, լինել համբերատար,
- փորձել ստեղծել առավելագույն ապահով, կառուցվածքային, կայուն միջավայր,
- դառնալ երեխայի «ընկերը», խոսել նրա հետ, երբ երեխան դրա կարիքն է ունենում, կարողանալ պատասխանել հարցերին մատչելի լեզվով,

⁶ К. Д. Ушинский. Собр. соч., т.8,М-Л., Изд-во АПН РСФСР, 1950, стр 55.

⁷ Հասմիկ Հարությունյան, «Նախադպրոցականի և կրտսեր դպրոցականի տագնապի շտկումը», էջ 167:

⁸ Ի.Ռ.,Խանամիրյան,Դ.Է. Գևորգյան,Երեխան և հոգետրավման, Ձեռնարկ աջակցող մեծահասակների

համար,Երևան 2017, ԵՊՀ հրատարակչություն, էջ 1:

- ցույց տալ, որ երեխայի ունեցած դժվարությունները նորմալ են և սպասելի, կարևորը հաղթահարելի,

- խրախուսել երեխայի կողմից դրսևորվող ակտիվությունը և հաջողությունները,

- նպաստել կենցաղային նոր սովորությունների և ավանդույթների ձևավորմանը (գրույց քնելուց առաջ, կիրակնօրյա զբոսանք, ողջույնի ձևեր և այլն)⁹ :

Դպրոցական տարիքում (6-11 տարեկան) երեխաների ծնողների կորուստը ևս բացասաբար է անդրադառնում նրանց հոգեկան ներաշխարհի զարգացման վրա: Հիմնական հակազդումներն են լացը, ագրեսիան, մեկուսացումը, ճնշված հույզերը, առողջության վրա կենտրոնացումը, կրթական դժվարությունները և այլն: Նման դեպքերում շատ կարևոր են երեխայի հետ տարվող զրույցները: Երեխաները միշտ աջակցության, կիսվելու, խոսելու, ջերմ աջակից մեծահասակի կողքին լինելու կարիք ունեն անկախ տարիքից: Ուստի շատ կարևոր է՝

- միշտ հասանելի լինել երեխայի համար. կարողանալ անհրաժեշտության դեպքում լսել,

- խոսել, քաջալերել նրան, աջակցել զգացմունքների արտահայտմանը,

- սովորեցնել տարբերակել և անվանել զգացմունքները, կարողանալ արտահայտել տխրությունը, բարկությունը, հիասթափությունը և դրանց վերաբերվել որպես բնականոն երևույթների,

- ընդունել երեխայի հոգեբանական պաշտպանությունները, ռեգրեսիվ նշանները (եղունգներ կրծելը, մանկամտանալը, կամակորությունը, ագրեսիան), փորձել փափուկ ձևով վերադարձնել առօրյա գործունեությանը¹⁰:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Աղապտացիան մարդու մուտքն է սոցիալական միջավայր և նրա կողմից մշակույթի, հոգեբանության և սոցիալական պայմանների յուրացումը: Անձի սոցիալական աղավաղման պատճառները պետք է փնտրել մանկության շրջանում: Դրանք դրսևորվում են մանկական քմահաճույքների և ագրեսիայի ձևով: Ագրեսիան պաշտպանական ռեակցիա է, որով երեխան փորձում է ստեղծել կոնֆլիկտային ռեակցիա ինքնահաստատման համար: Մանկավարժը պետք է գտնի ագրեսիայի դրսևորման պատճառները, մշտական զրույցներ վարի, բարձրաձայնի երեխայի հաջողությունների մասին, օգնի նրան գտնելու իր տեղը դասարանում:

Հիմնադրանք. աղապտացիա, սոցիալականացման գործոններ, ինքնադրսևորում, ագրեսիա, ռեգրեսիվ նշաններ, վարքի շեղում:

⁹ Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия, СПб, Питер, 1997, 352 стр.

¹⁰ Ինչպե՞ս օգնել երեխաներին հաղթահարելու սթրեսային իրավիճակները, ծրագրային ձեռնարկ, Եր., 1999, 56 էջ:

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕДАГОГА В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ, ПРОЯВЛЯЮЩИХ АГРЕССИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ

Мариам Амирханян

Адаптация-доступ человека в социальную среду и его освоение культуре, психологическим и социальным условиям. Причины социальных искажений личности надо искать в период детства, которые проявляются в виде детских капризов и детской агрессии.

Агрессия-защитная реакция, с помощью которого ребёнок хочет создать конфликтную реакцию для самоутверждения. Педагог должен уметь находить причины проявления агрессии, вести постоянные беседы, поощрять успехи ребёнка, помочь, чтобы ребёнок нашёл своё место в классе.

Ключевые слова: адаптация, факторы социализации, самовыражение, агрессия, негативизм, регрессивные признаки, поведенческие отклонения.

THE ACTIVITIES OF THE PEDAGOGUE IN THE PROCESS OF SOCIALIZATION OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN HAVING AGGRESSIVE BEHAVIOR

Mariam Amirkhanyan

Thus, adaptation is a person's access to the social environment and his assimilation to culture, psychological and social conditions. The reasons for social distortions of the personality must be sought during childhood, which are manifested in the form of whims and aggression. Aggression is a defensive reaction, with the help of which the child wants to create a conflict reaction for self-affirmation. The pedagogue should be able to find the reasons for the manifestation of aggression, conduct constant conversations, encourage the success, help the child to find his place in the classroom.

Key words: adaptation, society, the factors of socialization, self-expression, aggression, negativism, regressive signs, behavioral deviations.

Ներկայացվել է՝ 14.03.2021 թ.

Հնդուկվել է՝ 04.05.2021 թ.

**ՄԵԾ ՀՈՒՄԱՆԻՍՏԸ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱԿԱՆԱՎՈՐ
ԳՈՐԾԻՉԸ**

Հայ հասարակայնությունը, գիտական հանրությունն ու բարձրագույն դպրոցը ծանր ու անդառնալի կորուստ կրեցին: 2021թ. ապրիլի 27-ին, COVID-19-ի հետևանքով կյանքից անժամանակ հեռացավ պետական-քաղաքական ականավոր գործիչ, Հյուսիսային համալսարանի գիտական կենտրոնի ղեկավար, Հումանիզմի պրոբլեմների ակադեմիայի նախագահ, «Հյուսիսափայլ» գիտական պարբերականի խմբագրական խորհրդի անդամ, ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի տնօրենի խորհրդական, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր **Գրիգոր Եգորի Ասատրյանը**:

Գ.Ասատրյանը ծնվել է 1935 թ. օգոստոսի 31-ին, Էջմիածնի շրջանի Խզնավուզ (ներկայումս՝ Արագած) գյուղում: 1948 թ. ավարտել է Արագած գյուղի յոթնամյա դպրոցը, 1951 թ.՝ հարևան Աղավնատուն գյուղի միջնակարգ դպրոցը: Այնուհետև նա ուսումնառությունը շարունակել է Երևանի պետական համալսարանում, որի տնտեսագիտական ֆակուլտետը 1958-ին ավարտել է գերազանցության դիպլոմով: Նույն թվականին ընդունվել և 1962-ին ավարտել է (արտադրությունից չկտրված) Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի փիլիսոփայության և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտուրան:

1969-ին Երևանի պետական համալսարանում գործող փիլիսոփայական գիտությունների գծով գիտական աստիճաններ շնորհող միացյալ խորհրդում նա փայլուն պաշտպանել է «Հումանիզմի մարքսիստական ըմբռնումը» թեմայով թեկնածուական դիսերտացիան և ստացել փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան, իսկ 2015-ին, Խ.Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Գեորգ Բրուտյանի ղեկավարությամբ գործող ՀՀ ԲՈՀ-ի փիլիսոփայության և հոգեբանության 064 մասնագիտական խորհրդում պաշտպանել դոկտորական ատենախոսություն՝ «Հումանիզմը արդի դարաշրջանի հիմնախնդիրների համատեքստում» թեմայով և ստացել փիլիսոփայական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան: 2015-ից Գ.Ասատրյանն այդ մասնագիտական խորհրդի անդամ էր:

Համալսարանն ավարտելուն պես՝ 1958թ. հունիսին, Գ.Ասատրյանը պետական գործուղումով աշխատանքի է անցել Սովետական Հայաստանի Մինիստրների սովետի սովետական վերահսկողության հանձնաժողովում: Տարիներ շարունակ նա եղել է այդ հիմնարկության կուսակցական կազմակերպության բյուրոյի քարտուղարը, ընտրվել ՀԿԿ

Երևան քաղաքի Սպանդարյանի շրջկոմի անդամ, Սպանդարյանի շրջանային խորհրդի դեպուտատ:

1970-ին Գ.Ասատրյանն առաջ է քաշվել և ընտրվել ՀԿԿ Սպանդարյանի շրջանային կոմիտեի երկրորդ քարտուղար, որտեղ աշխատել է մինչև 1977 թ.: 1977-1978 թթ. նա զբաղեցրել է ՀԿԿ Երևանի քաղաքային կոմիտեի պրոպագանդայի բաժնի վարիչի պաշտոնը:

1978-ին Գ.Ասատրյանն առաջ է քաշվել ղեկավար աշխատանքի. ընտրվել է ՀԿԿ Երևան քաղաքի Սպանդարյանի շրջանային կոմիտեի առաջին քարտուղար, որտեղ աշխատել է մինչև 1983 թ.: Այդ ընթացքում՝ 1980-1981 թթ., նա ԽՍՀՄ Կենտկոմի որոշմամբ, պահպանելով Սպանդարյանի շրջկոմի առաջին քարտուղարի պաշտոնը, աշխատանքի է գործուղվել Աֆղանստանի Դեմոկրատական Հանրապետություն, որտեղ աշխատել է որպես Խորհրդային Միության կոմկուսի Կենտկոմի խորհրդական Աֆղանստանի ժողովրդադեմոկրատական կուսակցության Կենտկոմում:

1983-ին Գ.Ասատրյանն աշխատանքի է տեղափոխվել ՀԿԿ Կենտկոմ և նշանակվել Կենտկոմի պրոպագանդայի բաժնի վարիչ: 1989 թ. հունվարին Հայաստանի կոմկուսի հումանիտար պրոֆիլի բոլոր 4 բաժինների միավորման կապակցությամբ Գ.Ասատրյանը նշանակվել է Կենտկոմի նորաստեղծ միացյալ ստորաբաժանման՝ գաղափարախոսական բաժնի վարիչ:

1989 թ. մայիսին Գ.Ասատրյանն ընտրվել է ՀԿԿ Երևանի քաղաքային կոմիտեի առաջին քարտուղար՝ աշխատելով մինչև 1990 թ. օգոստոսը:

Վերջին շուրջ 25 տարիներին Գ.Ասատրյանն աշխատել է ՀՀ ոչ պետական բարձրագույն մասնագիտական կրթության համակարգում և անմնացորդ նվիրվել բարձրագույն կրթության կազմակերպմանը, գիտամանկավարժական գործունեությանը, աճող սերնդի կրթությանն ու դաստիարակությանը: 1996-ից նա աշխատել է Հայկական բաց համալսարանում՝ սկզբում որպես մենեջմենթի ֆակուլտետի ղեկան, ապա՝ պրոռեկտոր, առաջին պրոռեկտոր՝ միաժամանակ որպես փիլիսոփայության ամբիոնի վարիչ և դասախոս:

2001-ին Գ.Ասատրյանը տեղափոխվել է Երևանի Հյուսիսային համալսարան, որտեղ աշխատել է որպես պրոռեկտոր, ապա՝ համալսարանի նորաստեղծ գիտական հետազոտությունների, նորարարական ծրագրերի և հետբուհական մասնագիտական կրթության կենտրոնի ղեկավար:

Գ.Ասատրյանը 2002-ից Հումանիզմի պրոբլեմների ակադեմիայի նախագահն էր: Հումանիզմի հիմնահարցի տարբեր տեսանկյունների վերաբերյալ նրա մի քանի տասնյակ հոդվածներն ու զեկուցումները տպագրվել են Հայաստանի, Ռուսաստանի, Ավստրիայի և Գերմանիայի

հեղինակավոր գիտական պարբերականներում ու ժողովածուներում: Գ.Ասատրյանը մենագրությունների հեղինակ է: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության կողմից 2014 թ. լույս ընծայված նրա «Հումանիզմը նոր հազարամյակի հիմնախնդիրների համատեքստում» հիմնարար աշխատությունը արժարժվող հարցերի արդիականությամբ, մասշտաբայնությամբ ու վերլուծությունների խորությամբ աննախադեպ լինելով հայ իրականության մեջ, կարևոր ներդրում է արդի հումանիզմի ամբողջական հետազոտության ասպարեզում:

Գ.Ասատրյանն աֆղանական պատերազմի մասնակից է (1980-1981 թթ.), Աֆղանստանի Դեմոկրատական Հանրապետության պրեզիդենտի հրամանագրով պարգևատրվել է «Երախտապարտ աֆղանական ժողովրդից» շքանշանով, Աֆղանստանի կառավարական այլ պարգևներով: 1988 թ. դեկտեմբերին նա Խորհրդային Միության Գերագույն խորհրդի նախագահության հրամանագրով պարգևատրվել է «Աֆղանստանի Հանրապետությունում ինտերնացիոնալ պարտքը կատարելիս ցուցաբերած արիության և ռազմական սխրագործության համար» պատվոգրով:

Գ.Ասատրյանը պարգևատրվել է «Պատվո նշան» երկու շքանշաններով, Խորհրդային Միության մի շարք մեդալներով, Խորհրդային Հայաստանի Գերագույն խորհրդի նախագահության պատվոգրերով, կառավարական այլ պարգևներով:

2015թ. մայիսին, ֆաշիզմի դեմ խորհրդային ժողովրդի տարած հաղթանակի հոբելյանի կապակցությամբ նա պարգևատրվել է Ռուսաստանի Դաշնության կոմկուսի Կենտկոմի «Մեծ հաղթանակի 70 տարին» հուշամեդալով:

2015թ. սեպտեմբերին, ՀՀ Անկախության տոնի առթիվ, երկարամյա պետական-հասարակական գործունեության համար Գ.Ասատրյանը պարգևատրվել է «Հայրենիքին մատուցած ծառայությունների համար» 2-րդ աստիճանի մեդալով, իսկ հոկտեմբերի 11-ին «Էրեբունի-Երևանի» 2797-րդ տարեդարձի և ծննդյան 80-ամյակի կապակցությամբ արժանացել Երևանի քաղաքապետի Ոսկե մեդալին:

Գ.Ասատրյանը մի շարք անգամներ ընտրվել է Երևանի քաղաքային խորհրդի, Խորհրդային Հայաստանի 10-րդ և 11-րդ գումարումների Գերագույն խորհրդի դեպուտատ, 1989-1990 թթ. եղել է Գերագույն խորհրդի մանդատային հանձնաժողովի նախագահը:

Իր հայրենանվեր աշխատանքով ու ազգանպաստ գործերով Գ.Ասատրյանը ծանրակշիռ ներդրում ունեցավ ժամանակակից Հայաստանի պատմության մեջ:

Մեծ հումանիստի ու գիտնականի, պետական ազնիվ ու հայրենասեր գործչի, տաղանդավոր կազմակերպչի և պայծառ մարդու հիշատակը միշտ վառ կմնա նրան ճանաչողների սրտերում:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Բանասիրություն և լրագրություն

<i>Նունե Մկրտչյան</i>	Ավետիք Բսահակյանը ազատագրական պայքարի գովերգու.....	5
<i>Վարդուհի Դավթյան</i>	Վահան Թեքեյանի հոդվածները «ԱՐԵՒ»-ի 1915 թվի համարներում.....	14
<i>Гаяне Оганнисян</i>	Мотивация выбора имен персонажей в художественном тексте (на материале романов Д. Демирчяна «Вардананк» и Х. Абовяна «Раны Армении»).....	26
<i>Серго Ерицян Мери Тадевосян</i>	Структура производства и распространения информационных потоков.....	35

Կրթություն

<i>Lusine Fljyan</i>	On the impact of COVID-19 on higher education in Armenia.....	52
<i>Эмиль Бурангулов</i>	Особенности Российской государственной политики в сфере высшего образования в современных условиях...	68

Փիլիսոփայություն

<i>Գրիգոր Ասատրյան</i>	Մարդու հիմնախնդրի Հեգելյան ըմբռնումը.....	78
<i>Վալերի Միրզոյան</i>	Ավետիք Բսահակյանի կենսափիլիսոփայությունը.....	92

Քաղաքագիտություն

<i>Թաթուլ Մանասերյան</i>	Ազգային բրենդի գաղափարը և մշակութային դիվանագիտությունը.....	107
<i>Эдуард Гареев Алексей Махов Нелли Мутугулина</i>	Роль университетских сообществ в обеспечении прав и свобод человека в демократизации общественного мироустройства в условиях глобализации.....	116
<i>Павел Минаков</i>	Политико-правовые аспекты взаимодействия гражданина и публичной власти.....	128

Երիտասարդ հետազոտողի ամբիոն

<i>Աշխեն Մանվելյան</i>	Ժառանգության իրավունք. արդի իրավիճակը և հիմնախնդիրները.....	135
<i>Մարիամ Ամիրխանյան</i>	Մանկավարժի գործունեությունը ագրեսիվ վարք դրսևորող կրտսեր դպրոցականների սոցիալականացման գործընթացում.....	141
	<i>Խոսք հիշատակի.....</i>	146

Ի ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ «ՀՅՈՒՍԻՍԱՓԱՅԼ»-Ի ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ

«Հյուսիսսփայլում» տպագրության ներկայացվող հոդվածների տեխնիկական պահանջները.

- Տպագրության ներկայացվող հոդվածները պետք է գրված լինեն Word տեքստային խմբագրի օգնությամբ:
- Հոդվածները ներկայացնել հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն կամ գերմաներեն լեզուներով:
- Հոդվածի շարվածքը լինի Unicode-ով (հայերեն հոդվածների դեպքում՝ նաև Sylfaen տառատեսակով), տառաչափը՝ 11, միջտողային հեռավորությունը՝ 1.5, թղթի ֆորմատը՝ A 4:
- Հոդվածի սկզբում գրել վերնագիրը՝ մեծատառերով, հաջորդ տողում՝ հեղինակի (հեղինակների) անուն, ազգանուն, հայրանունը՝ մեծատառերով:
- Հղումները դնել տողատակում՝ համարների աճման կարգով, նշել աղբյուրը՝ հեղինակին, վերնագիրը, հրատարակության վայրը, տարեթիվը (պարբերական հրատարակության դեպքում՝ նաև համարը) և էջը (էջերը):
- Հոդվածի վերջում գրել հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն ամփոփագրերը՝ 50-60 բառի սահմաններում, հիմնաբառերը:
- Հոդվածին անհրաժեշտ է կցել նաև (առանձին էջով կամ առանձին ֆայլով) հոդվածի վերնագիրը և հեղինակի (հեղինակների) անուն, ազգանուն, հայրանունը՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով, ինչպես նաև հեղինակի (հեղինակների) տվյալները՝ կոչումը, պաշտոնը, աշխատանքի վայրը, հեռախոսի համարը (համարները), էլեկտրոնային փոստի հասցե (e-mail):
- Հոդվածները ներկայացնել էլեկտրոնային տարբերակով.
 - Երևանի Հյուսիսային համալսարան, խմբագրական խորհուրդ,
 - ուղարկել hyusisayin@gmail.com էլեկտրոնային փոստին:

ՀՅՈՒՄԻՍԱՓԱՅԼ

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱԽ
2021 1 (7)

ЮСИСАПАЙЛ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
2021 1 (7)

HYUSISAPAYL
SCIENTIFIC JOURNAL
2021 1 (7)

Համարի պատասխանատու՝ Ա. Ճուղուրյան

Համակարգչային ձևավորում՝ Ի. Մարուխյան

*Գիտական հանդեսի էլեկտրոնային տարբերակը տեղադրված է
Հյուսիսային համալսարանի [www//northern.am](http://www.northern.am) պաշտոնական
կայքում:*

Չափեր՝ 60x84 ¹/₁₆
Տպագրություն օֆսեթ՝ 9,5 մամ.
Տպաքանակ՝ 120
Տպագրված է՝ Մեկնարկ ՄՊԸ-ում
Երևան-25, Արմյան 41